

JELENIKOR

IRODALMI ÉS MŰVÉSZETI FOLYÓIRAT

- GREDEL LAJOS: Szakítások (regényrészlet) 769
MARKÓ BÉLA versei 779
THIERY ÁRPÁD: Frank-novella 781
PETRI GYÖRGY versei 784
NÁDAS PÉTER: Augusztus (*Fejezet egy Évkönyvből*) 785
NAGY GÁSPÁR versei 799
HATÁR GYÖZŐ: Eumolposz (regény, V.) 801

*

- CSORDÁS GÁBOR: Botanikus a sarjerdőben (*Lengyel Balázs köszöntése*) 815
FUNK MIKLÓS: Thiery Árpád születésnapjára 817
NEMES NAGY ÁGNES: Versek közelről (*R. M. Rilke: Archaikus Apolló-torzó*) 819
TŰZ TAMÁS versei 823
MARKÓ BÉLA-KÁNTOR LAJOS: Zárt formában meglelt szabadság (*Beszélgetés*) 825
BALASSA PÉTER: Bernáth Márta halálára 833
MÉSZÖLY MIKLÓS: Utolsó levél Bernáth Mártához 835
FARNBAUER GÁBOR verse 836
FÖLDÉNYI F. LÁSZLÓ: Hamvas Béláról 837

*

- DOMOKOS MÁTYÁS: Az író mint a kétértelműségek szemtanúja (*Grendel Lajos: Böröndök tartalma*) 851
KERESZTURY TIBOR: A félrevert éjszaka szívhangjai (*Nagy Gáspár: Kibiztosított beszéd*) 854

1988

SZEPTEMBER

- CSEPELI GYÖRGY: Bevezetés a nemzetkarakterológiába
(Lükő Gábor: *A magyar lélek formái*) 857
- DOBOS ISTVÁN: A legenda fénykörében
(Fráter Zoltán: *Osvát Ernő élete és halála*) 859
- ELEK TIBOR: Mészáros Sándor: A kék hegyeken túl... 862
- FARKAS ZSOLT: Farnbauer Gábor: A hiány szorítása 863

MŰMELLEKLET

- KESERŰ ILONA festményei: Sugárzás (1985) I., Jel (1984) II.,
Lágy mozdulat (1987) III., Hommage à Léger (1987) IV.

A műmellékletek a Pécsi Galéria támogatásával készültek.

A MŰVÉSZETEK HAZÁBAN

SZEPTEMBERBEN: 6-án 19 órakor *A szívárvány nyolcadik színe* című est vendége *Mócsi Ferenc*, Chicagóban élő költő-szerkesztő. Házigazda: *Sólyom Katalin*, a Pécsi Nemzeti Színház színművésze. – 20-án 19 órakor rendhagyó beszélgetés *Veress Pál* festőművésszel és *Tüskés Tibor* íróval. – 26-án 17 órakor a tetőtéri galériában nyílik *Lantos Ferenc* képzőművész kiállítása. Megtekinthető október 17-ig; 30-án 17 órakor a „Min dolgozik...?” című sorozatban Lantos Ferenc várja az érdeklődőket a tetőtéri galériában rendezendő beszélgetésre.

JELENKOR

XXXI. ÉVFOLYAM

9. SZÁM

Főszerkesztő
CSORDÁS GÁBOR

*

*

A szerkesztőség munkatársai

CSORBA GYŐZŐ
főmunkatárs

BALASSA PÉTER, BERTÓK LÁSZLÓ, CSUHAI ISTVÁN, HALLAMA ERZSÉBET,
KALÁSZ MÁRTON, PARTI NAGY LAJOS, PÁKOLITZ ISTVÁN, TAKÁTS JÓZSEF

*

Szerkesztőség: 7621 Pécs, Széchenyi tér 17., I. emelet. Telefon: 10-673

Kéziratot nem őrzünk meg és nem küldünk vissza.

Kiadja a Baranya Megyei Lapkiadó V. 7625 Pécs, Hunyadi János út 11. Telefon: 15-000.

Felelős kiadó: Hillebrand Lajos

Terjeszti a Magyar Posta. Előfizethető bármely hírlapkézbesítő postahivatalnál,
a Posta hírlapüzleteiben és a Hírlapelőfizetési és Lapellátási Irodánál (HELIR)

Budapest, Lehel u. 10/A - 1900 - közvetlenül vagy postautalványon,

valamint átutalással a HELIR 215-96162 pénzforgalmi jelzőszámra.

Előfizetési díj 1 évre: 192,- Ft. Megjelenik havonként.

88-1851 Pécsi Szikra Nyomda - Felelős vezető: Farkas Gábor igazgató

Index: 25-906. ISSN 0447-6425

SZENTKUTHY MIKLÓS

1908—1988

Július 18-án, nyolcvanéves korában elhunyt Szentkuthy Miklós Kossuth-díjas író, a modern magyar próza kiemelkedő jelentőségű úttörője, Joyce Ulyssesének utólérhetetlen tolmácsolója, tisztelve szeretett munkatársunk, irodalmunk nagy korszakának egyik utolsó, enciklopédikus műveltségű képviselője. Életművével a kezdeményezés bátorságát, a kísérletező elme kíváncsiságát hagyta szellemi örökösire. Gyászoljuk őt.

PANNÓNIA KÖNYVEK. A Baranya Megyei Könyvtár sorozatának legújabb darabja az a kétnyelvű, magyarul és németül megjelent album, amelyet a kiadó az Europa Cantat kórusfesztivál eseményei előtt adott közre: a *Pécs és Baranya* című kötet fényképeit *Szelényi Károly* készítette, kísérőszövegét *Tüskés Tibor* írta.

A PÉCSI KISGALÉRIÁBAN *Keserű Ilona* festőművész kiállítása látható, szeptember 9-től október 2-ig. E számonk műmelléklete a kiállítás anyagából való.

JANUS. A Janus Pannonius Tudományegyetem kiadványa a nyár elején negyedik számához érkezett. A kiadvány első füzeté *Az esztétika forrásvidéke* címet viseli, szerkesztője *Kisbali László*, s az egyetem Művészettudományi Intézetének keretében működő Laokoon csoport tagjainak fordításában 18. századi esztétikai írásokat közöl. A második füzet könyvismertetéseket tartalmaz, a harmadik pedig *A nagy ház* címmel *Dá-*

niel Ferenc esszéjét és *Lugosi-Lugo László* fényképeit közli a budapesti OTI-Palotáról.

HOLNAP-ALAPÍTVÁNY. A Magyar Írók Szövetsége József Attila Körének tagjai és a körrel közösséget vállalók alapítványt hoztak létre, melynek célja az újabb generációk és jelenségek támogatása, a magyar művészeti élet sokszínűbbé tétele, az irodalmi nyilvánosság további tágitása. Az alapítványhoz bárki hozzájárulhat, a hozzájárulás összege az adóalapból levonható. A Holnap-alapítványt a József Attila Kör taggyűlése által választott kuratórium képviseli és kezeli. Székhelye: Budapest VI., Bajza u. 18., a Magyar Írók Szövetségének székháza. Levélcím: 1397 Budapest, Pf. 546. Az alapítvány számlaszáma: Általános Értékforgalmi Bank Rt. 204-88880/204-2029. Első lépésként az Alapítvány megteremti a LAP című folyóirat létfeltételeit.

A JELENKOR harminc éves fennállása alkalmából jubileumi estet rendezünk október 13-án Budapesten, a Vigadó kamaratermében.

GRENDEL LAJOS

Szakítások

(regényrészlet)

„A személyazonossági igazolványom szerint engem Szemere Ákosnak hívnak, de éppúgy hívhatnának Visinsz-kijnek, Paracelsusnak, Offenbachnak vagy Juan Antonio Federico Manuel Pereira Sanchez y Salamancának is, a lényegen ez mit sem változtatna.”

(Ákos naplójából és feljegyzéseiből)

Naplóm első kötetét, a kemény fedelű, vonalazott füzetet, amely olyan vastkos, hogy agyon lehetne vele csapni egy elefántot, a Skálában vettem. Ma már belátom, ennél lehetetlenebb és ostobább ötlet eszembe sem juthatott volna. De akkor éppen csábított a kaland, hogy itt lesz ez a tükör, s ha időről időre belenézek, vagy egy számár, vagy egy megfontolt, komoly ember néz vissza rám belőle. Kezdetből fogva gyanítottam, hogy inkább számár lesz az, de megfogadtam, hogy majd tökéletesítem magamat. A füzetből leleskedő veszélyekről sejtelmem sem volt akkor. Sohasem vezettem naplót, nagy gyerek koromban sem, amikor az ilyesmi bocsánatos bűn még, s amennyire romantikus, annyira komolytalan is, átmeneti gyengeség jele, mint egy kamaszkori szerelmi melodráma poénjaként szándékosan ügyetlenül végrehajtott öngyilkossági kísérlet, amelynek nem temetés, hanem családi happy end a rendes vége.

Jellemző, hogy amikor álombeli alteregómat, Dwarf Ákost, a szextörpét (akiről mindjárt beszélni fogok) megbilincseltek, azt suttogta megtörtén:

– Zaklatott korban élünk.

Pesten, mint mindig, most is Zuglóban laktunk, egy bizonyos Balogh Gáspár nevű elcsapott festőnövendéknél, aki tudj' Isten, miből élt, de jól élt; agglegény volt, vidám, de kiszámíthatatlan fickó.

Keservesen izgalmas órák álltak mögöttünk, de mi győztünk. Házassági évfordulónk napja közelgett, és Ildi télikabátot óhajtott kapni tőlem. Régen észrevettem, hogy előszeretettel téveszti össze a karácsonyi jézuskázást a házassági évfordulónkkal, s így tulajdonképpen jól jár: az év utolsó hónapjában kétszer is megajándékozom. Minden decemberben rámege a félhavi fizetésem, s mindez azért, mert valaha szerelmes voltam belé.

Sötét volt még, mint egy szenesvödörben, amikor behajtottunk az oroszvári határállomás sorompói közé. A vámisztek felszólítottak, szálljunk ki a kocsiból, majd átkutatták a Ladát, de nemcsak úgy tessék-lássék módra, mint máskor, hanem bevilágítottak a hátsó ülések mögé, a csomagtartóba, a motorházba. Ki kellett forgatnunk a zsebeinket. Elvették a vámcéduláinkat, majd visszahozták. Hideg volt, mint egy halottaskamrában, összekoccanó fogaink tamtamjától majd megsüketültünk. Úgy látszik, feljelentett bennünket valaki.

Rajkán túl, de még Magyaróvár előtt Ildi szól, hogy álljak meg. Azt hittem, a küsszükség jött rá, s az országút szélére laviroztam. Ildi kipattant a kocsiból, de nem az árokszélre szaladt, hanem kinyitotta az esernyőjét, s ugrándozni kezdett, mint egy kecske. Esernyője szövetének ráncai közül csak úgy záporozott a sok dugi forint, le az éjszaka keményre fagyott keréknyomok közé. Akárki megláthatott bennünket. Ráívalltam:

– Mit művelsz, te liba!

Azzal a nagy bigott lelkével persze megsértődött. Összekapkodta a szétzóródott bankjegyeket, az esernyőről pedig megfélekedezett. Az esernyő ott maradt az ároksparton, de csak Budaörsnél vettük észre, hogy nincs meg. Mindegy. Kibékültünk. Ott tartottunk, hogy már haragudni sem tudtunk egymásra igazán.

Balogh Gáspárral egy ifjúsági táborban ismerkedtem meg a hetvenes évek elején, azóta leveleztünk és kölcsönösen látogattuk egymást. Balogh javíthatatlan bajkeverő volt, szívesen csipkelődött velünk, kivált amióta többször is tapasztalhatta, hogy Ildinek annyi humorérzéke sincs, mint egy marabunak. Ildi ilyenkor vicsgorgott, pedig csak mosolyogni szeretett volna, de hiába, az nem ment. A kiállításokat most sem úsztuk meg. Balogh végighurcolt Dunán innen és Dunán túl, egyik tárlatról ki, a másikra be, csiszolódjak csak, mondta, akárha két felöltözött majomembert kalauzolt volna. Tudtam én ezt, de nem akartam elrontani az örömét. Ha csak minimális érzékünk lett volna a művészetekhez, Balogh már rég fess sznobokat faragott volna belőlünk. Azzal vigasztaltam magam, hogy legalább sznobok nem vagyunk. Vasárnap délelőtt egy órára végre megszabadultunk tőle, és hétfőn bevásárolhattunk. Ildi még a Skálában felvette az új télikabátját, a nem is olyan régi régít pedig a karján vitte le az áruházból. Otthagytuk Baloghnál, adjon túl rajta, ha tud. Amíg Ildi a kabátok között turkált – s ez a művelet nem tíz percig tartott – én körbejártam az áruház többi részlegét, vettem egy új esernyőt (elvégre máskor is jövünk is jövünk még Pestre), majd egy hirtelen támadt ötlettől vezérelve megvettem azt a füzetet. Ildit az autóban vártam meg. A füzetről nem szóltam neki, hanem elsüllyesztettem az aktatáskámba.

Amikor naplomba nagy könnyelműen leírtam az első mondatot: *Tempora mutantur*, azonnal tudtam, hazugság az egész. Dehogy változnak! Semmi sem változik. Írországban már tíz évvel ezelőtt is javában robbantgatták plasztikbombáikat a nehézfiúk, csakúgy, mint ma, Libanonban mindenki mindenkire lövöldözött, csakúgy, mint ma, főnököm meg a főnököm főnökei már akkor

is harcoltak a lazaság, a korrupció meg a protekcionizmus ellen, csakúgy, mint ma, én pedig már akkor is jobbnak láttam, ha behúzom a farkamat és befogom a számat, csakúgy, mint ma. A bécsi csapatcsökkentési tárgyalások éppen ott tartottak, ahol ma. Túl sok tv-híradót nézek, állapítottam meg. Az elmúlt évekből tv-híradókra, krimikre meg tv-híradókra és krimikre emlékeztem. Derrick, Columbo, Maigret és a többiek állták a sarat. A gyilkosok gyilkoltak, az áldozatok hullottak, mint a legyek, a nyomozók pedig nyomoztak. Hol itt, hol ott lőttek le ilyen-amolyan hazafit, robbantottak föl pályaudvart vagy térítettek el repülőgépet. Ugy gondoltam, felőlem az írek, az arabok, a perzsák egymás háttára mászhatnak, annyi közöm sincs hozzájuk, mint tyúkszarnak a penicillinhez. Amíg azok marakodtak, én jó fiú voltam, a kutya sem vette volna észre, ha elfüstölök egy krematórium kéményén. Nem azért kezdtem hát naplót írni, hogy érzelegjek az idő múlásán, hanem hogy preparáljam az időt, s benne magamat, s meggyőződjek róla, hogy létezem, hogy a létezésem nem blöff vagy illúzió, s én nem egy kitalált történet főszereplője vagyok, hanem valóságos lény, aki ezeket a sorokat írja.

Ezt viszont hiába is magyaráztam volna Ildinek. A vaskos füzet háromnegyed év alatt telt be. Másnap a lakótelepi papírboltban mindjárt három füzetet vettem. Egy napon aztán ez a három füzet is betelt. Már naplóm ötödik kötetét írtam, amikor Ildi újdonsült ismerősei és Pálóczy barátja, bizonyos Grendel Lajosék azzal fenyegetődztek, hogy hamarosan meglátogatnak bennünket. Grendel valamiféle író, s mint a legtöbb író, ő is azt hiszi, hogy a szőlőműveléstől a gombbehúzásig mindenhez ért. Ildi dicsérgette, s ez épp elég volt, hogy ne nagyon bízzak benne. Többször beharangozott látogatásukra Ildi születésnapját szemelték ki. Ez abban az évben április utolsó szombatjára esett. Este hét óra körül érkeztek meg. Biztos voltam benne, hogy a Grendeléktől felszított baráti szeretetnek hajnalig tartó virrasztás lesz a vége. Ezért titokban abban spekuláltam, hogy egy óra, fél kettő tájban valamilyen ürügygel elvonulok a szobámba, s többé nem jövök elő, tartsanak bár modortalanak vagy bugrisnak. Grendel Lajos azonban mintha kitalálta volna, milyen álnok tervet forgatok a fejemben, már az ajtóban kijelentette:

– Nem maradunk sokáig.

S összevissza csókolgatta Ildit, mintha már az iskolapadban a barátja lett volna, engem pedig jól hátbavert, mint aki a jobb keze lesz ezentúl. A pasas felesége elfogódott volt, s elfogódottsága, mint valami ragályos betegség, egy pillanatra mindnyájunkra rátelepedett. Őt még Ildi sem ismerte igazán. Én mindenféle érdekes, de távolról sem bizalmas dolgot mondtam el magunkról, hogy oldjam a fiatalasszony merevségét. Idegenekkel szemben gyakran alkalmazom azt a taktikát, hogy levágok egy hosszú, álószinte dumát, mintegy azt sugalmazva, hogy nincs semmi titkolnivalóm, ami a szívemen, az a számon. Grendel Lajosnét azonban se megnevetetni, se indulatba hozni nem tudtam. Ildi is beszállt, persze híven önmagához. Csupa buta és kétértelmű megjegyzésre futotta az erőlködésből. A fiatalasszony fagyosan mosolygott, ezért taktikát változtattam, hagytam beszélni őket. Grendel nem kérte magát sorovicska büzeit. De ez már a katarzis után történt. Itt azonban ekkor szó sem hasonlítani. Az asszonyok megtömték a hasukat és elbágyadtak, Grendel pedig a gazdasági reform időszerűségéről szónokolt nem túl szakszerűen, de annál nagyobb retorikával. Elég sok hülyeséget összehordott.

– Amíg van mit kajálni, kinek kell a reform? – kérdeztem ártatlanul. Közbeszólásom csak olaj volt a tűzre. Grendel, hogy megvédje a tekin-

télyét, még szakszerűbb és még „mélyenszántóbb” elmélkedésekbe bonyoló-
dott, s az volt a benyomásom, hogy neki sincs több humorérzéke, mint a fele-
ségének vagy Ildinek. Közben szorgalmasan emelgettük a poharakat. Ildi két
nap múlva is siránkozott még, hogy nem lehet a lakásból kiszellőztetni a bo-
rovicska bűzét. De ez már a katarzis után történt. Itt azonban ekkor szó sem
volt még katarzistról. Továbbra is a gazdasági reformról volt szó, meg arról
hogy a nők unatkoznak, az idő pedig múlt. Amikor a cigarettafüsttől alig lát-
tuk már egymás arcát, kinyitottam az ablakokat. Nagyon későre járhatott az
idő. Rettenetesen berúgtunk, beszélgetésünk mindinkább kormányozhatatlan-
ná vált. Grendel azt kezdte firtatni, kikkel barátokunk és kik járnak hoz-
zánk, s nagyon meglepődött, amikor megmondtam neki az igazat, hogy igen,
vannak barátaink, de egyre ritkábban találkozunk, s egy kicsit elidegenedtünk
egymástól. Persze ez a város nem Piripócs, mondtam, s ha Piripócs az a
szokás, hogy sülve-főve együtt kell lenni valakivel, nyalizni kell és kéz kezet
mos alapon szokás szövetkezni, akkor én azt megértem, ha nem helyeslem is.
Csakhogy ez itt egy egészen más világ. Pozsony nagy város, nagyobbak a tá-
volságok, nagyobb a hajtás, estére mindenki elfárad, rosszkedvű és zsémbes.
Barátokra nem jut idő, és ami azt illeti, nekem egyre kevésbé van szükségem
rájuk, talán az egyetlen Pálóczit kivéve. Az én barátaim a munkatársaim,
egész nap látom őket, estére már elegendő van belőlük.

- Gyereketek sincsen. Egy sem.
- Nincs – mondtam.
- Miért nincs?
- A feleségem nem akar gyerekeket.
- Nem igaz! – csattant föl Ildi.

Igaza volt, nem volt igaz. Grendelék megvárták a napfölkeltét. Nem vál-
tunk el haraggal, én kezet adtam nekik a kapuban, és útba igazítottam őket,
melyik buszra szálljanak föl, és hol kell majd átszállniuk. Mégis megesküd-
tem volna rá, hogy egyhamar nem látom őket.

- Nehéz kiigazodni rajtatok – dörmögte megbocsátó leereszkedéssel
Grendel, és megpróbált barátságos arcot vágni, de a hátbaverés elmaradt. Le
vagy szarva, gondoltam. Amikor visszamentem a lakásba, Ildi nekem ugrott,
gondolom avégett, hogy kikaparja a szemem.

- Mért hazudtál nekik?
- Talán mert szórakoztatott – mondtam.
- Aljas vagy!

Lepöcköltem az ingemet ráncigáló némbert, s eldőltem a vetetlen ágyon.
Arra ébredtem, hogy hányingerem van. Kirohantam a vécére, még épp idő-
ben. Vasárnap egész nap hasmenés gyötört, délutánra belázasodtam. A szü-
letésnap i incidentst követően hétfőn sokáig aludtam, s akárha kialudtam volna
életem összes álmatlan éjszakáját meg az alvástól elrabolt késői órákat, tiszta
fejvel ébredtem. Naplómbe azt készítettem feljegyezni, hogy olyan tiszta volt
a fejem, akár egy tengerszem víztükre, amelyben a végtelen szemléli magát.
Magyarul ez azt jelenti, hogy üres volt a fejem, mint egy kibelezett tök. Fel-
hívtam az intézetet, és közöltem a személyzetissel, hogy a körzeti orvos gyom-
or- és bélhurut miatt betegszabadságra írt ki és szigorú diétára fogott. A sze-
mélyzetis szokásához híven alakoskodott, és mézesmázosan jobbulást kívánt.
Messze volt még a dél, elővettem hát naplójegyzeteim öt kötetét.

Naplómat böngészve sok fontos és hasznos fölfedezést tettem, s ezek
mind természetesen rám vonatkoztak elsősorban. A legfontosabbnak közülük

az látszott, hogy felcserélhető vagyok akárkivel, mint egyik kuglibábu a másikkal. Ennek a ténynek csak egyetlen – ám nyilvánvaló – oka lehetett. Fejében, mely akár a kibelezett tők (mint említettem volt), már nagyon régen a végtelen szemlélte magát.

Naplómban egyetlen mondatra sem bukkantam, amelyet ne írhatott volna le a feleségem vagy akárki más. Január: sokszor vacsoráztunk kocsonyát, Libanonban aknára lépett egy ENSZ-katona, feleségemnek megjött a havi vérzése. Február: jégtörő Mátyás zsákban hozta a meleget, aki csak teheti, lop. Március: vettünk egy ülőgarnitúrát, Derrick, fájt a fogam. Április: feleségemnek megjött a havi vérzése. Májusban, júniusban, júliusban, augusztusban, szeptemberben, októberben, novemberben és decemberben is. Nem vagyok se lelkes, se kiábrándult, nem vagyok se erkölcsöscsösz, se erkölcstelen, nem vagyok se elkötelezett, se cinikus. Nem vagyok. Felcserélhető vagyok, mint mondtam már, s ennél fogva nincs okom ragaszkodni a nevemhez sem. A személyazonossági igazolványom szerint engem Szemere Ákosnak hívnak, de éppúgy hívhatnának Visinszkijnek, Paracelsusnak, Offenbachnak vagy Juan Antonio Federico Manuel Pereira Sanchez y Salamancának is, a lényeg az ez mit sem változtatna.

Naplómban egy helyen keményen kifakadok az állatkinzók ellen. Szemtanúja voltam, amint a városi köztisztasági hivatal dolgozói, vagyis a kukások, elkaptak az utcán egy fekete macskát, zsupsz, be a konténerbe, a konténerbe pedig zsupsz, a darálóba, szegény macska, annyi ideje sem maradt, hogy elmondjon egy fél miatyánkot. Felháborodásomnak még ott, az utcán hangot adtam, amint bizonyára Visinszkij, Paracelsus, Offenbach és a hosszú nevű spanyol is felháborodott volna. Csak azt tettem, amit minden civilizált, humanista, jószívű európai ember tett volna a helyemben (az állatokat talán még Visinszkij sem bántotta). Lehordtam a szemeteseket a sárga földig, azok az öklüket rázták, mire én is elkezdtem az öklömet rázni, ők mutogattak, mire én is elkezdtem mutogatni, ahogy Paracelsus, Galilei vagy Erich von Stroheim is mutogatott volna. Pedig a lelkem mélyén nem is éreztem részvétet a fekete macska iránt. Nem meggyőződésből álltam a macska pártjára, hanem a konvenciók iránti feltétlen tiszteletből. Édesmindegy volt a számomra, hogy a fekete macskát megdarálják a kukások. Nem is az én macskám volt, mert nekem nincs is macskám. Én tulajdonképpen utálok a macskákat, minden éjjel azért fohászok, hogy jöjjenek a kukások, és darálják meg az összes kóbor macskát a városban. A lelkem mélyén ujjongtam, amikor a kukások rácsukták a konténer fedelét a fekete macskára. De le kellett hordanom őket, mert kultúremler vagyok, s a naplómba sem jegyezhettem volna fel olyasmit: végre darálják a kóbor macskákat. A naplómba csak ezt írhattam: „Fölháborít az a barbarizmus, ázsiai mentalitás és módszer, ahogy . . .” stb. Ezt viszont nem én írtam, hanem az én kezemmel Galilei, Thomas Mann vagy Leibniz.

Egy másik példa.

Feleségemmel megnéztük egy jeles író színművét, a Mint kakas árnyéka a kerítés fölött című tragibohózatot. Ez, úgy gondolom, mégiscsak bizonyítéka annak, hogy vagyok. Hiszen, mondjuk, Juan Antonio Federico Manuel Pereira Sanchez y Salamanca bizonyára nem lett volna kíváncsi a darabra. Én sem voltam kíváncsi, de mivel ismerem a fiatal szerzőt, és mivel csehszlovákiai magyar vagyok, hát elmentem. A darab rettenetes volt, az előadás és a rendezés még rettenetesebb, tömény agyrém, elmebaj és kukurikú. Naplómban meg is dorgáltam egy kicsit a szerzőt. Csakhogy a darab nem bukott meg.

Mindenkinek az volt a véleménye, hogy amit lát, tömény agyém, elmebaj és kukurikú, és mégis mindenki véresre tapsolta a tenyerét. Közöttük én is. Vagyis korai volt azt hinnem, na végre, most megtaláltam magamat. Igaz, Juan Antonio Federico Fernando Manuel Pereira Sanchez y Salamanca történetesen nem lehettem, ellenben lehettem bárki más, aki végigülte, végigunatkozta és végigtapsolta a Mint kakas árnyéka a kerítés fölött című darabot, otthon meg jól megmondta az őszinte véleményét róla. De csak a feleségének és halkan, nehogy meghallják a szomszédok, s megvádolja valaki, hogy gúnyt űz a csehszlovákiai magyarságból és nemzeti önérzetéből.

Igy hát azt a pár elmarasztaló szót a darabról akárki más is írhatta volna. Nem magamra ismertem benne, hanem csak egy csehszlovákiai magyarra. Így jutottam el lépésről lépésre haladva a naplómhoz ahhoz a végső és leverő következtetéshez, hogy a naplóm eddig nem is én írtam, hanem konvenciók írták az én kezemmel, így meglehet, én tulajdonképpen nem is vagyok. Ami vagyok, az anyag, konvenciók meg szerep. Egyszer a humanista állatvédőt játszom, máskor a csehszlovákiai magyar hazafit, harmadszor ki tudja majd, mit. Én vagyok az, aki mielőtt megenné a szart, előbb megmossa a csap alatt.

Volt egy rémes álmom, s ebben az álmomban megkettőződtem. Álombeli ikermagam egy szexuális mániás törpe volt, akit Dwarf Ákosnak hívtak, s ő egy szürke, jószívű, gonosz, egyenes, nyílt, ravasz, jámbor, meghunyászkodó, sötét és jóságos szextörpe volt. Álmomban rémülten láttam, hogy a fotelban kuporog, miközben én a tévét nézem, s csak 157 cm-re nőtt meg, de úgy összekuporodott, hogy egyméteresnek sem látszott. Szóval, Dwarf Ákos éppen összegömbölyödött, mint egy kandúr, nem, nem, összetekeredett, mint a támadni készülő kigyó, alattomosan. Ildi éppen a fürdőszobából jött ki, s csak bugyi meg melltartó volt rajta. Gonosz vagyok, állapítottam meg álmomban, gonosz, undok, kárörvendő meg rosszhiszemű, figyelmeztetnem kellett volna Ildit. Hiszen Dwarf Ákos összegömbölyödött már a fotelban. Valamit kivett a fiókból? Mit vett ki, az Istenért? Már megfordult, már elindult... A vonat elindult a pályaudvarról, kattogtak a kerekek a váltókon, bevillannak a kupéba a kertváros sárga, zöld, téglavörös színei. Matuska Szilveszter azonban ott lapul már az árokban, ajka sátáni vigyorra torzul... Vigyázz!... Vigyázz!... Dwarf Ákos pedig, ó hát ez csak egy rosszul sikerült becsúszó szerelés volt, pajtikám. Milyen rövid a lába ennek az átkozott törpének, és mégis mekkora bajt tud csinálni! Legalább olyan bajt, mint a mások hosszú lába. Ildi nem törte ki a nyakát, csak orra hemperedett a küszöbön. Dwarf Ákos ekkor – káprázatos, artistákat megszégyenítő villanás volt – a fotelból utánvetette magát, s Ildi észbe sem kapott, a derekán lovagolt már.

– Nyuszikám – suttopta az asszony fülébe –, hát mért nincs nekünk gyerekünk?

– Még kérdésed? – jajgatott combjainak szorítása alatt az asszony.

– Juhujj! – visított Dwarf Ákos. – Nem ismersz te engem, galambocs-kám!

Én ezalatt a körmömet rágtam, tekintetem rátapadt a képernyőre... Fenyő... Fenyő... Itt Fenyő kettő... Maradjanak a helyükön... Az ellenség támadását piros rakétával jelezzük...

Félszemmel láttam, amint Dwarf Ákos meglovagolja Ildit, amint dula-kodnak, s mindjárt szétrúgják az ajtón az üveget. A törpe éppen lecibálta Ildiről a bugyit, mire Ildi megharapta a kezét, s felpattant, mint a gumilabda,

de a törpe akkor gyomorszájon ütötte, Ildi azt sem mondta: nyekk... A szakasz legénysége különböző helyről érkezett a néphadseregbe. S. V. közlegény például mozdonyjavító, s most a harci jármű vezetői és operátori tisztségét látja el. Mindnyájan egyet akarnak: az első lövéssel megsemmisíteni a célt.

– Megsemmisíteni – helyeseltem élénken a tévé mellől. – Dugd be neki! Egy-kettő. Az első lövéssel!

Dwarf Ákos nem tudta, Ildi meghalt-e vagy csak elájult. Ráhajolt az asszonyra, úgy rémlett, még lélegzik... Én biztattam: jól csinálod, jól csinálod... Én is így csinálnám... Persze a tarackegység kezelőszemélyzetén az ember az első pillanatban észreveszi, hogy többségük tartalékos katona. A hadgyakorlat előtt vonultak be, de az eltelt napok alatt olyan ügyességre tettek szert, hogy a tényleges katonákkal is felveszik a versenyt... Én azonban nem vagyok híve az erőszaknak. Azt gondoltam, most mégiscsak az volna a kötelességem, hogy levakarjam Dwarf Ákosról, adjak neki két kemény pofont, az asszonyt pedig vigyem orvoshoz. De aztán arra gondoltam, hogy hátha nincs is elájulva. Fogadjunk, hogy még élvezi is, hogy a törpe... Belem hasított a féltékenység, tekintetem inkább a képernyőre tapadt újra... Keresztbe fektetett franciakulcsok vannak festve a javító műhelykocsijára, amely a helyzethez alkalmazkodva páncélozott jármű (na ti aztán adtok a magyar nyelvnek!). Egyemberként helytálltak, mondja elérzékenyülve a tévébemondó. Ki-ki dicséretben részesült, van, akit előléptettek, J. F. tartalékos főhadnagy a parancsnoktól egy karórát kapott... Dwarf Ákos, a szextörpe fűjtatva-lihegve kel föl Ildiről, az asszony ajult még, én boldog vagyok, végre megkapta a magáét. Libanonban a helyzet változatlan, mondtam később Ildinek, amikor már feltápáskodott a padlóról, és két tenyerét a gyomrára szorítva, hátrét görnyedve lerokadt mellém a képernyő elé.

– Lengyelországban és Magyarországon megint emelik az árakat, nem lesz ennek jó vége – motyogtam, és tovább rágtam a körmömet. – Romániában kitört a hétszázhuszonharmadik országos áramszünet... Véres hab van a szád szélén – mondtam később az asszonynak.

– Hát persze, mert megerőszakoltál.

– Nem én voltam. Dwarf Ákos volt, a szextörpe.

Dwarf Ákos ezalatt felkereste főnökét, a gumiabroncs-értékesítő vállalat, a FÓGUMI igazgatóját, Lichtenberg-Vargovič Milánt, vagyis Varga Pistát. (Álmomban jogtanácsos voltam.) Vargovičről kevesen tudták, hogy valaha, mielőtt Pozsonyba jött volna, Varga Pistának hívták, s egyszerű, de szegény, ám becsületes baloldali gumivulkanizáló-segéd családjában látta meg a napvilágot Nyitrán. Lichtenberg-Vargovič Milán sötét múltjáról Dwarf Ákos éppen eleget tudott ahhoz, hogy börtönbe juttassa. Nemhiába volt a jogtanácsosa.

Lichtenberg-Vargovič Milán éppen bridzsezett felesége és két poroszlója társaságában, amikor Dwarf Ákos rájuk nyitotta az ajtót.

– Holnap le fogom leplezni az üzemeidet – fenyegetőzött a küszöbről. Be nem tette volna a lábát ebbe a bűnbarlangba a világ minden kincséért sem. Dwarf Ákos most az igazság útját járta.

– Három pikk – emelte a licitet szemrebbenés nélkül Lichtenberg-Vargovič Milán.

– Négy káró – így a sötétebb képű poroszló.

– Az adócsalásaidat is leleplezem, meg a feketén eladott gumikat. Mindezt.

A folyosó falai visszaverték és megsokszorozták a szavai erejét.
– Holnap reggel véged van!
– Négy pikk – emelte tovább a licitet Lichtenberg-Vargovič Milán.
– Passz... Passz... Passz... – így a többiek.
Lichtenberg-Vargovič Milán felemelte a hangját.
– Hallottad, dokikám? Passz. Jegyezd meg. Ezt én mondom neked,
Lichtenberg-Vargovič Milán.

Dwarf Ákos azonban nem bánta, hogy az igazság útját járja, eddig bü-
nös volt ő is; aki hallgat, maga is bűnpártoló, már Babits is megmondta, kár,
hogy olyan kevesen hallgattak rá. De ennek vége. Lerohant a lépcsőn, elége-
dett volt magával. Megerőszkolta a feleségét, főnöke szemébe kiáltotta az
igazságot, nem volt oka többé lesütött szemmel járni.

Gyalog indult haza, és azon tűnődött, ha mások is ilyen bátran vállalnák
az igazság kimondásának a kockázatát, a társadalom egy csapásra megtisz-
tulna minden koromtól, szennytól, képmutatástól, korrupciótól. Büszke volt
rá, hogy példát mutatott. Persze az igazság útja rögös és tele van kelepccéssel,
csapdákkal, vermekkel. Azért ő sem a Holdról pottyant ide. Tisztában volt
vele, hogy veszélyben forog az élete. De neki, mivel az igazság útját járja,
neki, a szextörpének, hét élete van.

Már majdnem hazaért, amikor az alattomos sötétben valaki azt súgta
neki: legyél óvatos. És csakugyan! Egy kis óvatosság sosem árt, pláne, aki az
igazság útját járja... A házuk előtt – meg sem lepődött – a főnöke Škodáját
pillantotta meg, minden stimmel, a kocsi színe és rendszáma is. Lichtenberg-
Vargovič Milán két poroszlója őrizte a kocsit. Mind a ketten hanyagul a
Škoda farának dőltek, s tekintetük mint mozgó kamera pásztázta a környéket.
Ezek bizony órá vártak. Dwarf Ákos figyelmét az sem kerülte el, hogy a
dzsekijük zsebében pisztoly dudorodik, s hogy, bár langyos orgonailat verte
átkozott májusi este van, mind a két poroszló kesztyűt visel. Dwarf Ákos jó-
nak látta, ha beoson a szomszéd kapujába.

Én óvtam Dwarf Ákost a veszélyes kalandtól. Lichtenberg-Vargovič Mi-
lánal nem tanácsos ujjat húzni, az igazság pedig fikció. Az igazságot, az er-
kölcst, a bátorság fogalmát a gyenge ember találta ki, hogy így járjon túl a
nála erősebbek eszén. Dwarf Ákos azonban, amióta meghágt a feleségét, vér-
szemet kapott, nem lehetett okosan beszélni vele. Én akkor azt mondtam neki:

– Ide figyelj! Lehet, hogy én korrump vagyok. Lehet, hogy én fedezem
a mások gazemberségeit. Lehet, hogy én nihilista vagyok, cinikus vagyok és
gyáva vagyok. Ámde élek. Te viszont, ha ragaszkodsz az igazsággal meg a
bátorsággal kapcsolatos rögeszmédhez, a holnap reggelt sem éred meg.

Hiába. Dwarf Ákos nem hallgatott a jó szóra.

A híradónak vége volt már. Én most a másik kezemen rágtam a körmö-
met. Korán lett volna lefeküdni még... Dr. Renz évek óta jó barátja a Brink-
stedt házaspárnak. Éppen ezért derült égből villámcsapásként éri a férj kéré-
se: képviselje őt a válóperükben. Az ügyvédet kínos helyzetéből váratlan
tragédia „szabadítja ki”... Meghámoztam egy narancsot, s amíg dr. Renz
izzadt, gerezdenként a számba tölttem... Bertrand meghív a barátnője kas-
télyába egy minisztert, akitől egyik ügye elintézését reméli. Cserébe zavar-
talan hétvégét ígér az államférfinak, aki ebben bízva, csinos titkárnyőjével
érkezik... Átkapcsoltam Bécs 2-re, onnan pedig Pozsony 1-re. Ildi, megerő-
szakoltatása sokkjától kábultan, kielégülve és édesdeden aludt... Egy kö-
zépkori provence-i várba két rejtélyes vándorénekes toppan be, Gilles és Do-

inique. Hamarosan kiderül róluk, hogy a Sátán követői. Gilles – bár a Sántánnal kötött szerződése tiltja – beleszeret a várúr lányába, Annába. Megjelenik a Sátán, hogy bosszút álljon . . . Átkapocsoltam Budapest 2-re, onnan Bécs 1-re, majd Pozsony 2-re, aztán vissza Budapest 2-re, aztán előre, megint csak előre, most Budapest 1-re, majd Bécs 2-re, hogy onnan Pozsony 1-re, aztán ismét Budapest 1-re . . . Trunov, az autószerviz új vezetője ügyes, rátermett ember. Most vette át a vállalatot, és máris sikerült kétmilliót szereznie a szerviz felújítására, javítania a szolgáltatást, meggyorsítania az átfutási időt. Mindenütt vannak barátai, így mindent el tud intézni. Szerinte a „szabályokat a statisztikai átlagemberek hozták”, ő nem ebbe a kategóriába tartozik, tehát neki mindent szabad. Zükin főhadnagynak a közlekedésrendészetnél azonban más a véleménye . . .

Csöngettek. Elképzelni sem tudtam, ki lehet az ilyen későn. Talán csak nem Zükin főhadnagy?

Két sötét arcú, bőrdzsekis pofa állt a folyosón, úgy rémlett, láttam már őket valahol. Ó igen, a Tetthely egyik frankfurti epizódjában és Lichtenberg-Vargovič Milán lakásán! Mi tetszik, kérdeztem volna barátságatlanul, mert éppen lefekvéshez készülődtem, és a harmadik narancsot is meghámoztam már. De azok nem hagytak rá időt. Csípőből tüzeltek, és én összerogytam az előszobában, akárha egy frankfurti epizódban vagy San Francisco utcáin . . .

A rendőrök később kifaggatták a szomszédokat, s azok egyöntetűen állították, hogy mindnyájan hallották a lövéseket, de nem a folyosóról, hanem Bécs 2-ről, Gary Cooper lőtt le valakit.

Dwarf Ákos is hallotta a lövéseket, s egy másodpercig sem ringatta magát illúziókba. Ezek a goromba pisztolylövések neki szóltak. Lelki szemei előtt látott engem a véremben fetrengeni, majd a vérembe fagyni. Eszébe jutottak az igazsággal és a bátorsággal kapcsolatos becsmélő szavaim. A semlegesség elnyeri méltó jutalmát, gondolta, s nem érezte bűnösnek magát.

A szomszéd ház pincelejárataiban lapult. A lövések zaja tompán, de azért jól kivehetően ért el a füléhez. Sok lövés dörrent, nagyon sok. Arra gondolt, mint amikor Gary Cooper lövöldöz Bécs kettőn, az ember tövig lerágja a körmét. Dwarf Ákos leosont a lépcsőkön, s az egyik pincerekesz ajtaját nyitva találta. Törmeléken, limlomon, drótokon kapaszkodott fel a pinceablak magasságába. Arcát az ablaküveghez tapasztotta, körbekémlelt. Nem sokáig kellett várakoznia. Gyilkosai, a két bőrdzsekis poroszló (máskülönben szeretetreméltó, kissé sötét arcú fiatalemberek) a szeme előtt, karnyújtásnyira az orra előtt loholt el. A Škodához vágtattak és eliszkoztak. Dwarf Ákos végre biztonságban érezhette magát. Úgy gondolta, most már nyugodtan álomra hajthatja a fejét ebben a sötét, ám barátságos, de bűdös, söt patkányszagú pincerekeszben. Hamarosan kivonult szirénázva a rendőrség, talán a szomszéd házakat is átkutatják, talán ide is lejönnek. Dwarf Ákost nem nyugtalanította várható látogatásuk. Hiszen ő nem a gyilkos, hanem az áldozat, aki még ráadásul él is. Hű, milyen pofát vágnak majd hozzá!

Délelőtt kilenckor pedig diadalmasan bevonult a FÖGUMI vezérigazgatóságára. Kopogtatás nélkül rányitotta az ajtót főnökére, Lichtenberg-Vargovič Milánra, és megállt az íróasztala előtt. Lichtenberg-Vargovič meglepetésében fordítva vette a levegőt, vagyis hogy mint aki széndioxidot lélegzett be, magyarán, elájult, úgy kellett felmosni.

– Amint látod, feltámadtam – mondta Dwarf Ákos, és fölemelte a bal kezét, mintha esküdni készülne. – Lelövéttél a poroszlóiddal, de én még a há-

rom napot sem vártam meg. Egyéb bűneid mellett gyilkosságra való felbujtásért is felelni fogsz. Az igazság útjai nemhogy kifürkészhetetlenek, hanem a szekér is sebesebben halad rajtuk.

Lichtenberg-Vargovič Milánt időközben felloccolták már, bár sápadt volt, s valamire mutogatott Dwarf Ákos háta mögött. De bizony a poroszlók aludtak még. Dwarf Ákos háta mögött a csupasz fal meredezett csupán, mely teljesen csupasz mégsem volt, a falon a FÖGUMI vezérigazgatóját dicsérő bekeretezett és üvegezett oklevél függött. Talán az oklevélre mutogatott Lichtenberg-Vargovič Milán, ki tudja? Sokkos állapotban volt. Kipattant vezérigazgatói karosszékéből, és mindenáron Dwarf Ákost tuszkolta volna bele. Dwarf Ákos azonban megőrizte a jellemét.

– Abból pedig nem eszel – rikoltotta. – Engem te nem vesztegetsz meg, apukám! Lógni fogsz, Lichtenberg-Vargovič Milán István Varga!

Eközben (két feketét hozva be nikkeltálcán) beosont Magduska, a FÖGUMI legfőbb minőségi ellenőre, gumiszakértő, Lichtenberg-Vargovič jobb keze és szeretője. Dwarf Ákos elkapta a karját.

– Gyere velem, neked is mutatok valamit!

Magduska vonakodott, a csészek lebillentek a tálcáról, üsse kő! Az is lehet, a kávéban méreg volt. Dwarf Ákos húzta-vonszolta magával Magduskát a folyosón, le a lépcsőkön az alagsorba, be a jogtanácsosi szobába, ahonnan két szűz elvtársnőt (néhai ajtónyitogatóit) azon mód kipenderített. Így most már kettesben maradtak.

– Jesszusom! Mit akar? – méltatlankodott Magduska, de aztán ő is megkapta a két pofont.

– Mutatok valamit – lihegte a fülébe Dwarf Ákos –, és aztán megerőszakolom. Úgy, mint mások. Nekem is vannak érdemeim a cégnél.

Magduska újra visítózni kezdett, akkor kapott még csárdás pofont – reccls! – örökre megsüketült. A FÖGUMI a folyosón tolongott, valakinek végre eszébe jutott értesíteni a rendőrséget. Addigra azonban Dwarf Ákos kisétált az ablakon, és a raktári bódék között kisurrant a vállalat területéről. A Dunaparton érték utol és tartóztatták le. Éppen arra gondolt, hogy a rakodópart alsó kövére kellene leülnie, de itt nem volt se rakodópart, se alsó kő. Egyszer csak megjelent Ildi. A rendőr hadnagy azonban nem hagyta kettesben őket, csak egy kicsit távolabbra sétált. Ildi – arca ragyogott – ezt pusmogta Dwarf Ákos fülébe:

– Tudom, fel fog mosolyogni arcod, ha megsúgom. De jöjj hát közelebb: anyának érzem, oh, Ákos magam.

Dwarf Ákos, a szextörpe térdre esett ekkor.

– Uram legyőztél. Ím porban vagyok; nélküled, ellened hiába vívok: emelj vagy sújts, kitárom keblemet.

A rendőr hadnagy, minden váratlan eshetőségre készen, megigazította övén a gumibotot.

– Mondottam, ember, küzdj, és bizva bizzál – mondta.

– Isten nem gumibottal ver – mondta Dwarf Ákos, a szextörpe.

(Folytatjuk)

Ennyi volt

*Mint női kézből hogyha elgurul
szégyenkezve a sok piperecikk,
zsebkendő, fésű: minden földre hull,
és tátott szájjal ott ásitozik*

*a táska, vagy mint fényes peronon
ha szétpattan egy bőrönd, s a begyűrt
ruhák, törülközők a betonon
nyújtózkodva mutatják lényegük,*

*úgy ejt el engem is majd gyermekem,
vagy szeretőm, vagy Istenem. Kinek
kezében hallgatok? Nem tudhatom,*

*de senki titka nem hal meg velem,
csak nézitek majd, s el sem hiszitek:
betűk! Betűk egy rossz papírlapon.*

A cinke sír

*A bárány béget, és én hallgatok,
a cinke sír, de én szótlan vagyok,
az erdő ri, ha jő a fergeg,
és szepegnek a megvert gyermekek,*

*s ha rálépnek, a kutya felnyüszít,
ha megvágják, a nyírfa könnyezik,
ha reszelik, a vas is csikorog.
ha terelik, a folyó is morog,*

*ha megütik, a kő is felkiált,
és minden szól, és minden visszavág,
csak bennem gyűlhet némán a harag,*

*csak bennem fulladnak meg a szavak,
s ha meghalok majd, ami beleholt,
elföldelik testemmel a sikolyt?*

Az írógép üzenete

*Kopog az isteni írógép odafönt
csillagütéseitől meg-megroppan
a hatalmas indigó,
tarkasok, nyulak, cinkék lábnyomát
préseli a téli mezőre,
jelzések ébresztenek minden reggel,
s végigfut rajtam az öröm
az ismeretlen szövegtől,
végigsimit a halál is rajtam,
de körme nem akad belém,
lecsúszik a borzongó csigolyákról,
mit írnak nekem,
amíg alszom,
mit üzennek?
nem arra való a beszéd, hogy megértsék,
olyan a vers is, mint egy kéz
az ablakpárkányon,
mint egy női arc a párnán,
nem arra való a kéz,
nem arra való az arc,
hogyan meglejtsék,
az elfehéredő kéz a kérdés,
az ablakpárkányra lezúduló eső a telet,
a haj fekete kosarába fektetett női arc a kérdés,
a ráboruló vakító fény a telet,
írok, írok, írok,
s már tudom: mintha ujjaimat mozgattam
önfeledten,
mintha mosolyognék, mintha sírnék, mintha élnék,
hallgatlak téged, s mintha néznélek csupán,
hallgatsz engem, s mintha néznél csupán,
elgyönyörködsz egy kerekded ó-ban,
szeretném megcsókolni egy jajszavadat,
nem üzen semmit az éjszakai írógép nekünk,
csak van,
billentyűin angyalok táncolnak,
ördögök duhajkodnak,
s nem kérdi senki már tőlem:
mi leszel, fiam, ha megnősz,
legfeljebb azt kérdik tőlem:
mi leszel, fiam, ha meghalsz?*

Frank-novella

A hatvanas évek második felében született, valahol Pécsen. Nem valamely kritikus vagy épp felszabadult pillanatban, vagyis egyik napról a másikra, hanem különös módon, mintha egy újszülött részletekben jönne a világra. Előbb, mondjuk, a szíve születne meg, aztán az idegrendszere alakulna ki, majd a végtagjai, hogy járni s érinteni tudjon. Már az Alcser-novella után nyilvánvaló volt, hogy szakítva az írói kísérletezés rébuszaival, szükség van egy eszményalakra. Előbb-utóbb meg kell születnie annak, aki bizonyos értelemben a saját másom *is*, aki mindenféle szempontból szabad ember, vagyis sokkal szabadabb mint én, a vidéki újságíró. Kimondhat. Viselkedhet. Álmodhat. Győzhet. Vagyis nyugtalanságból, keserüségből, reménytelenségből született. Afféle vágyalak. Írtam már arról korábban is, hogy milyen volt ott az élet. Megpróbáltam úgy élni, hogy az újságíró: politikus, művész, általános hozzáértő, a maga nemében forradalmár, az igazság és az értelem eltökélt védelmezője. A valóság azonban más volt. Mindenhez érteni kellett volna, ami lehetetlen. A tekintély nem volt túl nagy, se fönt, se lent. Bohémnak tettettem magamat, miközben szenvedtem a kisebbségi érzéstől. Örökös lótas-futás. Rossz hírnév. A legtökéletesebb ivászatok után is föl kellett ébredni. Naponta megnyúlni a jellem szakítószilárdságának a végső határáig. Úgy élni, hogy nem egyformák az esélyek. Úgy írni, hogy az ember szempontok és jelentések sorfala között egyensúlyoz. Nyílt sebbel jártunk. El kellett viselni, hogy a vidéki kispolgár legyőzhetetlen. Légtornász voltam ott, de háló és trapéz, reflektor és mászókötélnél nélkül. Csoda volt, hogy nem zuhantam le. Csak a remény éltetett: ha fenn tudok maradni a levegőben, egyszer talán majd elszállhatok, egy óvatlan pillanatban.

Valahogy így született Frank.

Nem a Nádor kávéház márványasztala mellett, hanem otthon, józanodva a nap kábulataiból. Nem a szerkesztőség vidám rabszolgaházában, hanem Kéző Balázs pszichiáternél pálinkázva, lázongva, az értelem lehetséges győzelmének terveit szövögetve. Az évek során hány ezer óra remény született ott! S talán annak a présháznak is köze van Frankhoz, ahol kétségbeesésben kézenállva ittam a bort.

Ha jól emlékszem, egy bizonyos régi szerelem gyászjelentését már Frank olvasta. Megfordult a fejében, hogy elutazik a temetésre, de az utolsó pillanatban meggondolta magát. Akkoriban minden meghívást elkerült, lemondott. Akár barátról, akár másról volt szó. A nagynénje temetésére se ment el, csupán koszorút küldött. Pár hét múlva levél érkezett az unokatestvéreitől. Nem válaszolt a szemrehányására. Napokig letörve járt-kelt: – Mit gondolhatnak ezek után rólam? Azt, hogy lenézem őket? Semmibe veszem az anyám testvérét? Pedig lehet, hogy jobban szenvedek, mint ők... Irtózott a gondolattól, hogy elutazzon a temetésre, s ott álljon a báméskodó idegenek között, akik nem válogatnak temetés és temetés között. Kedvüket lelik abban, hogy körülvehetik az urnát, a koporsót... Az arcuk együttérzést mutat, sőt ájtatosak, a

gondolataik azonban másutt járnak, legfeljebb találgatják, hogy miért hamvasztották el a megboldogultat, amikor a végrendeletében azt kérte, hogy hagyományos koporsóba fektessék. Nem mindegy, hogy Frank mire gondolt volna ott. Alighanem a képzeletbeli gyerekkorára. Mellhártyagyulladás után lábadozás a nagynéninél, akivel a halál után már csak annyi a teendő, hogy egészségügyi és kegyeleti okokból a földbe tegyék. A képzeletbeli gyerekkor és a temetési szertartás azonban sehogy sem illett össze. Frank nem tudott másra gondolni, mint hogy szörnyű igazságtalanság történt. A néni tegnap még élt. A halála előtti órában s annak utána az utolsó percben is. Mozgott, beszélt, sirt, szenvedett, végrendelkezett, pokolba kívánta rokonait. Valami azonban felmondta a szolgálatot, ami hetven éven át pontosan s összeszokottan működött. A szív? Az agy? Az emésztés? A vese? Az idegrendszer? Mind együttvéve? A nagynéniből mindennap elfogyhatott valami. Talán meg lehetett volna figyelni. Szorongott, és erősödött benne a vágy – a követelés! –, hogy megtudja: mi történik abban a pillanatban? S az után? – Jogom van megtudni! – lázadozott.

A régi szerelem gyászjelentésével bezárkózott a szobába. Nem tudott mit kezdeni a halállal meg a halottakkal. – Még csak nem is imádkozom értük – kesergett magában. Nyugtalanul bámult le a sötét udvarra, a rozsdásodó fákra, a hegy oldalában mohón szaporodó háztetőkre. Lenn a két bérház között, ahol a kertészek a feltöltött köves területen füvesítéssel kísérleteztek, egy nyírfacsemete tövében a földön egy ötvenéves formájú rövid kabátos férfi védekező mozdulattal féltérdre rogyott, karját az arca elé emelte. Egy hasonló korú nő ernyője újra meg újra lecsapott rá, majd a nő eldobta az ernyőt, és ökölvívó állásból ügyetlen mozdulatokkal a férfi felé sújtott, aki anélkül, hogy ütés érte volna, ledőlt a földre. Lábán felcsúszott a sárga lenvászon nadrág. A különös küzdelem szitkozódás és jajszó nélkül zajlott. A nő a körömcipője orrával figyelmeztetően meglökte a férfit az ülepe táján, mintha arról akart volna meggyőződni, hogy van-e még benne élet. Akkor a férfi lomhán – részegen? – oldalt fordult. – Kije lehet ez a nő? – töprengett Frank. – A felesége? A szeretője? A szeretőjének az anyja? . . . Soha nem kereste a különbséget nő és nő között, olyan értelemben, hogy az egyik fontosabb lett volna, mint a másik. Nem volt szíve dönteni egyik vagy másik javára. Úgy vélte, minden nőnek megvan a maga fontossága.

Egyelőre nem tudott mit kezdeni szerelmének a halálával. Valami brutálisan kiszakadt belőle, a helyén hatalmas üresség tátongott. Az emlékek közül elővágódott az utolsó találkozás. Ágyban fogadta, nem vett be éjszakára gyógyszert, helyette felhajtott egy nagy pohár konyakot. Frank úgy gondolta, hogy ez a mennyiség még őt is percek alatt levágná. – Félek, drága kisfiú – sírta el magát a Szerelem. – Biztos más is így van ezzel . . . Hamarosan elnyomta az álom. Úgy aludt, mint egy egészséges ember, pedig már akkor meghalt, azon az éjszakán, csak egy évvel később fedezték fel a halálát. Kire gondolhatott az utolsó percben? Amikor már nyilvánvaló volt, hogy nincs tovább . . . Az anyjára? Az apjára? A szerelmeire? Melyikre? Frank azt gondolta: – Alighanem Istenre . . . Ő is megtette, kegyeletből. Visszasuhant a gyerekkorba, mint a menekülő. Mint akinek nincs vesztegetnivaló ideje. Ő nem úgy számolt le magában Istennel és a fogalmakkal, ahogy azt elvárták tőle: vagyis azonnal, egyszer s mindenkorra. Szép lassan feledkezett meg róla. A gyászjelentéssel a kezében azonban újra tizennégy éves volt. Az akvarell a divány felett lógott egy szögön, kerete sima, fenyőből készült. A festmény egy

fiatal, szalmakalapos nőt ábrázolt, az első világháború után divatosan kivágott, piros ruhában. A kezében egy szál búzavirág. A kép az idők folyamán kiesett az érdeklődés köréből, nemcsak azért, mert félreeső helyen volt, a szobát ugyanis a kettős ágy fölött a családi szentkép uralta: Jézus az Olajfák hegyén. Sohase beszéltek a szalmakalapos nőről. Ez a kép esett le abban a pillanatban, amikor belépett a szobába. Pontosan emlékezett, hogy rémülettel meredt a helyére, a festés világosan maradt négyyszögére, majd eltakarta az arcát. Később föl akarta venni a festményt a földről, de valaki rákiáltott: – Ne nyúlj hozzá! . . . Ő mégis megfogta, fölvette, és megdöbbenve látta, hogy a spárgából kötött hurok teljesen ép. Felpillantott. A szög szabályosan a falban. Előntötte a forráság, majd kiverte a verejtek. Isten mintha ott lett volna a közelben. Annyi év után is félreérthetetlenül látta maga előtt a dupla hurkot, a fonatból kiszabadult finom kenderszálacskákat is, a kovácsolt szög kampóját, tollán a rászáradt mézsfoltocskával, ami a lakásfestés idejéből maradt rajta.

Frank születésétől fogva rajongott Rousseau-ért. A szobafalát telefirkálta ilyen mondatokkal: „A törvényes és népi kormányzat, azaz a nép javán munkálkodó kormányzat első és legfőbb alapelve tehát, hogy mindenben az általános akaratot kell követni. De ahhoz ismernie kell, és főként meg kell különböztetnie a különös akaratától, mégpedig elsősorban a saját akaratától . . . Ha valakinek hatalma van, nem nagy művészet az egész világot rettegésben tartania, s az sem sokkal nagyobb művészet, hogy megnyerje a szíveket; mert a tapasztalat réges-régen megtanította a népet, hogy becsülje a vezetőit mindazért a rosszért, amit nem követnek el ellene . . . A kormányzat egyik legfőbb dolga, hogy elejét vegye a végzetes vagyoni egyenlőtlenségnek; nem úgy, hogy elveszi a tulajdonostól a kincseket, hanem úgy, hogy mindenkit megakadályoz a kincsek felhalmozásában; és nem úgy, hogy menhelyeket épít a szegényeknek, hanem úgy, hogy megóvja a polgárokat az elszegényedéstől . . . A legnagyobb rossz már bekövetkezett, ha vannak szegények, akik védelemre szorulnak, és gazdagok, akiket meg kell zabolázni . . .”

Frank milyen hévvel magyarázta, amikor már nyilvánvaló volt, hogy születnek helyette majd újak és mások, talán bölcsebbek és rokonszenvebbek.

– Nincs miért védekeznem, mert nem adtam fel soha. Lehettek rossz hangulatok, de soha föl nem adtam. Pedig védekezhetnék, hogy ha tudtam volna, akkor bizony, mint sokan megtették s teszik, ha előre tudom, hogy mi lesz belőle, akkor nem teszem föl azt a rengeteg mindent, ami voltam s lehettem volna . . .

S tudták mind, az abc összes betűi, hogy még egy *ilyen* álomalak aligha lesz. Soha többé.

A szekrény titkos zugából elővette a legendás pálinkásüveget. Különösnek tetszett ez a mozdulat, annyi idő után. A helyzet is. Már maga az üveg, a maradék itallal. Minden ott folytatódhatott volna, ahol félbeszakadt, ugyanakkor valami új is kezdődött. Valami titokzatos reménybeli szorongás. Nem kereste elő a jegyzeteit, semmiféle ünnepélyességet nem adott a pillanatnak. Kiabáltak az előszobából: – Leszaladok a boltba, kell valami? . . . Ez is valahogy a régi dolgok folytonosságát erősítette meg. Felidézte a legrégebbi napot, amire még élesen emlékezett.

Frank, a háló- és trapéz nélküli légtornász alig négy hónapja végleg elszállt huszonvalahány év múltán. Tényleg egy óvatlan pillanatban.

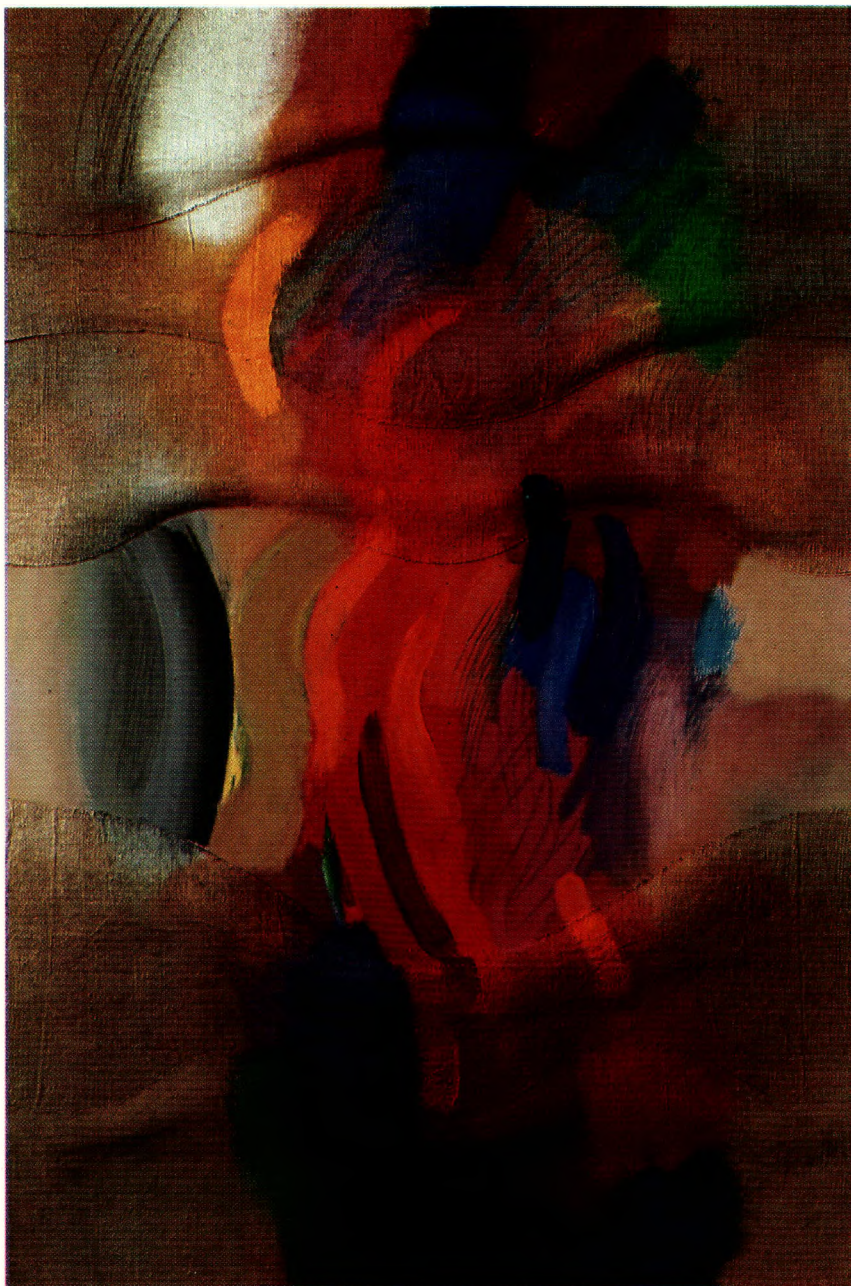
Valahol megvan

*Vissza
abba az őszbe.
Melyik őszbe? Hiába
kérdesz. Nem tudom,
de vissza kell menni az
egyik őszbe,
talán a dombra fel
kanyarodó utat kell megtalálni,
a tó fölé emelt
vörösbazalt kiugrót,
honnan a tó –
A hatvannégyes ősz?
Nem, ez korábban volt,
fordulva tűnt el a
tó a fenyő mögött,
míg te leballagtál
a kőlépcsőkön,
az idényutáni hajnalokon.*

*(Ezután lett a kis
„ház a hóban”.
A kályhában megomló
szén
vörös csendje.)*

Februári hajnal

*A fagyott hó helyén most
vizes a párkány,
vizesen ragyog!
Csöpögnek a méteres
jégcsapok.
Ó, lassú, szép, könnyörtelen
fogyatkozás.
Aláfolyik az ablaküvegen
az eleven
víz.*

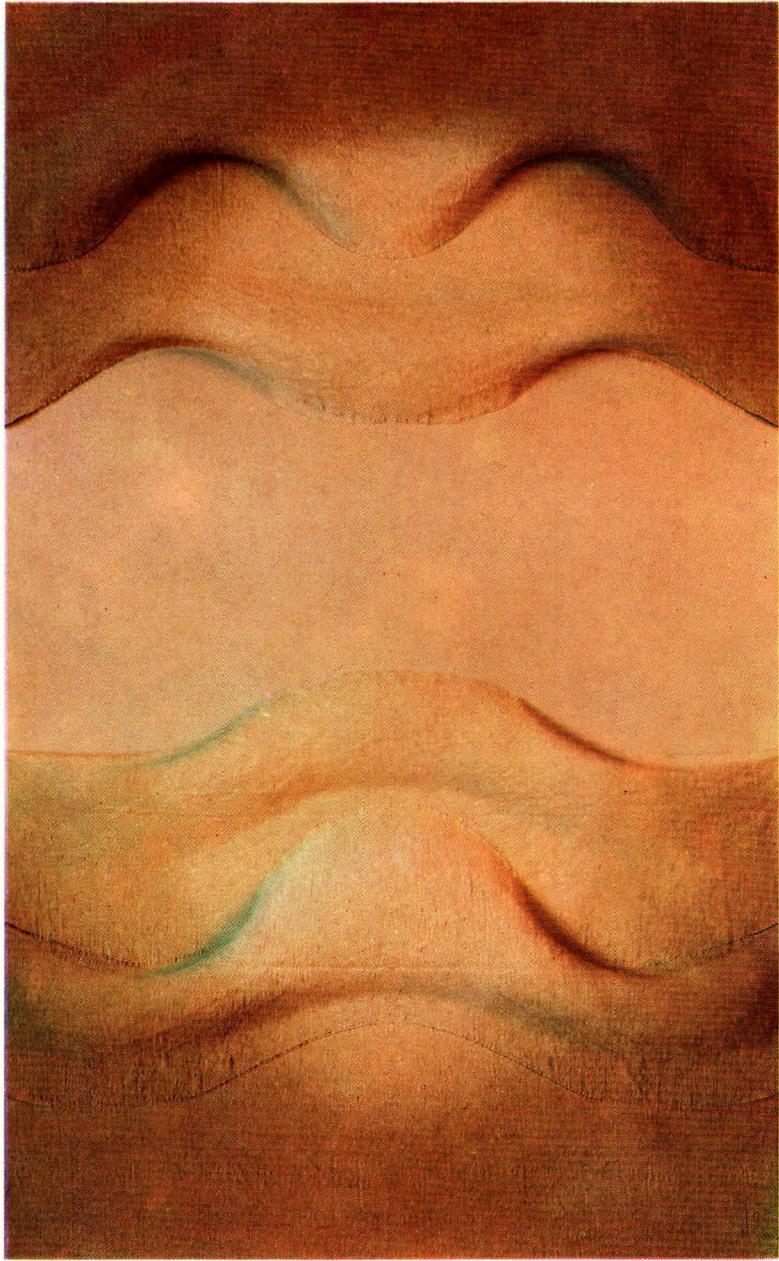
Lágy mozdulat, 1987, olaj, vászondomborítás, 180 × 120 × 4 cm

Hommage à Léger, 1987, olaj, fa, vászon, applikáció, 115 × 73 × 7 cm

Sugárzás, 1985, olaj, vászon, applikáció, 120 × 80 × 3 cm

Jel, 1984, olaj, vászondomborítás, 180 × 110 × 5 cm

Augusztus

Haloványan zöld, hosszúkás levelekkel tarkított, enyhén keményített, fehér organtin ruhában jött azon az esten a hangversenyre. A vállpántos felsőrész csupaszon hagyta vállát, karját, és nem kis kacérsággal, mellének szépségéből is sokat sejtetett. S hogy e testrészekre vonatkozó kijelentésekből és sejtelmekből álló bujócaska még izgalmasabb legyen, majdnem szűkre szabott, rövid bolerót viselt ugyanabból az áttetsző anyagból. A ruha nem volt csúnya, mégse volt előnyös. Akkoriban jött divatba az abroncsos alszózoknya, és a túlságosan könnyű, keményítéssel megerősített fátyolszerű anyag nem ült rajta elég könnyedén; mintegy idegenek maradtak egymás számára. Baj volt a bőséggel is. Ezek a szoknyák nem lehettek mások, mint eltúlzottan bővek, hiszen legalább három alszózoknyának kellett aláférnie; előbb jött egy viszonylag szűk, selyemből, aztán az abroncsok hajlékony íveivel megerősített karton, majd erre egy még bővebben szabott, keményített, csipkével szegélyezett, finom damasztból, hogy bőségevel és könnyű anyagával leplezze, enyhítse, lágyítsa az abroncsozást. A csipkével szegélyezett alszózoknyák valamivel hosszabbak voltak a felszózoknyánál, s ezáltal a csipke fedte a térdet, amit maga a szoknya szabadon hagyott. Azoknak a karcsú nőknek kedvezett ez a divat, akiknek erős és szépen formázott volt a vádlijuk. Karcsú dereka volt ennek a lánynak, szépen formázott vádlija azonban nem volt elég erős. Ha pedig baj van, akkor az egyik kézen fogja a másikat.

Az organtint olyannyira áttetsző anyag, hogy nincsen meg bélelés nélkül. Fehér selyemmel bélelték hát a ruha felső részét, de a selyem nem volt tán elég rugalmas, vagy a szabása nem került kellő összhangba a ruha szabásával, mindenesetre nem annyira bélelte, hanem inkább kitömte a ruhát, s így aztán a béleletlenül hagyott boleróval fölöttébb kedvezőtlenül sikeredett az összehatás.

Ő sem volt kevésbé elégedetlen velem, mint én vele. Öltözködéssel egyébként se tudtam megfelelni a férfias eleganciáról alkotott ideáinak, s ezen az estén, miközben a pálmaházi bejárat előtt egymás felé közeledtünk, különösen bosszús fényeket láttam a szememben. Még nem tudtam, hogy más oka is van a bosszúságra, helyesebben az elégedetlensége csupán használható ürügyet talál. Ha lefejtettük, letéptük, letornáztuk magunkról a ruhákat, akkor soha nem maradt helyünk az ilyen érzésekre, hiszen éppen az egymással való teljes elégedettség töltötte föl a tekintetet; a hiány messzibbre költözött. Most viszont világosdrapp, pepita öltönyt viseltem, holott az ő ízlése és tudása szerint, vajszerű vagy fehér vászonból, avagy még kedvezőbb esetben sötétkék vagy ezüstszürke santungból való öltönyt kellett volna viselnem a nyáresti koncerteken. Csakhogy nekem ezen a tavaszi és kifejezetten délelőtti viseletnek való öltönyön kívül nem volt más, évszaknak és alkalomnak megfelelő öltönyöm.

Kedvtelve nézegettem fehér öltönyöket viselő bácsikáimat a háború előtről származó családi képeken, lelkem legmélyéig irigyeltem öltönyeik hanyag gyűrődöttségét, ami nem a szegénységükről, hanem a könnyedségükről árul-

kodott, de a háború és a sztálinizmus túlságosan megterhelte az idegrendszeremet ahhoz, hogy ilyen öltönyt, vagy akár egy vidám, fehér vászonnadrágot és ehhez illő teniszcipőt kívánjak. Attól pedig, hogy bármilyen selyemre emlékeztető anyagot magamra vegyek, kifejezetten undorodtam volna. Akarva se válhattam igazi gigerlivé.

Pepita öltönyömhöz fehér panamainget viseltem, mélyzöld nyakkendőt, ugyanilyen színű selyemzoknit, és őzbarna, antilop cipőt. Az összeállítás a maga nemében tökéletesnek és választékosnak számíthatott. Nem állíthatom, hogy az öltözködési szabályok nem érdekelték, illetve amennyiben nem tudtam betartani őket, ne feszélyezett volna a tudásom, ízlésem és a helyzetem között keletkező egyenlőtlenség. S ha a lányt valamelyest megvettem e szabályokhoz való görcsös ragaszkodása miatt, akkor megvetésemhez ugyanilyen mértékű, élvezettel teli tisztelet is társult. Egy olyan szabályrendszer elsajátítására neveltek, amely valójában már nem működött. Illetve egy olyan rendszer szétzúzására bujtottak föl, amelynek a szokásokban, az ízlésben és az illemben testet öltő szabályaihoz mégis ragaszkodtunk.

Tiltott volt mindenféle hangoskodás. Kerülni kellett bármiféle föltűnést. A viselkedésben a körültekintő megfontoltság volt a mértékadó, s ennek hiánya legalább annyira illetlennek számított, mint amennyire nevetségesnek a körülményeskedés. A kimondott szónak nem lehetett sértő éle. A durva szavak használata még férfitársaságban se volt helyénvaló; legfeljebb néhány sikamlósan szellemes célzást tehattünk valami olyasmire, amiről az ember nem beszél. De megvetésre méltónak találtuk a finomkodást, ugyanezen dolgok teljes elhallgatását, avagy érzelmes áthangszerelését. A nyilvános panaszra, a vádaskodásra és a szitkozódásra való hajlam rossz jellemre vallott. Azt az embert neveztük jó társalgónak avagy szellemesnek, aki a gondolatait és az érzéseit oly könnyedén és játékosan tudta megosztani másokkal, mintha azok nem lennének kizárólag a sajátjai, mert el kellett kerülni mindenféle beszédhelyzetet, amelyben a gondolatok és az érzések túl tolakvóvá vagy túlzottan súlyossá válhattak volna. Súlyos a személyes, és a személyes gond igen tolakvó. De a saját gondolatainktól és a saját szavainktól való túlon túl nagy távolságtartást erkölcsileg legalább ennyire elítéltük, mivel az cinikusnak, frivolnak vagy gögösnek számított. Ügyelni kellett arra is, hogy két ember között minden a kölcsönös megegyezés szerint történjék; ne akarjak tőle többet, mint amennyit ő akarhat tőlem, ne maradjon helye a természetes erőszakomnak, kizárólag olyasmi történjék velünk, amit mindkettőnk akar. Ha neked konveniál. Sokat hangoztatott műszó volt ez. Kérdés formájában hangoztatuk, és arra utaltunk vele, hogy az egymásnak adható tetszésben és kedvtelésben egyensúlyi helyzetre törekszünk és nem fölényre. Az egyensúlyra való törekvés azonban nem kerülhetett ellentmondásba azon meggyőződésünkkel, hogy egyenlők egyáltalán nem vagyunk, hiszen az egyenlőtlenség is el van osztva. Különbözők voltunk a nemünk szerint. Egy férfi például soha nem nyújthatta a kezét egy nőnek, a kéz nyújtása a női előjogok közé tartozott, a nőkre kellett bízunk, hogy a testi kapcsolatnak ezt a jelét kívül vállalják a nyilvánosság előtt. Ugyanakkor egy férfi soha nem fűzhette a karját egy nő karjába, ezt kizárólag egy nő tehetette egy férfival, hiszen a férfinak soha nem szabadott olyan gyöngének mutatkoznia, hogy egy nőbe karoljon. Rendje volt az előreengedésnek, a felsegítésnek és a lesegítésnek. Mindig a nőé volt az előny, s éppen ezért nem szabadott nyilvános helyre elsőként belépnie, hiszen nekem kellett előre mennem ahhoz, hogy lássam, megfelelő hely-e, ahová ő belép, egyáltalán beléphet-e. Az utcán a szíve oldalán kellett haladnom,

szó sem lehetett arról, hogy ne ott kísérjem. A különbözőségünk által parancsolt előzékenységünket nem az ész, nem az életkor, nem a társadalmi állás, hanem a szív oldala szabta meg.

Másfelől különbözőek voltunk az életkorunk szerint. Az életidő föltétlen tiszteletet parancsolt, s valaki minél több időt birtokolt, annál nagyobb tisztelet járt neki. Nem arra vágyakoztunk hát, hogy ifjak maradjunk, hanem arra, hogy tisztelettel övezett aggastyánokká és matrónákká érleljünk. Olyan egységes egésznek képzeltük el a világot, amelyben minden résznek megvan a maga helye, s az életfeladatunk abban áll, hogy ezt az arányos helyet megtaláljuk; mindez eszesség, ügyesség és állandó erőnlét dolga. Ám senkinek nem lehetnek olyan veleszületett kiváló tulajdonságai, amivel az időben fölhalmozódó tapasztalatokat helyettesíthetné, ezért övezte tisztelet a magas kort. Amit ő elért, én elérni reméltem. Az éretlennek, a nyersnek, az esztelen ifjonti energiáknak közel se volt olyan nagy kultusza, miként ma. Az ifjúság reményt és szépséget jelentett, de az ifjú szépség mulandóságáért az érett tapasztalatok bősége kárpótolt, s csupán ez vezethetett az öregkor nyugodt, mindent egybelátó bölcsességéhez. A bölcsesség pedig jobb dolognak számított, mint a szépség. A teste szépségével születik az ember, bölcsessége viszont a lelkének jó gyümölcse. Ezen túl volt aztán a halál. Hamvas ifjú szépségüket őrizni kizárólag a nők dolga volt, mintha a szépség továbbörökíthetőségének reményét őrizték volna vele, férfinak ilyesmire törekedni a lehető legnagyobb esztelenségnek számított, nevetség tárgyává tette magát az a férfi, aki piperészkedett, kendőzte az orcáját, nem idősebbnek, hanem fiatalabbnak akart kinézni a koránál, fűzöt viselt vagy illatosította magát. A szerelmi regények csúcán a keményen barázdált arcú, öszülő halántékú férfiúság ábrándképe tündökölt.

És különbözőek voltunk a társadalmi állásunk szerint. A befutott karrier, a biztos pozíció azt jelentette, hogy megtaláltam a helyem a világegyetemben. A megtalált hely pedig arra utalt, hogy az összefüggések fölismerésében kiváló képességekkel rendelkezem. Kiváló képességeim rendíthetetlen tapasztalatokhoz vezettek, tapasztalataimra alapoztam a világ egészéről való tudásomat. Akiben kiváló tulajdonságai és rendíthetetlen tapasztalatai ilyen hézagtalanul egybeforogtak, az alkalmasnak bizonyult arra is, hogy másokat, nálánál kisebb képességekkel rendelkezőket átvezessen az életen. Egy ilyen bombabiztos pozíciót háromféleképpen lehetett elérni. Szerencsével vagy szorgalommal, avagy e kettő sajátos tudatos kombinációjával. Aki pusztán szerencsés volt, az végül is a sors játékszere maradt, aki meg kizárólag szorgalmas, az a karakterének a rabszolgája lett. A szerencsétlen embert sajnáltuk, és könyöradománnyal igyekeztünk pótolni azt, amit a sors ilyen csúnyán megtagadott tőle. A szorgalmas embert ezzel szemben némi szánakozó elnézéssel kezeltük, bár mindenképpen igyekeztünk hasznosítani azokat a módszereket, melyeket fantáziátlanul működő, uralkodó személyiségjegyével kidolgozott. Így aztán azon emberfajta örvendett a legnagyobb tiszteletnek, aki önismeretével föltárta a saját személyiségében rejlő lehetőségeit, a képességeit működtette hát szorgalmasan, s ekként vált a saját szerencséjének a kovácsává. Az ilyen ember a sors és a karakter, az egész és a rész között találta meg a néki rendelt középutat. A komédiák, a tragédiák és a regények azoktól a végletektől rettentették el a műélvezőt, amelyek akadályozták e kiegyensúlyozott közép megtalálásában. Avagy azokat a végletes vágyait elégitették ki a színpad és a betű imaginárius terében, melyeket a saját reális életterében éppen e középhez való görcsös ragaszkodása miatt, valójában nem elégitethetett ki.

Minden vágy, minden készítés az önmérséklet ideája körül kavargott. Ha innen a szerencse vagy a szerencsétlenség köpenyébe burkolódzott sors szólt, akkor onnan a személyiségjegyek nyers igénye szólt vissza. Ha engedtem a sors parancsolatának, akkor a tulajdonságaim sötét erdejében vágtam utat, ha pedig tulajdonságaim isteni parancsolatának engedelmeskedtem, akkor kihívtam magam ellen az istenektől rendelt sorsomat. Így nézett ki ez a kultúra.

A koncert szünetében sétálni indultunk a puhán ingó lombok alatt az Átlatkert sötét kis útjain. Mások is ezt tették. Karomba füzte karját a lány a szíve oldalán. Talán öntudatlanul kerestük azt a helyet, ahol futó csókot válthatunk. Futó csókjainknak az volt a szokásuk, hogy elmélyültek. Előbb még jól őrizett tudatunk peremén ingáztunk, akárha mi irányítanánk a törekvéseinket, s mindig csak utólag vettük észre, hogy az ajkunk irányított. Hiába őrizem tudatom tisztaságát, hogy képet alkothassak arról, amit csinálok, ha egyszer eltűnik minden olyan különbség, ami arra utalhatna, mit adok, miközben mit kapok. Ha a tudatom nem képes többé fölállítani ezt a józan kereskedelmi egyenleget, akkor még mindig megőrizett tisztaságával csupán arról alkothat képet, hogy a test pontosan annyit adhat, amennyit kaphat. Így azonban a csere jelentősége elvész a cserében. Egy olyan függőségi állapothoz jutunk, amelyben a függetlenségnek még negatív értelemben sincsen többé semmi jelentősége. A cserének tán akkor tulajdonítunk jelentőséget, ha nyereséggel vagy veszteséggel jár, illetve a befektetés mindenképpen arányos a várható haszonnal. Két ajak ezzel szemben úgy cserél ki egymás között valamely nem materiálisat, hogy az mindkét ajak számára kizárólag nyereséggel járjon. Olyasmi történik, ami a fizika törvényei szerint nem történhetik. Minden parányi moccanás, minden óriásan vad csapás jó, s így a tudatom arra kényszerül, hogy a jó és a jó között teremtsen viszonylatot; erre nem képesítették senki tudatát, hiszen csak az édes és a keserű, a kemény és a puha, a jó és a rossz, a magas és a mély, a sötét és a világos különbözősége által tud viszonylatokat találni magának. El is vesz a csókban, minden kiolt benne valamit, miközben a semmiből állandóan egy olyan valami támad, amit mindennek kell éreznie. Akkor nem kerülhetett sor e csókra. Velünk szemben, a párosan sétálók között fölbukkant a harmadik, a barátom. Alig néhány lépésnyi választott el bennünket egymástól, és e néhány lépést úgy tettük meg, másként nem tehattük, miként az álmjárók.

Markolatig döfték a tört a szívembe.

Egyetlen szempillantás alatt dőlt össze. Nem tudnám megmondani, hogy mi. Bokáig álltunk kultúránk törmelékében. Szemét hátán hevert a szemét. Testünkkel magányosan belemagasodtunk a csupasz világrendbe.

Nem, nem szépnek, hanem gyönyörűnek láttam megjelenésének pillanatában a csúnyának mondott barátomat. És a szép lány úgy csüngött a karomon, mint valami belémakadt csúf csimasz. Tudtam, nem ő hívta ide, de gyűlöltem, mert mégis elárulta, hogy itt leszünk. Barátom iránti szerelmes rajongásomat viszont éppen az lobbantotta lánggra, hogy olyan erő hajtotta ide, aminek nem tudott ellenállni, holott a barátságunkat rontotta szét. Azt az erőt pillantottam meg testének hüvelyében, amely a hátam megett, titkon, eddig is ellenemre működött, s amit eladdig, éppen azért, mert férfierő, a kulturális tiltás értelmében nem szabadott volna soha megpillantanom. Nem ő volt ez, hanem a férfiasság démona, aki nála erősebb. Démona egyiptetűjű ikertestvére volt az én démonomnak. Ami ugyanakkor a legnagyobb megaláztatás, hiszen siralmassá és nevetségessé válik azonosságuk látványától mindama különbö-

zóság, amit személyiségünk féltékenyen őrizett, megkülönböztető jegyeként tartottunk eddig számon. Énünk magmája semmiben nem különbözik. Szívemből dőlt a vér. Barátomat úgy hajtotta ide a démona, hogy a lélegzete elakadjon, reszkessen a szája, orcája kisápadjon és minden vére a fekete epében alvadjon csomóba. Hideg láz rázta a lányt a szíve oldalán. Ha én gyűlöltem őt, akkor ő a barátomat, aki viszont engem. A lány gyűlöletéből arra következtethettem volna a normális értelem szerint, hogy kettőnk közül engem szeret jobban, hiszen miattam elutasító vele, de ebben a pillanatban mindaz kilógott a látszat alól, ami eddig nem is volt látható. Ha igaz volt, hogy barátom démonának iszonytató gyűlöletére az én démonom iszonytató szerelme válaszolt, mert az őket hajtó mindenben azonos erő, csak így tudott méltó módon összecsapni, s ez bizony igaz volt, akkor annak is igaznak kellett lennie, hogy a lány, aki eddig a látszat szerint engem szeretett jobban, valójában őt szerette, s ezért engedett mindent nekem, csak azt nem, mert az arra való vonzás ereje, amit nem engedett, a barátomban volt erősebb és hatalmasabb, neki tehát semmit nem engedhetett, mert ha bármit engedett volna, akkor azt is. Démona eltiltotta a bármitől, mivel a bármi azonnal mindent jelenthetett volna kettőjük között. Nekem azonban bármit megengedhetett, mert a mindent csak neki tartogatta. S így most az ő gyűlölettől tajtékozó démona még jobban megerősíthette a barátom gyűlölettől tajtékozó démonát abban a szerelemben, amiből eddig csak azért juttatott morzsákat nekem, hogy gyűlöletből tajtékozó démonomban elaltassam a barátom iránt táplált szerelmet.

A három démon tette a dolgát közöttünk, s milyen szavakat találhattunk volna erre. Letaglózva álltunk, miközben körülöttünk misem változott. Nyereségem nem volt nagyobb, mint a veszteségem. De nem tudtam volna megmondani, hogy melyiküket veszítettem el. Mert először láttam ennek a lánynak az igaz arcát, s ebből a tudomásomra jutott, hogy szerelmes ragaszkodása eddig se volt más, mint látszat. És bármilyen fájdalmas az érzés, miért ne lenne nagyobb becsülete előttünk a kendőzetlen igazságnak, mint egy olyan látszatnak, ami eddig megtévesztésünkre szolgált, bár nem volt kellemetlen. Barátom leplezetlen gyűlölete se érinthetett kedvezőtlenebbül, hiszen ennek láttán valami olyasmi fakadt föl bennem, ami több, mint a barátság. Gyűlöletével megérintette a szerelmemet, és egyáltalán nem hőkölt vissza e szokatlan érintkezéstől. A férfiúi erő megnyilvánításában az ő démona rendelkezett bőségesebb tapasztalattal, ennek a nyers erőnek a kényes részleteiről ellenben az én démonomnak volt bőségesebb a titkos tudása. Az én démonom a mindent tudta, csak azt nem, az ő démona csak azt, de a mindenről semmit nem tudott. Az a tudás és az a tapasztalat, melynek együvé kell tartoznia, csak egy harmadik felületen egyesülhetett. Ami két ember között aránytalan, három emberben aránnyá simul; nem más a tökély. Nem tudjuk elviselni. Ha nem akartuk volna a helyzetünket megoldani, akkor meg lett volna oldva, de meg akartuk oldani. Így kellett elveszítenünk, ami a miénk maradt, illetve bárhol, bármiként éljünk, az élet rettenetes tudásaként, gondolataink alján elkísér.

A lány szólalt meg először. Azt kiáltotta, menjen el. Menj el.

Nem azért jöttem ide, mordult a barátom. Menj el, senki nem hívott ide! Gondolod, mondta a barátom mordulása, hogy arra várok?

Én sem bírtam szó nélkül tovább. Ha itt van, mondtam csillapítólag a lánynak, akkor itt marad. Nem mondhattam mást, hiszen örültem. Téged senki nem kérdezett, válaszolta erre a barátom. Jó, mondtam, én akkor talán elmegyek. De nem nélkülem, mondta a lány, s nyúlt, lépett utánam.

Nem ment el. Én se mentem el, és a lány velem maradt. A koncert má-

sodik részében olyan figyelmesen vettük egymás mellett a lélegzetet, ahogyan a vonó elindul a pattanásig feszített húrokon. Kalapácsolt a szívünk, de nem volt egymáshoz közünk ebben a közellétben. Mindenki a magáét ütötte, holott egyikünk se lehetett meg önmagában. A tarkómon éreztem a barátom tekintetét; amikor visszaültünk a helyünkre, véletlenül láttam, amint két sorral mögöttünk egy üresen hagyott székre leül. Nem tehattünk többé semmit nélküle, néki szólt a lélegzetünk és a szívünk kalapácsolása. Valamelyest tán mégis csillapodtunk. Illetve azt lehetne mondani, hogy a lelkünk elfogadta ama lehetetlent, amit a testünk nem fogadhatott lehetségesként magába: hárman vagyunk egyek. Különálló testünkbe fogadtuk lelkünk egyezségét. A hangverseny végeztével így sétáltunk át hármában az üres Hősök terén. Szótlanul, hiszen a lélek szólalt volna meg. A test pedig alaposan hozzá van szoktatva, hogy a lélek alávetettjeként, emelt fővel viselje veszteségeit, bár feszül és a lehetetlent akarja.

És ekkor érkezett el a pillanat, amit a megelőző oldalak egyikén mágiusnak neveztem.

A sugárút moccsatlan platánjain átütöttek a lámpafények. A frissen locsolt, fényes úttesten olykor elsustorgott egy gépkocsi. Kellemesen langymeleg volt a nyári éjszaka. Amikor átértünk a téren, el kellett volna döntenünk, hogy a széles út jobb oldali avagy a bal oldali sétányát válasszuk-e. Ezeket a sétányokat akkoriban még ápolt gyep szegélyezte és virágágyások díszítették. Készen arra, hogy búcsú nélkül magukra hagyjam őket, de mintegy előre jelezve távozási szándékomat, egyetlen lépést tettem a bal oldali sétány felé, s visszafordultam még feléjük. Am ugyanebben a pillanatban, készen arra, hogy búcsú nélkül magunkra hagyjon minket, a barátom is egyetlen lépést tett a jobb oldali sétány felé, bár visszafordult. Ellentétes irányú, azonos tartalmú szándékaink közé feszítve, megtorpant a lány kettőnk között. Mi ketten visszaneztünk, ő azonban konokul előreszegte a fejét, és nem nézett egyikünkre se. A választás reá volt bízva. Vagy a jobb oldali sétautat, vagy a bal oldalit. A démonok dolga volt, mi csak figyeltük, miként dönt felőlünk a démona.

Démona lelassította. A miénk nem moccanította ki a lelket. Előbb felém fordította a fejét, éppen csak mozdította, majd éppen csak mozdította és felé fordította a fejét. Egy árnyalatnyival tán hosszabban nézett az ő szemébe. Aztán ismét felém fordította a fejét, hogy az én szememben is hosszabban időzzön kinyitva; teljesebben, nyugodalmasabban és teltebben soha nem láthattam a lelkét magamban. Semmi nem hiányzott, jó volt, ami szép volt. Mindez csak nagyon rövid ideig tarthatott. Mert szólásra bírta.

„Te vagy nekem a lélek, ő pedig a testem.”

Ennyit mondott; szépen, lágyan hangzott a nékem szánt magyarázat. Az igazság nem más, mint amennyit amúgyis tudunk. Kifejezetten mulattat, amikor az igazság villámfényéről beszélnek az ostobák. Az igazságot nem kíséri égzengés, fénye nem világítja át az éjszakánkat. Szürkén, bágyadtan, csaknem unalmasan érkezik közénk. Sokan vannak, akik észre se veszik. Nem kapar többet a lelkünk felszínén, mint mikor egy tyúk unottan kutat az udvar porában; mindig is ezt teszi, a magot meg kell lelnie és meg is leli. Így volt igaz. Én voltam a lelke, ő pedig a teste. Nekem mondta, de neki beszélt. Testének hűtlensége miatt az én lelkemtől kért bocsánatot, ám az ő testének tett vallomást. A lelket többre tartjuk, mint a testet. Én többet jelentek, mégis őt választja, a kevesebbet. Barátom pedig ebben a pillanatban föllépett a jobb oldali sétányra, és elindult. Miként fogadhatott volna el egy ilyen döntést,

amely ugyanakkor személyiségének leértékelését jelentette. Én meg ugyanabban a pillanatban indultam el, át az úttesten, a bal oldali sétány felé. Hiszen miként fogadhattam volna el egy olyan logikátlan döntést, miszerint az értékesebb én vagyok, és ezért választja az értéktelenebbet. A lány még tétozavott. Mi mentünk. Ő selymes igazsága foglyaként maradt ott. Csiszolt igazsága, miként minden igazság, semmi lehetőséget nem adott arra, hogy titkos szándékaink és durva céljaink szerint értsük félre. Mindkettőnkből valami részt fogott föl, s döntött ugyan, ám nem arról az egészről, ami egyikünk vagy a másikunk, mert nem tudta egyggyé gyúrni önmagában, ami bennünk külön volt.

Barátom a jobb oldali sétányon haladt, én a bal oldalin, s közöttünk, a frissen locsolt úttesten megint elsuhant egy autó. Nem néztünk át egymásra, nem siettünk, de hallottuk és éreztük egymás léptét. Aztán kisvártatva a lány is megindult. Választania kellett, most már a mi döntésünk szerint; következetes maradt, s azon a sétányon indult el, amelyen a barátom haladt. Következetességével mégsem keltett olyan érzést, mintha követné, kísérné, beakarná hozni vagy bármiben alkalmazkodna hozzá. Csak jött, mert hajtotta az igazsága, és az igazságát a démona tartotta a kezében. S ugyanezt lehetett elmondani mirólunk. Ha nem lettünk volna szerelmesek, akkor bizonyára nem is ragaszkodtunk volna ahhoz, hogy nem részek vagyunk, hanem egészek. És ha nem is voltunk szerelmesek, a szerelmet kerestük. A reményt adtuk volna föl idejekorán, ha lemondunk arról, amit tán el sem érhetünk.

Így értünk ki a körútra. Ott, ahol a sétány véget ér, a barátom megállt az utolsó platán alatt, visszafordult, és én is megálltam a másik oldalon. Nem arról volt szó, hogy bárki haragudna bárkire. Barátom bevárta a lányt, aki minden konokság vagy sértettség nélkül, egyenletesen haladt felé, én pedig bevártam őket az úttest másik oldalán. Ennél egyszerűbbek nem lehettünk, mert minden mást a démonok vettek a vállukra. Közrefogtuk a lányt, így mentünk hármásban a villamos megállójához. S akkor ő egyszerre megfogta mindkettőnk kezét. Igazsága tarajosan tetőzött, megreszkettetett, és ettől olyan érzésem támadt, hogy vége van ennek a szerelemnek is. Ilyen érzése támadhatott a lánynak, mert amint átértünk a járdaszigetre, elengedte a kezünket. A villamos sokáig nem jött. Egyikünk se szólt. Most azonban kínozóvá vált a hallgatás, mert a végről beszélt nekünk, s fájdalmunkban amúgyis szívesen csavarodtunk volna háromfelé. De fájdalmat aztán egyikünk se mutathatott, mert a közös fájdalom megintcsak azt jelentette volna, hogy hárman vagyunk egyek. Ennek az érzésnek az emberfeletti szépségét viszont nem tudtuk elviselni és a döntések se vittek semmire és ezért vártunk a villamosra. A villamos lett a végzet. El fog menni a villamossal, mi itt fogunk maradni, de a végzetre mindig várni kell. Nem jött a villamos, nem a mi időnk szerint működik. Ha elmegy a villamossal, akkor a végzet kettőnk közül is kihúzza azt az egyetlen felületet, amelyen keresztül büntetlenül mégis összetartozhatunk. Még nagyobb lett a fájdalom. És a félelem. Démonaink egymás pillátlan szemébe fognak tekinteni, ha elmegy a villamos. Nem jött a villamos. Mégis jött felénk valahonnan az éjszakából.

Csörömpölve érkezett meg, sárga volt, néhány álmos utas ringatózzott benne, és ennyi közönségességtől mégis megkönnyebbültünk. Ő elment, mi maradtunk. Nem néztünk az elgördülő villamos után, mert nem volt mit nézni rajta, és biztos vagyok benne, hogy a lány se nézett vissza ránk. A körút távolába pillantva megnézte a barátom, hogy az ő villamosa nem jön-e az ellenkező irányból. Nem jött. És ezzel a körülményes félrepillantással se tudta to-

vább húzni az időt, mert másként akarta démona; visszanezett. Ekkor néztünk először egymásra újra. Az egyik fiú megnézte magának a másik fiút. Iszonyú veszélyekre figyelmeztető közönyt éreztünk egymás iránt. Olyan lett az arca, akárha nem arcként fordulna felém. Egymásra torlódtok hegyek, szakadékok, lapályok, csuszamló meredélyek. Idegen bolygó, melyen nincsen semmi keresnivalóm, megismeréséhez sincsen eszközü. De nincsen lenyűgöző élmény, mely képes lenne a történetünket leállítani. Minden pillantás, és a pillantás összes élménye a történethez tartozik. Innen néhány lépésnyire volt a lakásunk, neki viszont a távolabb elhelyezkedő, szemközti járdaszigetre kellett átmennie, hogy bevárja a maga villamosát. Későre járt, már zárva voltak a kapuk. Messzi lakott, kinn Pesterzsébeten, a Boráros térig utazott a hatossal, ott meg kellett várnia az éjszakai járatot, s jó félórányi dőcögés után még legalább tíz percet gyalogolnia. Bármilyen közönyt éreztünk is egymás iránt, közönyünket valamilyen csillapíthatatlan feszültség tartotta keretben, s ezért nem lett volna helyénvaló szavunk a búcsúra. Szó nélkül váltunk el a lánytól, és ő se búcsúzott tőlünk, még a pillantásával se. A némaságot az indokolta, hogy nem lehetett hozzánk, mindkettőnknek szánt közös szava, hiszen döntési kísérletével kudarcot vallott, de külön se szólhatott hozzánk vagy pillanthatott ránk, mert akkor azt kellett volna elárulnia, hogy kétféle, egymástól elütő hangja van, s ezzel megint csak választási kísérletének kudarcát vallotta volna be. Mit mondhatott volna. Hogy holnap telefonáljatok? Együtt nem tudtunk telefonálni, ám tudhatta jól, hogy külön-külön úgyis telefonálunk. Akkor meg használhatja megint a különböző hangjait.

Ezt a néma búcsúzást nem ismételhettük meg egymás között. Ha így teszünk, akkor ez azt jelentette volna, hogy hármunk között mindennek vége van. Ha pedig vége van, akkor csak a harmadik hulláján átlépve lehetett volna visszalépni a lányhoz. De ki legyen a hulla? Ő elment, s nekünk miatta kellett fenntartanunk a kettőnk közötti közelség látszatát, vagy legalábbis vállalni azt a feszültséget, amit most a kettőnk közötti közöny közelsége jelentett.

Még arra is gondoltam, szólok, jöjjön, aludjon nálunk. Ezt máskor is megtette, mégse jöhetett most erre vonatkozó szó a számra. Ő szólalt meg először.

Gyalog megyek, mondta rekedten és azonnal el is indult. Követtem, mert a házunk kapuja felé indult el. E két szóban sűrűsödő elhatározással, tudtam, borzalmas akadályokat kellett magában áthágnia. És tudtam, hogy ezt az egész gyalogmenést csupán azért találta ki, hogy odáig elkísérjen, így oldva meg a búcsúzást. Így rombolta össze azt a nemkivánt győzelmet is, amit velem szemben a lánynál mégis elért. És akkor mégis szeret, gondolta a szívem, és örülten kalapálni kezdett, míg átértünk a kapunk elé. A feszültség szétrepesztette a közönyt, és mindamaz erő, amit eddig fogva tartott, ki akart törni belőlünk a repedéseken. Kapunk előtt én voltam soron. Elkísérlek, mondtam, s alig valami maradt, ami még féken tarthatta bennünk az iszonytató robbanást. Valamennyit mentünk hát egymás mellett, úgy mentünk, ahogyan az éjszakai körúton mennie kell két normális barátnak.

Máskor is kísérgettük egymást. Ő elkísért, én visszakisértem, ő megint elkísért, ismét visszakisértem, fecsegve, óraszámra. Ez most egészen más lett. Két bikaerős embernek kellett volna csavarnia a fejem, annyira nem akartam ránézni. Mert annyira kellett. S tudtam, ugyanígy van ő. Mégis egymásra néztünk, és a pillantásunk megállított. Torka szakadtából üvöltött, hosszan, mélyen, egyenletesen, kitartón, és ugyanígy ordítottam. Egymásba ordítottunk

bele és bele az éjszakába. Én arra számítottam, hogy ordításunktól összedülnek a körút bérházai. De nem történt semmi. Még ablak se rezzent. Kissé előredőlve, mellünknek szegett fejjel meredtünk egymás szemébe, miközben ordítottunk. Por és hamu marad. Persze, közel sem.

Azt kérdezte, lihegve, szerintem hány megállót tudunk futni, míg jön a villamos.

Kettőt, válaszoltam.

Mondta, egyet.

Fogadjunk, mondtam.

Mondta, fogadjunk.

És nekiiramodtunk az üres járdán. Valójában az egymásba ordításunk elől futottunk. A Dohány utcánál beért és elhagyott minket a villamos. Nem sokáig időzött a Rákóczi úti megállóban, futottunk, de az orrunk előtt húzott ki.

Veszítettél, lihegtem.

Lihegte, te is veszítettél.

Ez valóban így volt, bár veszteségünk azáltal vált győzelemmé, hogy közös volt és kimondtuk.

Aztán elmúlt e szendergésből felriasztott éjszaka. A következő napon mégse hívtam föl a lányt telefonon. Azt akartam, hogy a pattanásnál is tovább feszüljön a húr közöttünk, s úgy kelljen elutaznia Dömösre, hogy én bizony nem hívom. Így kötöztem a csupasz reményhez a szenvedélyemet. Várjon az utolsó pillanatig, feketedjen bele a kínba, s ha nem bírja már, akkor hívjon fel ő. És nem mentem a barátomhoz se. Menjen, vegye el tőlem, szerezze meg magának, ha tudja, én ne zavarjam semmiben, érezze, hogy mindenről lemondtam, annyira szeretem, hogy róla is lemondtam, ne legyek benne boldogságának akadály. Ők se hívtak. Legyenek, legyenek boldogok. Csak úgy kaphatott boldogító értelmet a lemondásom, ha nélkülem lesznek egymással boldogok. Úgy teltek el azok a napjaim, mintha lázas beteg lennék. Kínomba rohadtam. Valami olyasmiről mondtam le, amiről a képzeletem nem tudott lemondani. Hallgatásukkal pontosan annyira kínoztak meg, mint amennyire én akartam őket megkínozni. Minél jobban feszítettem a húrt, természetesen annál jobban feszült. Semmire nem vártam jobban, mint az elpattanásra, mely egy soha nem érzett fájdalomban oltaná ki a fájdalmamat. Nem édes, kéjt keltő fájdalom volt ez, hanem a bűnösnek tudott vonaglott. A kettő engedélyezett, a három tilalmas szentség. Azt a tilalmas hármast éreztem hát magasabbrendűnek, amit az elmém vétkesnek tudott. Minden áron meg akartam az ellenkező érzést fojtani, ki akartam belőle ölni magam, hogy csak a józan belátással rendelkező elme ítélete maradjon. Ha nem teszem meg, így éreztem, akkor az egész életemet e vétkes érzés árnyékában kell leélnem. Ártatlan jövőmet serkentettem harcra ellene. Árnyéka birkózhatik-e Herkulesse!

Azon a tavaszi délelőttön, mikor kirándulni mentünk a pilisi hegyekbe, lányok, fiúk, néhány hozzám hasonló korú nagy kamasz, és még nem hagytuk el a falut, de már láthatóvá lett az erdő, ahová tartottunk, poroszkáltunk, néhányan daloltak is, kapaszkodtunk a köves, napverte úton fölfelé és fogtam ennek a lánynak a kezét, akkor a legeslegutolsó, dombra hajló, lombos gyümölcsösökben ordítóznai kezdett egy ember, középkorú, hatalmas testű, gatyára vetkezett férfi volt, s miközben tomboló, gyilkos indulatában, torzult hangon ordította, hogy megvan, megvan, ott megy, megvan a tolvaj, tolvaj, ott megy a tolvaj, te vagy, te gazember, már futott, csúszott a köves lejtőn, zúdult és öblös ordításával minden idegszálát elkábított. Tétován elhalt a dal,

lassan valamennyien leálltunk és a fejünket forgatva néztük, hol megy a tolvaj, vajon mit lophatott, ki ő, ki valakit ilyen indulatkitörésre kényszerít. Kérdések, ám majdhogyan nem jutott idő föltenni e kérdéseket, mert ugyane pillanatban, s a pillanatnak nem voltak tisztázásra felhasználható részei, kiderült, hogy a tolvaj én vagyok.

Már ott volt. Már én voltam, aki nem voltam. Már két iszonytató pofont adott. Ha csak egyet ad, akkor összezsucuklok tőle, de megtartott a másik. Aztán egyetlen csavarintással elkapta a mellemen az ingemet. Egy teljesen ismeretlen, saját barbárságában eltévelyedett arc volt, semmit nem éreztem iránta. Valami történt velem, ami semmit nem váltott ki belőlem. Szenvtelenül nézte az énem, mit tesz valaki velem. Mielőtt rongyként a földhöz csapott, még láttam a szemén a kétségtől kibillent indulat fölismerését, nem vagyok az, akinek gondol. Amit a földöz vert, annak nem volt se súlya, se ellenállása. Nem fáj, semmi, de semmi nem tiltakozott ellene. Nem volt meglepett, nem méltatlankodott, meg nem fordult benne, hogy védekezzék. Mert ami ő volt, az nem vált sérthetővé, és ezért nem is kellett semmit védelmeznie. A rúgásra emelt bakancsos lábfej se készítette arra, hogy legalább a szemét lehunyja.

Rúgása nem érte el az arcomat. De azóta nem tudom kizárni annak a lehetőségét, hogy egyszer még érheti. Mint később megtudtam, barátom kapta el az őrjöngő ember rúgásra emelt lábát, a bokáját pedig kirúgta. Az őrjöngő hatalmas teste a barátomra zuhant, de nem fogadta készületlenül a zuhanását, átfordította, ám nem akart semmi többet tenni vele. A lányok és a fiúk meglepettségükből ocsúdva, ordítva és sikitva vetették rá magukat a földön heverő emberre. Lassan föltápászkodtam. Még mindig külön állt bennem a testem, és külön, aki figyelte. Valami meleg csorgott a nyakamba, odanyúltam, betört fejem vére volt. Az ember ütött, csapkodott, immár védekezőn, gyöngén, értelmetlenül, tépték, döngölték, karmolták az ordítózó fiúk és a sikoltozó lányok, mígnem sikerült fölágaskodnia, míg ki nem verekedte magát és vissza nem futott a kertjébe. Barátom is úgy állt ott dolga végeztével, mint aki nem egészen azt nézi, amit a szeme látni enged.

És talán egy hét is eltelt az éjszaka után, mikor végre jelentkezett. Kilátástalanul tespedt ránk a nyár. Szürkére vonult a szürke, és senki nem tudta az örökös párát a teste nyirkosságától elválasztani. Eső nem esett ebből az állandó szürkéségből, a napfény se tudta átvilágítani, de kitartóan izzította. Fulladtak az éjszakák. Teli voltak a börtönök és az internálótáborok. Lucsokban éltünk, vízhiány volt, nem tudtuk lemosni. Kérdeztem, hol van. Mondta, otthon. Nem volt telefonjuk. Ismertem a fülke bűzét, ahol részegek hügyoztak és a telefonkönyv cafatokban lógott a láncról. Innen beszélt. Mondta, most jött Dömösről. Elállt a szavam. Délelőtt volt, tíz óra körül. Kérdeztem, most-e. Igyekeztem nyugalmat erőltetni a hangomra. Most, mondta nyugodtan. Gondoltam, akkor megtörtént Dömösön, aminek meg kellett történnie. Mondta, egy görögdinnyét hozott onnan, leengedte a kútba, mire kiérek, gondolja, lehül. Most jöttél meg Dömösről, ordítottam. Ne szarakodj, te barom, ordította vissza, mondom, hogy gyere, tök egyedül vagyok, ordította. Te szegény gyerek, te szegény, szerencsétlen, ordítottam, mennyire sajnállak. Ott folytattuk az ordítást, ahol abbahagytuk. Nem bírtunk magunkkal.

Nem elviselhető lassúsággal dőcögött ki Pesterzsébetre a villamos.

Ő volt a legkisebb fiú. De csupa fiú, meg férfi volt az egész ház, amelyben mégis egy hatalmas anya kormányozott. A sok fiú meg férfi mindent használhatóvá és egyszerűvé csinált, örökösen csinálták, esztétikával senki nem foglalkozott, a nőket lekötötte az ellátás és az életszervezés. Volt egy két-

szoba-konyhás, szürkére vakolt kockaház. Ez közvetlenül a fölépülése után kicsinek bizonyult, s ezért a konyha előtt valamennyire megnyújtották a tetőt, építettek alá egy üvegezett verandát, és a ház északi frontján nyitottak új ablakot a konyhának. Ezután a ház hátsó frontján terjeszkedtek tovább. Az egykori műhelyből lett a fürdőszoba, s ehhez még két újabb szobát csatoltak, ennek elébe újabb veranda került, amit később, szükségből félig elfalaztak, hogy szoba legyen belőle, így azonban csak ezen a szobán keresztül lehetett szellőztetni az egyik belső szobát. Minden szoba teli volt ágyakkal, de volt divány a verandán, dikó a konyhában, sőt, gyalulatlan deszkából összerót priccs a diófa alatt, amilyen a vasárnapi ebédek után, alvás ürügyén, mindig egy sereg gyerek rakoncátlankodott. Ha teljes volt a családi forgalom, akkor mindenki vitt valamit valahová, és valahonnan valamit hozott. Még volt a budi, és a deszkapalánkhhoz ragasztott, vakolatlan, bádogtetős műhelyek, meg a faskamra. Az ajtók örökösen nyíltak, csapódtak, csukódtak. Valaki mindig aludt, általában szolt a rádió, nem volt pillanat, mikor valakit ne szólítottak volna éppen a nevéen, hívták, keresték egymást, kértek, parancsoltak, kérdeztek, fölshóltottak. A láрма senkit nem zavart, mindenkinek egy kicsit hangosabban kellett beszélnie. A gyerekekhez szomszéd gyerekek társultak, hol apály keletkezett, hol dagály, hol az utcára törtek ki, s ilyenkor az ijesztő némaság furcsa szünetjelét lehelte az udvar, hol az utcáról áradtak és törtek be az udvarra, és valamelyik mindig sírt, bömbölt, adott vagy kapott, elvettek tőle valamit, nem adták oda, pedig az övé. Rekedt ugatásokkal kísérte őket öreg kutyájuk. A verandákra futtatott lugasszőlők alatt lusta macskák hevertek. Jöttek a szomszédok, jöttek a rokonok, hoztak, vittek, mentek. Ha valaki az utcáról lépett be a házba, akkor a konyhán mindenképpen át kellett haladnia. Az anya tán nem állt soha másutt, mint a tűzhelynél, hatalmas ülepén keményen megfeszült a kartonruha. Kavart, piritott, sütött, rántott, nokkedlit szaggatott, megemelt egy fedőt, félrehúzott egy lábast vagy serpenyőt, és az asztal fölé hajolva avagy sámlin kuporogva valamelyik menyé dolgozott a keze alá. Nagyobbacska leányunokái mosogattak. Zörögtek, csörrentettek, kopogtak a késsel a hagymavágó deszkán, verték a húst, megállíthatatlanul beszéltek, s mindezt az áthalahók dörmögése, csivitelése, makogása, sipítása, nevetése kísérte. Menet közben minduntalan egymáshoz értek. Zokogó gyerekek kerestek menedéket. És mindenki hozzáért, olykor bújt az anyához, csókoltak a nyakába. Szájáról egyenletesen áradt szét a mosoly, s ebből kaptam én is a legkisebb fiától.

Kinn ettek a verandán. Még véget se ért a reggeli, mikor már főzték az ebédet, és amikor eltakarították a szennyes edényeket, fényesre mosták a konyha követ, alig száradt föl, máris nekikezdhettek a vacsorának. Az átvo-nulók mindig belekóstoltak, lecsíptek, letéptek, levágtak, belenyaltak, akár egész darabokat csentek el, amit a fakanál csattanása, pofon, tiltó sikoltás, nevető szitok kísért. Befőzések idején a konyha kiáradt a verandára és az udvarra is. Nagy kosarakban és vándlingokban állt a meggy, a barack, a paradicsom, a lecsónak való paprika, vágták, mosták, magozták, csumázták. A szilva addig rotyogott egy üstben az udvaron, míg csaknem feketén sűrűre érlelődött.

A legidősebb fiú fegyverrel harcolt és halálra volt ítélve. Az ügyvéd által benyújtott kegyelmi kérvényre nem érkezett válasz, de ez idáig nem hajtották végre az ítéletet. Az anyának a legváratlanabb helyzetekben rázkódott meg a válla, ilyenkor kezét a kötényébe törölve, csöndesen odahagyta a helyét, be-ment a szobába, valaki mindig utána ment, néha többen zokogtak a szobában,

és kábultan, duzzadt orcával, kivörösödött szemekkel tértek vissza onnan. A sorban következő fiú politikai tiszt volt a katonai elhárításnál, ám többet ő sem tehetett, mint hogy késleltesse a kivégzést. A fiúk valamennyien diplomát szereztek vagy éppen tanultak. Küllemükben az apára ütöttek, kivéve a barátomat, aki sötét bőrével, fekete hajával inkább az anyára hasonlított, s az ő melegbarna szemével nézett a hűségére érdemes világra. Az anya kormányozott, de az apa titkos ereje táplálta a családot. Magas, kissé hajlott hátú, sovány ember volt az apa. Kék szeme úgy világított ki a szemüveg vastag lencséje mögül, mint valami kristály. Alig beszélt, s olyan súlyosan mély volt a hangja, hogy soha nem tudhatta magasabb regiszterekbe emelni; dühében még mélyebbre ereszkedett és legfeljebb lelassult. Akárha nem látná és nem hallaná, hogy mi történik körülötte. Nem láttam embert, aki nála bensőségesebben tevékenykedett. Semmit nem tett gyorsan és semmit nem tett lassan, semmivel nem piszkította össze magát, rendet, józanságot, arányosságot és tisztaságot árasztott magából, ami az életvezetés minden heveségtől vagy sietősségtől mentes egyenletességével társult. Világoskék ingeket viselt. Mélyszőke, erősszálú haja nem őszült. Lelkem legsötétebb szegletébe világított le a pillantásával, mintha mégse ítél volna, hanem látná. Nem mertem megszólítani, ő se szólt hozzám soha. Rettegtem tőle. Legkisebb fiában olyan óriási mennyiségű szeretet élt irántam, ami minduntalan arra kényszerítette, hogy mindenki szeme láttára nyaláboljon át, ölelt, letepert, megropogtatott. S ha én nem tudtam mozdulattal válaszolni szerelmes szeretetére, akkor ennek az volt az oka, hogy magamon éreztem az apa tiltó tekintetét. Még akkor is, ha nem volt jelen. A barna szemek bűvös melegére a kék szemek hűvös tiltása válaszolt.

Egyszer biciklivel kerekeztem ki hozzájuk, s amikor valamivel alkonyat előtt indultam volna vissza, kiderült, hogy a dinamó tönkrement. A biciklim ottmaradt, hazavillamosoztam, és mikor egy hét múltán mentem megint, hogy elvigyem a biciklit, az apa intett, kövessem a műhelyébe. Frissen csillogott az ócska jószág, s nemcsak vadonatúj dinamót szerelt rá, hanem világító stopplámpát a régi helyett. Majd szétrepedt a szívem.

Minden mosoly, nevetés, érintés, ölelés az ő néma és tartózkodó szeretetének árnyékában tenyészett.

Mégis kitörtünk az árnyékából.

Mire kidöcögött velem a villamos, éppen elteltem ettől a vad és fékezhetetlen szeretettől. Belém volt zárva. Csupán egy izomrostjaimat szétszaggató robbanás tudhatta volna kiszakítani ujjongó ordítását. Nem értettem, hogy miért érez olyasmit az ember, ami semmivel nem indokolható. Hiszen minden érzésemnek éppen ellenkezőképpen kellett volna állnia. Lelkemnek a féltékenységbe és a gyűlöletbe kellett volna belepenészednie. Biztos lehettem benne, hogy tőle semmit meg nem tudok. Az irigységnek és a kíváncsiságnak kéne fölszaggatnia a húsomat. A súlyosan lógó szürke felhőktől olyan lett a délelőtt, mintha alkonyodna. Szellő legyezgette a forróságot azon a napon.

Persze semmi nem úgy történt, ahogyan az elme a vágyakba és a tapasztalatokba kapaszkodva számította. Üres volt az utca. A kaput zárva találtam. Hiába csöngettem, nem jött kinyitni. Át kellett másznom a kerítésen, lássam, milyen ostoba tréfa ez. A vágyakba és tapasztalatokba kapaszkodó elme a képzelet képeiben reméli megfogni kiszámíthatatlan jövőjét. Mintha egy sziklás meredély szélén csüngtem volna alá, s az érzéseim tipornák görcsösen kapaszkodó, elkékvült ujjamat. Nem volt más hátra, némán zuhanni. Sehol semmi ordítás, hallgatott a ház. A veranda ajtaját nyitva találtam, a frissen mosdatott konyha oly üresen csillogott, miként egy halott. Tán reggel mehettek el.

Izgalom, felindult kiáltozás helyett e moccanatlan csönd. Akaratlanul elcsendesedtem benne, settenkedő tolvajként néztem be az utcai szobákba. Érintetlenre voltak rendezve az ágyak. Talán mégse aludt bennük senki az előző éjszakán. Csak a fürdőszobában maradtak sietős nyomok. Fehér szappan hevert a száraz kövön. Ha megérintettem volna az ablak párkányára vetett csíkos törölközőt, megmondhattam volna, mikor hagyták magára.

A hátsó verandából leválasztott kuckójában aludt a barátom. Az ajtót nyitva hagyta, valószínűleg hallani akarta a csöngetésemet, de túlságosan mély álomba merült a kimerült test. Csupasz volt, álmában a takarót lerúgta magáról. Két, egymásra fektetett tenyerét becsúsztatta a párnája alá, valamegyest önmagába gömbölyödve hevert az oldalán. Olyan volt, mintha levegőt se venne. Olyan volt, mintha szándékosan szolgáltatná ki magát. Még tettem egy lépést. Olyan volt, mint egy érett, olajos gyümölcs. A lesötétített ablak alatt állt az asztala a kicsiny szobában. Sikerült úgy elérnem az asztalát, hogy ne recsenjen a talpam alatt a padló. A szék támlája megroppant, mikor leültem. Olyan volt, mintha a saját lelkem testét látnám benne elpihenni. Ültem, néztem, vágyakozva vigyáztam az álmát, féken tartottam a csöndben a saját lélegzetem.

Nagyon sok idő telt így el velünk. Mintha valamit, édes előlegként, egész elkövetkező életemre magamba kéne fogadnom. Valamit, aminek nem lehet folytatása, és ami nem ismétlődhetik, de öröktől fogva bennem lakik, megelőzött a születésemben és bennem marad örökké, a halálomon túl kitart velem. Nem akkor láttam először mezítelenül. Ha akkor láttam volna először, akkor tán beléhalok. Minden szemérem nélkül öltöztünk, vetköztünk, zuhanyoztunk egymás előtt. Mondta, szappanozzam be a hátát, kértem, szappanozná be a hátamat. Tenyere igen vigyázott, ne csússzon a derék vonala alá, s hogy a mozdulatát mégis befejezhesse, a térdével billentett fenékbe. Így tettem én is. Vagy szappanos tenyerével úgy hátbavert, hogy elakadjon a lélegeztem. Én is így jeleztem a közelség előírások szerinti határát.

Kinek a teste ne kérdené, hogy mi van azon túl?

Súlyos szemhéja néha megrebbent kicsit, vagy csak a hosszú, fekete pillák. Egy őszi iskolai kiránduláson arra ébredtünk a menedékház hűvös hálótermében, hogy a tenyerével fogja a nyakam, az én tenyerem pedig a vállán nyugszik. Egymás szemét néztük a hajnali homályban, s amint elvontam a válláról önkéntelenül odakerült kezem, ő is elengedett. Bizalmatlan pillantásunkban maradtunk egymás foglyai. Ez úgy történt, hogy a tekintetén kívül semmi más nem maradt a világból, én se maradtam meg abban a hosszú pillanatban, míg a többiek is ébredezni kezdtek, hanem magába foglalt. Ebből ma arra következtetek, hogy az én tekintetem is ugyanezt tehette vele. Öröktől volt a másikban való ébredés nyugalma és az éberség bizalmatlansága, s az örökség nem lett semmivel kioltható. Telt ajka olykor elnyílt egy kicsit, vagy sötét bőrén futott át álmának megnevezhetetlen reszketése. Szerettem volna, ha fölébred, s ugyanígy szerettem volna, hogy soha többé ne ébredjen föl; minél tovább kitarson az álma. Nem kérdeztem, mi következhetik ennyi jóból, a jónak milyen folytatása van. Máskor, a nénikém leányfalusi nyaralójában időzve, elhatároztuk, hogy a szabadban, a csupasz földön fogjuk tölteni az éjszakát. Talán ürügyet kerestünk arra, hogy egymást átölelve aludjunk. És egymást átölelve aludtunk. Nem akartunk se többet, se mást, mint amenyit és amit akartunk. Azt azonban mindig megtettük, amit akartunk, s ezáltal mégis túltettük magunkat az előírásokon. Talán ezért rettegtem az édesapja kék szemétől, és az édesapja tán azért nem beszélt velem, mert mindent

tudott, és kizárólag fia démonának erejében bízhatott. Bölcsőbb atyák így vannak ezzel.

A démonok útját legfeljebb keresztezheted. Szétzúzhatod egész élted, akkor se tehetsz semmit ellenükre. Ha nem vezethetnek erre, akkor majd arra vezetnek.

Úgy elvették tőlem a leányt, amint ültem ott, hogy nem is emlékezhettem reá. Az időt is elvették, pedig egy távoli szobából hallani lehetett, amint a falóra egyenletesen ingázva kiméri emberektől kiszabott egységeit.

Megrendítették aztán az álmát. Duzzadt ajkát, mintha nyelnie kéne, becsukták, a pilláit felnyitották, és úgy nézett, akárha nem tudná, ki vagyok, hol van. Nyújtózkodott, sírva belényögött, ásított. Első tudatos tekintete az ölére esett, látni akarta, miként leplezte az álmát a teste, vagy leleplezte-e. Lassan felült, nem szólt, én se szóltam. A lányt ismét közénk állították, és az elkövetkező órákban ilyen csöndesek maradtunk.

Kikarikáztunk a csepeli Dunához, mocskosan áradt a vize. A Gubacsi úti hídfő alatt pecázott, én néztem az áradást. Nem szerettem volna semmi mást csinálni. Holott az ember mindig úgy tesz valamit, hogy később majd mást csináljon. Mégha semmit nem csinál is, abban a tudatban tölti a napjait, hogy este lesz. Az álmai is a végkifejlet felé tartanak, legyen az boldogság, legyen az rettenet. Kivettek a céljaim közül. Amiről beszélhettünk volna, nem beszélünk. Egy pengeélesre hegyezett bottal gilisztát ástam, ha elfogyott.

Azon a napon, furcsa módon, nem éreztük, hogy éhesek lennénk, szomjasak se voltunk. Ilyen volt ez a nap, így telt el. Az oldalán, pontosan ott, ahol Krisztus testét a római katonák felszakították a bordák között, s ahová majd bizonyosságért epedve, Tamásnak kell az ujját bedugnia, frissen szerzett seb éktelenkedett; mintha egy kést akartak volna belészúrni, de csak a bőrét hasították volna fel. Alkonyatkor, amikor visszaindultunk, végül is megkérdeztem, mi az. Nem volt soha egyetlen kérdésem, amire ne válaszolt volna, de ezzel még közel se fedte föl titkait.

Hajnalba, amikor átmászott a kerítésen, főnnakadt.

Amint kimondta, megjelent előttem a rettenetes való, a dömösi ház régi, vaslándzsás kerítése. Akkor mégis. Ezt nem lehetett visszavonni és nem volt félreérthető.

Megcsúszott a talpa, mondta.

Mondtam, nem lehetett valami ügyes.

Még sötét volt, mondta.

Három hal vergődött a bicikli kormányára akasztott vödörben. Kérdéses maradt, hogy ha már ennyit tudok, akkor tudni akarom-e még, amit tudni szeretnék. Nem néztünk egymásra, néztük a három vergődő halat, amint a zavaros vízben locsogtak.

Ha visszadobná őket, mondtam, nem kéne tolnunk a biciklit.

Mondta, fogjam.

Egyik kezemmel megfogtam biciklijének kormányát, leemelte a vödört, megindult vele a folyó felé. Kellemetlen, savaktól csípős illat terjengett a levegőben, az alkonyatot betöltötte egy éles sípolás, a csepeli papírgyárban engedték ki a fáradt gőzt. Kétpárevezős csónakok siklottak le a folyón. A parton letette a vödört, lerúgta a tornacipőit, majd térdig gázolt a vízbe, és óvatosan, egyenként engedte vissza a halakat; ússzanak.

Mégse ültünk föl a biciklire, toltuk. Nem tudtunk egymásnak mit mondani. Úgy éreztem, mintha kettőnk között mindennek vége lenne, s mintha ő is úgy érezné, mintha mindennek vége lenne kettőnk között. Ettől azonban oly erős lett a feszültség; nem lehetett vége.

Hajóablak

*„...azt hiszem a költőnek nincs
felelőssége, csupán szabadsága...”*

(Horváth Elemér)

*Belefogyunk az éjszakába
szétszéledünk külön-külön
a Szent-hegy szerpentinjein
mielőtt barbárul itt a hajnal
meg a brutális évek . . .
mikor az ének és a diáklét megszakadt
az óvatos síkságnak kihívás volt
ekkor a szabadság . . .
mikor a monostor kivilágított
hajóablakai kényes ábrándozásra
csábítják a vállalkozókat
hát nekivágnak imával verssel
lélekerősítő lélekvesztőn az óceánnak
fülkében még gregorián-foszlányok
de a fölcsapódó sós vizet kiköpő szájak
már elkezdik melegíteni a turbinák szívét –
hatalmas szabad vagy szabadnak hitt
lélegzetvételek üteme mit üzenhet
a parányira zsugorított Szabadság-szobornak?*

*– – –
most újra itt
a felelős „örökké éretlenek találkozásán”
a gyalulatlan ebédlői asztaloknál
szabadon csapongunk
és simogatjuk emlékeinket
ahol Te is megfordulsz
Mahopac magyar költője
felelőtlenül eltanácsolt öregdiák*

Kiszálló önkéntes

„A vérbeli író korunkban is szabadságos börtöntöltelék, s épp e kockázatos léthelyzet vállalása különbözteti meg a betűvetés kutáraitól, akik továbbra is, ma is dédelgetett védenicei az intézményesített társadalmaknak”

(Danilo Kiš)

Lám ma is
kiolvasom szegényes harangszavát
a Délnek:
mert süket lettem a sok fecsegéstől,
elszenvedtem számtalan merényletet
viszonylagos jókedvvel, épen, köztetek –
éppen ez jogosít fel arra,
hogy ne szóljak vissza semmiért,
tehát: néma is lettem, játékból kiszálló önkéntes,
de jósolhatom: alkalmasint majd mások szólnak (helyettem)
r á t o k,
elrejtethetlen,
bár ideig-óráig még rejthető
bűnökre rábökve mutatóujjal;
másokra pazarolhatjátok tehetetlen düheitek,
ha még maradt egy szikrányi önérzet,
vagy egy besúgó arctalan-arc, aki
helyettetek is éber, mert helyetekre pályázik,
tehát sietős a dolga, mint kinek has- és szómenése van...
én már ráérős vagyok:
a madarak alacsony röptéből kiolvasom a délutánt,
s a csilláros égből a ránkszakadó vullatást.

Eumolposz

avagy

A HAZUDOZÁS ZSOLTÁRA

V. Eumolposz

„a sátánnak is megvoltak a maga vértanúi”
Leibniz

29. Rongyoskák

Vica rossz lány

Vica „jó bőr”

Vica

(cingár lábain, ez a Hampel-lány, szálkapiskáló lábain . . . Ahol a Hampel Vica szoknyája ugrált, az esernyős járókelők megcsörgették a pénzüket és így gondolkoztak: „bocsásd meg, hitese feleségem”)

Vica sovány volt, de minden ízében elígérkező. Az a mocskos beszéde, az – az neki a második teste volt, a teste mocskosat beszélt. Aki fiú a Déli Hajótelelő környékén hallotta, fülelt, mint a zenére

„– ügyes vagyok –”

„– szeretem, ha összetörtök –”

hatalma volt a szónak felettük, ha ijedelmes-odavonzó mondókáit mondta:

– A Vica beszél! Mondja már, mondja! . . .

„– szeretik a dumámat – szúrta közbe zárójelben, megvető rátartisággal Vica (vagy inkább védekezőleg ripakodva; és párducharagja felfeszült:) – lesed ugye, lesed, amit mondok, a dumámat, te málé, azt hiszed, neked is, majd produkálom magam, leimra, mi, azt hiszed . . .?! Majd beveszem a jampamot. Nem ettem meszet!”

hatalma, a szó hatalma kiterjedt az egész Déli Hajótelelőre, a BAKAU, az AVRÁM JANKU, a SZILISZTRIA (bolondultak Vicáért a román hajók) – a NISZTRULUI, a GREAKA, a KAROL

az Ige, a szó ördögi értelmében; a Megrontó, saját elemében, égő-elég-hetetlen. Angyali-bukott elvetemültségével Vica a „jó dumás”, a megigéző Pocsékszáj

Vica rossz lány

Vica „jó bőr”

Vica

leégett malomépület faltornyai alatt tanyázott rongyoskáival Vica; és te, aki szeretted megimádni az élet páncélüveges vitrineit, és szertartásként végezted a Szent Ólalkodást: te – tároló cementgyűrűk közt a téren

hol ezt, hol azt, hol így, hol úgy . . . Hol a cementgyűrűk közt lested meg a Sátán üzelmeit, amikor odatárulkozó maflaságában a legszégyentelenebb, hol meg a Glória-templom, a Flóris-ház vagy a sörminisztérium közbokrai homályán – nélkülözve a masinát, de áldva is, feledékenységedet, mert nemcsak hogy lefüleltek, de átkutattak a rongyoskák, igen gorombán, hogy nincsen nálad az a te fránya fényképezőgéped: a kamerád! . . . mi?! mert milyen odapofátlankodós a fajtád, Daniló, te még, te még azt is lencsevégre vennéd – lencsevégre kapnád a felcsinálást, ha a lányok nem vigyáznának és – – – akkor, legutoljára a malomépület kényelmes (és arra alkalmas) üszkeiben mászkálva akadtál rájuk, a főhadiszálláson – rájukakadtál s lekiabáltak a rongyoskák, mint hadgyakorlaton a katonák –

– Danilooo-ó!

– Fagulyaaa-a!

– fagulya-fütyi! fütyi-fütyi! fagulya-fütyi! – (felsőajkát a fogaival hátrakapva fütyögött a Hampel-lány, mint a lemaradozó rácoknak a szentendrei kompjárat:) – . . . lányok, ez az. Ez ő: ez az a pasim –

– pocsek vagy, Vica, pocsek és ordenáré: de most az egyszer te vagy az, aki ugyan jól bemutatkoztál, most az egyszer, te pocsek, te ordenáré – – –

– p o f a s ú l y b a ! . . . Nézzétek ezt a palcsingert. Mi? Doktorka! –

– elmegyek –

– dehogy mégy! –

– eresszettek utamra. Erissz el! Hadd megyek –

– lányok, Rika, Pici! fogjátok meg a frakkját –

– lányok, ne marhászkodjatok. Ilu! Ezért kaptad a bagót?! . . .

– doktor úr!

– Vica, szólj ennek a csürhének. Elment az eszetek egészen . . .

– Játsszunk vele „kicsi-a-rakást”!

– Rika, te örült, ez a vesém. Kapsz egy kecsketúrót!

– nagy túrót! –

– Vica! te hagyod ezt?! –

– most majd számolunk. Amért azt hazudtad, hogy én buktattam le a lányokat –

– én, hogy én?! soha! –

– te gezemicehuszár, fene a beszari fajtád. Elfogtunk, foglyunk vagy. Hallod?! Nekedesünk, megtépünk, kiszedjük a bögyörödöt – – –

30. Fagulya úri szeretője

hálás közönség, ezek a rongyoskák; dőlnek a röhögéstől. Vica a királynő: szaladtok a divat után, fércelitek, amit a Vica hord – amit magáarakanyarit és a pántnélküli ruhája, ez a maszatos, fele ruha fele mell

. . . Sárka hivatásos, de él-hal a s z a b a d é r t: szabad sör, szabad part a szabad ég alatt. Ha jön a konstanzi, az ingyenes, a Megmentő – a Világbíró Kalóz: ha jön a román, a szeretőjét behúzza a vízre; haja elúszik a lagúnán, a fülénél hallgatja, hogy sürgölődnek vele a meleg dunai habok

. . . Manyi a körülkövér. Nyika. Manyika hallgatag: a komolykodó hordó. Formátlanságát szeretik a vigécek, elhúzza sonkáit előttük, mint a lépet, és van nagy röhögés (*tuvar!*) . . . – a szabadakarat rongyoskái, ahogy a Jóisten tudnunk adta – és mi a szabadakarat, ha nem: akarni a szabadot, vagy inkább akarni a nemszabadot; és mitől amatőr a szerelem, ha nem optimista?

s aztán a Nusi asszonyos – zacskógyári ülőterebélye. Ahol Nusi melegíti a követ, gyülemlik az ábrándozás, lesimitott szoknyák, behúzott térdek fölött siratják meg e tisztuló lelkek, amit a telepi moziban láttak, hercegi szerelmet, angyalcsinálást: gyomorszájon facsarja őket, a szájuk ráng, ahogy megzokogtatja – – – „irgalom, szörnyű katarszisz!”

... Rika, albérlői nevén Fenákel Friderika, óriáslány; még élnek a szülei, de már otthonról bezupált. Amolyan egy-deszkából-szabott, lapos-de-nagydarab, lapátképű, baboskendős, lencsőke szemöldökű. Szalmaszőke vénuszdombja mint a csüd; reggelinél még sohasem tudja, hol-lesz-mi-lesz-ki-lesz estére-vacsorára: ő az ingyenes vacsoravendég, ha elég főpincérképű s oly megható jó a fiú

... Ilu (Pici, Piszi, Csipszi, Csöpi, Stöpszli, mikor hogy) – a banda törpe fullajtárja; jelmeztörténetileg szólva: kisdobos a rác népfelkelők seregében; herbárium: neve: Pompás Kankunkor; műszakilag: bakpörgettyű. Érzékeny és szenvedelmes lelkek valamennyien, akik tartozni szeretnének valakihez; akik áldoznak rá, ha megérdemli – a bitangra, a gyönyörűre, a Fiúra

... de Vica vitriollal marja le a gyöngeséget, fülöncsípi a megtántorodót; mert ő viszi a legtöbbre, soha-világ-nem-látta kalandokra, és ő él a legtovább, ilyen a fajtád –

– – – hallottátok az istenfáját Sári kuss! ... hogy a Fagulyának milyen csudálatosan úri szeretője van?! Daniló: nem igaz!

– de igaz. Jobb volna – – – nem azért meséltem – – – ha befognád a szád!

– megeszünk, kanidani (ugye, Pici?! megzabáljuk). Hatan vagyunk, de neked tizenkettő, te félemler. Manyi ... Daniló, van cigid?

– tüzem, az van –

– Manyi! ... Adjatok neki egy rabvállat –

– nem kell. Kiköpöm. A szemedbe köpöm –

– vallani fogsz, különben ... Tüzet adhatsz. Nyomjátok le a vállató-deszkára –

– nem akarom! –

– mit „nem akarsz”? hányszor voltál vele? elárulta a nevét, harmadszorra, ötödszörre? írhatunk levelet az úri szeretődnek?!

31. Hampel Vica a BRAILÁN

(amazonrablók tanyája)

(Hampel Vica, a Hígyancombú! Aki képes vagy minden imposztorságra – tutajos Vica! ... kár, hogy nem vertek el jobban a hajón)

(megrohmozta a monitorokat a csapatával. Ott horgonyoz a BRAILA, ki a gépész a RUSZCSUKON? ki a szakács a ... Vica! Megjött az AVRAM JANKU, láttuk a szakácsod. Jöttök, lányok? megyek kabinra – – –)

(egyszer rávette a részégeit, járják körül a Csanáros-szigetet a hajókkal. A sörminisztériumban felvették a szeszt; főztek-udvaroltak, dülöngélve csavarogtak barátságatlan zátonyok között, és éjfélől hajnalig dúskáltak az élet kövérjében – a BRAILA, az AVRAM JANKU meg a NISZTRULUI – az elfoglalt monitorok)

(a hajógyári szigetek előtt fogták el a hármat, bezavarták a katonai kikötőbe; volt, aki hallotta a kancsukázást („függelemsértés, nyolc év” – ezzel

fizettek érte négyen, ártatlan románok, az éjfél-től hajnalig tartó asszonyuralomért) – s aztán két matrózt kikötöttek másnap, hogy köpjék el a lányok nevét; de nem. Majd mi – gondolták a bozontos legények – majd mi. Mert olyan szépen büntetni, ahogyan mi szeretnénk: nincs az a bíróság]

(két hét se telt bele – megzörgették érte a telepiek ablakait, átszurkálták érte a hajógyári környék bokrait. A cementgyűrűkben bujkált, úgy kapták el; jajveszékelve inalt volna, de kékre tépette a csuklóját és hiába harapott: Vicát berántották a hajóra. Egy hétig lazsnakolta két román a BRAILÁN. Cselekmunkát végeztettek vele, férfirobotra fogták. Megtanították az életéért könyörögni, körülharaptatták vele a fedélzetet, kutyaházban lakott és hátrakötött kézzel csontot, karmonádlit, szája elé rúgott copákát rágcsált a gyönyörűségükre; s amikor kifogytak a tudományból és a gúnyt is megelégtették: közönségesen kidobták)

(szípigva takarodott szégyenével, amikor kitették a szűrét a partra; visszafenyegetőzni is elfelejtett s amúgy se lett volna mivel. Félt a csödülettől, de sehol teremtett lélek nem mutatkozott)

(ez kellett hát a Hampelnek, ez hiányzott)

32. „Megmondod a privátod címét?”

– már nem emlékszel, hogy egyszer már megneveltek, arra se, hogy milyen volt?! régen voltál csónakkal leborítva, odakötte kutyának?!... Vica! a BRAILÁN még itt vannak a románok, szólhatok nekik –

– szájonrúghatnálak, Daniló... de kikötöttek inkább, velük együtt. Harmadiknak. Ezt! Rohadék! Szemétláda!

– ne-nyúlj-hozzám! –

– hogy úgy megmarkolászva még nem voltál. Doktor úr! Amért beköpted a lányokat a héknek! –

– megvesztél, Vica. Te tisztára... Vica! Ez az egy piszkos becsületem van és –

– tudjuk, kinek köszönhetjük! –

(szép vagy, Vica, szépek vagytok, lányok... Bár hemperegnétek egyrakáson, és ne volnátok olyan szépek, mint ahogy itt ültök és valóságosan szépek vagytok... Kívánlak bennetek, bele veled a kútgyűrűbe, kívánlak a boldulásig... Elhiszem, belehecceltétek őket a szerelembe – szép barmok, elszereztétek a monitorokat, élveztétek a bajt. „Vica”: ilyennek képzelem a feketemisét)

– lányok –

– vallatódeshzkára kötünk! –

– ... soha nem foglak feljelenteni benneteket – –

(a legszomorúbb kürtőjén, hosszan, melodikusan dúdol a téglagyár, lökődik már a vagonokat)

– hagyjátok, ne zrikoljátok, Stöpszli, kapsz egy mellport. Akkor meg mit vágsz olyan pofát, doktorka, mintha bevágtak volna a kacagómúzeumba?

– ... Csak. Azért. Mert nem szeretem, ha *pasiznak* – –

(a Higanycombú kérdez, Alattvaló jóindulatot színlel; Fogoly lépremegy: „Királynő! kegyelmezz, elmondok mindent, és aztán magánkihallgatáson, belső termeidben – – a z t á n”)

- Sári, nyughass, Manyi, fene a kövér istenedet, hagyjátok, majd én.
Megmondod a privátod címét, igen vagy nem?!... Daniló!
- ... meg (drágáim), de... de ne írjatok neki levelet -
- Daniló!
- Daniló! nem! nem! ne félj -
- egyelek meg, dehogy irunk. Zabálnivaló vagy! -
- beszélj! beszélj!

(körülrajzoltak; és te: te tüntető fáradtsággal viselted el ezt a babusgató hódolatot - tüntető, felséges vonakodással engedél ennyi esengő unszolásnak)
(a Glória-templom pisze tornyán drótháló feszül az órán - galambok ellen; a galambok visszatelepedtek a harangemelet zsalugátereire, rég elkondult már a dél, elfújták a gyári kürtövel)

(vallomásra ernyesztő kora délután, tikkasztó meleg. Az egyvágányú vasút felszívódott a Napon vagy gőzzé-pozdorjává égve semmisült meg; a téglagyár ebédelt -)

[a kútgyűrűk öble izzón és a csatornakarimák tüzelő cementje... boszorkány mesélte bennük egy serdületlen leánykának (felvérzett szinte, a hol érezte és a szeme telement könnyel) - hogy az ördög himvesszője sarkantyúpikkelyes: úgybizony]

33. Daniela, közlékeny kedvében

- ... méltóságomon alulinak tartom, hogy egyszer úgy a kezem-ügyében találjam, ahogy Daniela akkor, aznap, Édenfa úti parkjuktól kilibbent, és mint ahogy az ember felhajt egy pohár vizet a tányérról, odakészítve (mert hogy Danielának hívják, ez külön történet, és Édenfa útnak az utcáját, mivel-hogy mindenestül az ő utcája volt - nos:) mit is tehettem egyebet, végigsimítottam elálló zsebeimen és követni kezdtem

felfele indult a Kötyköli-lépcsőn, a Stibor-féle kastélyvendéglő felé. Széles volt a délelőtt, éppen az „ő délelőttje” - ahogy ő szerette; élvezettel tépette szoknyáját [verdesett rajta és kibuggyosodott, mint a bársonylobogó: muszlinbársonynak gondolnátok, pedig fókabőr és a dereka körül puffosan valami sarkirókaszerű prémpárna (vagy jegesmedve?) övezte, az ezüstölt] - mondom, nem volt meleg, és én beleborzongtam. De ő kedvtelve lejtett, és a szélnek és a Napnak szegezett nyakkal, odaadta szurok sörényét, hadd kapkodja és a füle fölött el, ez a cigány (mert mint a mór nőké, olyan) - - - nem jó, ha egy díszmenetben vonuló nő combjai közt átlátni. Ami nem mondható el Danieláról; mert ha nem is láthatólag, de hallhatólag, tőből összefente deli combjait, élvezte a sietséget és én csak keserültem sompolygós felzárkózásaimat. Utóbb megszégyelltem ezt a kullogást és mégis: nyelvem elakadt a deli combok, a gázoltság suholásán, hogy szinte - odacsiptem; és gondolatban régesrég beszélgettem vele már, amikor tulajdonképp még meg se szólaltam, ő szólalt -

- - - ... napok óta a sarkamban van és követ, örzi a nézzemegazembert és - és - és igazán, már mint valami porkoláb! - (fakadt el a mérge hír-

telen; nem állt meg, de oldaltripakodott, ő szólalt meg elsőnek:) – vegye tudomásul, ha zaklatni meri a komornámat vagy a sofőrt és örökké a villánkat strázsálja, hát van még rendőrség a világon. Vagy egy konzuli palotánál az ilyen ólálkodás azt hiszi, nem kémgyanús?! Kis hülye! – – –

(k i s h ü l y e. Látjátok, nem szépítem; Daniela eleinte keményen becézett, és ha akkor visszabeszélek: megáll, lehord és én nem kísérhetem. Hallgattam inkább) –

– – – ... voltaképp azt sem tudom, kinek szól ez a betyárkodása, ki után szegődik, énutánam? mit gondol rólam?! Különb diplomáták próbálkoztak már nálunk és azzal a költséges szertartással, amellyel a szerelmes Diplomácia a mi köreinkben a színpompás bestiának tartozik: és egy ujjal se – annyit nem, hogy fűgét mutassak nekik! ... S akkor még hízelegne magának a gondolattal, hogy elég, ha szabadjára ereszti ágrólszakadt vágyait és sika-mos nyelvvel, fordulatosan és ékesen, oly bizalmas közlésekre vetemedik, hogy lepattantja derekam kapcsait, kisfiú! takarodj disznólkodó gondolataiddal, babszemjankó és vedd le a szemed a r r ó l, ami, szatír, a fejedbe szállt; mert tudd meg: soha e z t a szoknyát, soha! – – –

34. A t i l a l m a s k e r t

(a Stibor-féle kastélyvendéglőbe, tizóraizni? odaindulna?!...)
(nem volna meglepő. Egy nő, muszlinbársonyban és diplomáciai körökből, aki ilyen színpompás... nem csudálkoznék rajta)

(„itt veszítem el. Elveszítem”...)

(„bemegy. Befordul. Most veszítem el”...)

(„most fordul be. Oda a nő. Odamegy... bemegy”...)

(„bemegy. Vége”... „most”... „most”)

... csakhogy nem ment be. A Szűz-Keresztjét piros poharas mécseseivel, azt is elhagytuk a Kunszerhalmi úton, el a RIBIZLI-cukrászdát, el az ÖRDÖGLACI-csárdát – de miért is gondoltam volna, hogy Daniela a RIBIZLIBEN vagy éppenséggel egy becsali-csárdában adna találkát valakinek? (mert az egész rohanásnak találka-íze volt, tartottam tőle, hogy elveszítem a Diplomáciában, és a pokol fenekére küldtem minden célzatosan várakozó autót –)

egyszerűen megrémültem attól, amit mondott. És csak annál rettentőbben epezttett. Micsoda szerencsétlenség, övet képzelni tenyércsókókból a dereka körül, és csak menni-menni, kirekesztve a díszfelvonulásból, így menni-menni vele, kisfiú, mintha ott se volnál, Mintha!-Ott!-Se!-Volnál! – Tantalusz keresztje, ha volt neki, vagy inkább Tantalusz kereke! mája! a kő, amit görgötett –

meszehagytuk az ÖRDÖGLACIT és innen gyalogösvény következett, mellette – oldalzvást – emelt köfal, angyalszárnyakkal és a boruló kökeresztek bádogtető alatt. Daniela gyilkos egyenletességgel osztotta be lépteit, mint aki ezzel is hangsúlyozza (és milyen kajánul!) – hogy a megfutamodásra sem érdemesít, Al-Megfutamodással-Sem!... e n n y i r e n e m s z á m í t s z... így értünk a temető oldalbejáratához, a Tatárdülön. Daniela a NON OMNIS MORIAR rozsdái alatt megállt, megállást intett és visszaparancsolt:

– – – tudja, mi ez? Temetőkert. Utolsó maradványa és ma már csak emlékeztetője annak, ami az Édenkert volt – az Élet Kertje. S most ide magának nem szabad bejőnie

35. Daniela csókot magyaráz

(hogy ez a tilalom kertje)

(nem mondhatta másként, szembe kellett fordulnia – szembefordult; az arca a tiéd volt, későn tagadta meg)

(láttad szemét szétáradni a homlokára és a közepén, majdnem összeérő tejfehér)

(láttad szemét betelni véled: világolásán szétolvadóban a két Tejttest, a Csarnoktej átúsztatva egymáson – a túlfényes Egyetlen Szemöldök és az ugyanolyan fekete haj keretében az arcnélküli)

(Tejszem! Sajtárszem! Körülszem)

(– atropint szed, hogy ilyen tilalmas, ilyen kegyetlen?)

(szemrehányásod meglágyítja tekintetét. Érzed, ez a jó alkalom; szabadkozó indulattal magad elé terjegeted kezéd, mint aki szólni készül – ő megelőz:)

– – – bár nem is tudom. Hiszen igaz, nincsenek benne őseim (sem a kasztíliai Kurfürst-kollekcióból, sem a portugál Braganza-házból, oldalágiak); és ha kegyeletből jöttem is (a csontjaim iránti kegyeletből, amelyek bennem immáron halottak, mindhiába környékezik vágyaim a csontot s burkolhatnám ezerszer oly mohó húsfoglalatba) – b e n n ü n k kezdődik a temetőkert, a bordakassal, medencekassal, kéz-és láb, síp-és szárcsontokkal, amelyekkel befele-temetkezünk: így, ilyen közel. B e n n ü n k kezdődik. A temetőkert... Hát akkor, vajon akkor! Mondjam azt, hogy „távozzál, különben az én bűnöm is rajtad van”, mondhatom?!... Küldeni elküldhetem, de nem zárhatom ki. Valaha a szeretet m e g t ű r t j e i voltunk, a szeretet m e g t ű r t j e i, egy-Paradicsomban, és sem hűbérül, sem tulajdonul magunknak vissza nem tarthattuk a Kertet; a föld

amikor vétettünk belőle: a föld nem volt a miénk. Ha túlkapáson érlek, mint például hogy átkarolva-megölelkezve mennénk, soha ne mondd azt, hogy én engedtem meg és ahogy én ahogy te is, m a g á z z: nagy névtelenségében (ahogyan, méltóképp, porszem-mivoltunkban talán soha:.) e z z e l, e n n y i v e l, legalább így tiszteljük a halált és a szerelmet – – –

[te bátortalanul lemaradtál – vagy inkább csak hogy a szemednek megadd ezt az ölelő-távolságot (mert aminek ezer karja van, az több, mint ez a kettő:) a szemednek, Daniela óceán feketeségét a fehér hamvvedrek, urnák között. Am ekkor – ekkor, valami h u n y o r i csodának voltál a tanúja: a kapuőr i n t e t t (ez bizonyos); cinkos, magasabb utasítás volt a Régiókból. Oly jóságos, teremtoi hunyorítás volt, és oly nyomatékos a sapkamoszlat, hogy beléptél te is, a lekapcsolhatatlan bársonymuszlin szoknya nyomában, és a lány után eredtél. A Kertben, amely valaha az Élet Kertje volt. A csend rezervációin kerestétek fel a szerencsétlen embert bennetek – a frissen öntözött utakon a parcellák között, amint felszároгатja a napsugár, kitarva nyakatokat az egyenes, hő sugárnak – a csend rezervációin... És ő, mintha mi sem történhetett volna, holott minden a történülés eleve-elrendelt fenyegetésével fennen lebegett – ő folytatta:]

– – – tudom, részegre kacagjátok magatokat néha, maga is, min mulat? ez a ti hahotátok, ez! ez!... ez a hímszagú gondolat. Ismerlek; tudom. Mintha pézsmaszagú csillagon, kostókcacsokban lógna a világ. Mintha soha se lett volna, volt volna: mintha nem volna a csók. Pedig a csók a néma össze-

omlás . . . rogyantok, zsákok, jaj de még hogy rogyantok! s többé már nem nevettek – míg mi: mi megemelkedünk . . . Most itt nem homlok-összeértetés-re gondolok (vagy inkább szemöldök-összeértetésre, hol oly féltve húznád vissza idegpontjaid) és nem is orrunk összedörzsölésére (te persze birkózni tudnál érte, hogy megszimatold orrom finom lapulását, amilyen az augusztusi gyermeké) . . . Hanem a legügyetlenebb gyermekszáj első nedvesülésére, amikor felejtkező izmaival puhára nyitja, fogait sem készíti koccanásra és a túlengedékeny, az ügyetlen szírom első rohamában minden érzékeiglen megborzad és látja, láttatja magában az ideget: hogy ő lány – – –

36. Daniela, nő létére

[tudtad, ha megszólalnál – ha kotyogsz, ühümgetsz, köhögysz vagy bármilyen módon belesörörmpölsz, tönkremegy ez a meghittség köztetek, Daniela levágtat a dombról – („futásban keres menedéket”) – ugyanakkor téged letartóztatnak, betyár és már többé utána se iramodhatsz . . . Hadd menjünk-menedégljünk így, csak így, bódultan, az eredendő – teremtett bizalomban és maradjunk egymás számára megnevezhetetlenek]

[Daniela a parcellák közé furakodott, ahol már a szél is megállt és barátságos zümmögéssel üldözték, szúnyograjok; szívesen áldozott a délelőttnek. Jobbra-balra tért, bujkálva az örökzöld között, el a gyöngyszín fehér és fekete márványok előtt – és egy alkalmas, monumentális kriptá kristálypadlatán (mely oly barátságos amforákkal vette körül s oly melegen sütött a comb alá, hogy már arra gondolt, „rokoni kalóriáit küldi fel, valami nagyapám, koronás fő a Braganza-házból”) – leült. Azután hátrakönyökölve, hosszan végigtelepült rajta és hogy is kerülte volna el figyelmedet – amelyből soha nem eszel, az övé, a fényesfekete muszlinbársony, ez a hétpécsetes: s z o k n y á j a felpattant az oldalán]

– – – . . . örültség, nő létemre. Belső kényszer: mert ha nem mondanám . . . Pedig magának kötelessége volna, hogy kitalálja akkor is, ha nem is mondom, látja . . . Az ókorban jobban tudták az értelmét – amilyen szemérmetlenül temetkezünk . . . Ma csak az ezeremlőjű Démétért említik; elhallgatják, hogy a Földanyának nemcsak ezer emlője volt, hanem ezernyi-ezer szeméremdombja is, ott! ott! ott húzódik hajlatról-hajlatra, vágásról-vágásra, legelőkön, halmokon

akkor még él ő volt a Föld, testében a hús – mint a világpartok, régen – összefüggött; és csak azt keresték a pásztorok, hol fehérlik a mező és árnyékolódik össze a termő, virágzó – Szulamiténál szebb h ü v e l y (mert sok ilyen volt a Földön, egyedül Thesszáliában négy vagy tán kilencezer) – – – végigzuhantak az ezerhüvelyű istennőn és Démétér! Démétér!-kiáltással belemeresztették vesszőiket, jámbor, istennőfélő pásztorok

s nem panaszkodtak, hogy kielégületlenek, gondolod most . . . ?! De igen, panaszkodtak, Eumolposz is, így: „mért, ó mért is vagy olyan megmarkolhatóan, mért is vagy . . . ?!” – tépték a fücsomót és csak tapadoztak gyámoltalanul

akkoriban a pásztorok igen halhatatlanok voltak, és még csak reményük se lehetett, hogy az ifjúság viharából kiöregedjenek

de Eleüsziszi Démétér, a Megmarkolhatóan meghallgatta

Eumolposz panaszát és megígérte nekik a lehetetlent: hogy alákerekedjenek. Azontúl a pásztorok, egyetlen egyszer, szerethették Démétért úgy (s ez a misztérium) . . . Ő méhéig bocsátja őket, a szeretők visszamarkolják hüvelyét; de úgy kívánják minden erejükkel ebben az egy ölelésben, hogy – belehalnak. Azóta halandók az emberek; a sír, ahová lebújnak és be az Ezeremlőjübe, az Ő valamelyik alattomosan foganó, dühödten csirázó és diadalmas – Szulamiténál sikosabb vaginája

37. NON OMNIS MORIAR

(tulajdonképp a nevében sem voltál biztos, akivel üldögéltél a meleg márványon, de abban sem, utána, hogy valóság volt és mindvalósággal megtörtént, ami a siron következik. A temető távol kerítésén már zengette a szél a szederindát, hulláma végigjárt az orgonán, az anemónán, ingázott a korbácsfű, meg lándzsáival a kardvirág, a lonc – amikor itt nálunk még csend, nagy szélcsend uralkodott. Egyszerre gyors, drasztikus szélroham kelt, alávert meleg fészkeinknek, és a kriptá márványfeketesége megzendült velünk, mint a Memnon)

– hol? hol? – figyelt fel Daniela (kinek szólt, kit látott? szólította valaki? „Daniela! Daniela!”) . . . de csak a fejét vetette előre, hogy lekapja repkedő szoknyáját és lesimítsa, hogy ne kelepeljen a bársony. Azzal visszanyatlott és elterült elébed. Melegen seprő forgatag játszott melle-halmaival és mert tudta, hogy megesett a Pásztor – megadta magát a szélnek, nem küzdött vele többé és túrte, hogy a szoknyája a nyakáig terül

nevünket, „kilétünk” elárulását addig halogattuk, hogy most már egy bemutatkozásnál több volt a megnevezhetetlen, sokkalta több. Nedvelő-meleg fűágyra siklottunk, le-és alá, ami süpped, Aki Démétér! – közel a csontokhoz, földi jeinkhez a földben: mohón siklott a bársony hús . . . és a sík márvány, a pohánka és a fűszáltenger toronnyá nőtt fölénk

hogy egy legyünk az Ezeremlőjü két emlőjéből, névtelen hüvelyével és a mezőn, a mezőre-tapadozó pásztorok közül egy – egyvalamelyik névtelen hím-vessző

(„Aki M a g a d b a vonsz: légy kegyes hozzánk, légy kegyes, M a r k o l h a t a t l a n”)

*“ha megáll az idő ne kérdezd
“ereszd a sírod nyomását
“csak a térben a térdedet érezd
“s e-világnak domborodását*

*“levélen rágsz baba-hernyó
“tejet nyelsz gyűszű felébe
“telgyógyulsz sózod ezerjő
“húsétel jut minden tenyérbe*

*“görbülj kuporogva vagy állva
“gondolj gyönyörűt Varázsló
“s koccanjon arcodon a márga
“mint Yorick koponyáján az ásó*

- - - te igaz ez, te Daniló, ez a te izéd, izélhetnéked a hogyishijjádodal, he?!
- - - azzal a te privátoddal a tatári temetőben: igaz ez, te Daniló...?!
- becsületúristenemre, Manyi; különben honnan tudnám, hogy a r a n y csípőláncot visel... -
- - - c s í p ő l á n c o t...?!
- - - mifenét?!
- - - m i a f e n é t!
- igen. Azt. A védangyal van a zománcon, olyan kis tojás amulett. A köldöke alatt - - -
mindenki a monitorokat. Borotválkoznak és sűrögnek; fekete gatyák a szárítókötélen, fekete fiúk
- - - mi az, gatyát mostok?
(Vica ábrándos)
nem érzik, de csiklandozza az orrukát a konyhafüst: a B R A I L A, a B A K A U, a N I S Z T R U L U I... mandulazöld falak előtt izomgyomros szakácsok a hátsó fedélzeten, igen; feketepantallós feketetengeri legények, abroszt is terítenek, mellük-feketéje meztelen
az Első Amazon összefuttatja nyálát a foga közt és szép nyurgaságában felnyúlva, táncra emelkedő kigyógöngyöleg: Imposztor Vica! a Császárnő Döntése, pogány had fogadalma - a felágaskodó Vica!
- - - mi a frááá-ászt?!... lányok! ma ott ebédelünk!...
harcias-pökhendi kiáltás és mosolyvihar
Vica! vasból a farizma és a pántnélküli ruha, ez a maszatos, fele mell itt az alkalmas pillant. Béke veled, Császárnő, Vica Imperátrica. Eloldalogni. Megkövetem, ha tán valakit megbántottam az amazontáborban
- - - eresszetek. Lányok. Rika. Hadd menek...
- - - szóval a privátoddal, csak: ezt jöttél mondani. Más már nem is jó neked...?
- ne bolondozzatok. Manyi! Ne bolondulj!
- elhiszük, ha megmondod az igazat. Ahogy volt -
- nem piszkítom be magam azzal, hogy... Sári. Sári, nyughass -
- ne játszd meg magad. Nem volt semmi -
- Nusi!
- Semmise volt! -
- Nusi! nem mesélek soha többé...
- esz a penész. E n n y i se: száraz smaci!
- lányok, integetnek a hajókról. Nem ide integetnek, nem nektek? De igen, ide integetnek -
- hogy-görbülj-meg-hogy-vakulj-meg?!
- becsületúristenemre. Úgy igaz, ahogy mondom -
- - - igaz hát. És te egy mukkot se szóltál egész idő alatt, nem is főzted, amíg mentetek; ő akarta, hogy ne tudd a nevét... Mi?!
- ő akarta. Sárii-i! -
- - - és azután se, a temetőben, a fuvar alatt... Vagy te meg se mukkantál?!
- nem. Sári, lerúglak! -
- - - te mulya
(fitymálólólag, a Pici - csavarómozdulattal)
- Pici, ereszd el a hajam. Piciii-i! Eriszd el!

vadul a!
Fagulya!
vakul a!
Drakula!

vadul a!
Fagulya!
vakul a!
Drakula!

robbanó röhögés, csúfondáros ricsaj
– – – mi legyen veled?
(Rika mondja, a Glória-téri langaléta lány)
a betongyűrűk gúlája megelevenedik, a rongyoskák leugrálnak, az arco-
kon hentesszenvedély. Sárika a bárcás, Manyi a körülkövér, Ilu a csepp
(„Pici”), Nusi a zacskóüzemi és Rika – a melák hóhérlány
– ... hogy volt azzal a Danilenykával, szóval l e i m r a : m e n t veled,
mi?!
– Sári. Sári, ha túlfeszíted, lányok, ha túlfeszítitek a húrt. Sáriiii-i! Sári,
finom vagyok –
– az egy szál kosztümjében, temetőt szentelni? Ki az a hülye, aki ezt
megkajdizza neked?! –
– Sáriiii-i kuss!
– mit mondtál? kinek mondtad?!
– menj vissza, ahonnan jöttél! A szeméten guberálni!
– az anyámat bántod?!
– aki felszedett! a laktanyát, aki felcsinálta! a jó édesapád! tisztelte-
tem! –
– csavarjátok meg neki –
– meséljen az ember a csürhéjének –
– bundában járkál a kánikulában: az is! hozzádvaló! Hahaha! „Danyi-
lenka” ... Valami satrafa! –
– a szádra ne vedd! –
– ki a „csürhe”? mi?! ... a „csürhe”?! ... most mondd! most
mondd! ... –
– ereszd el. Eressz el. Eleressz, mert ha hozzám mertek érni – – – hülye
banda!
– ilyen dili privátot! akinek te tetszel, Daniló! Haha!
– ne ülj a hasamra! Pisziii-i! –
– csehóba se vitted? akkor mivel szédítetted? *ezzel?!*
– cibálsz? cibáltok?! – – – hssz’zanyád keverves ...
– ne kalimpálg. Hol ismerkedtél meg a privátoddal, aki elég dili, hogy
pénzel ...?!
– mondom, hogy ... –
– hány ruhája van, azt is? ... hány ridikülje, nem számoltad?! –
– száz! Ilyen hülyéket –
– m i l y e n b ö r b ő l ?!
– minden bőrből! A tiédből még nincs. Lesz!
– a frankádnak: e z t!
(a Fenákel-lány. Mutatja, mekkora túróst)

- ne mondd ezt még egyszer! Rika! -
 - fektessétek vissza a vallatódesházára... hahaha! Emberhalál lesz: majd
 beszél -
 - mmm! mmm! -
 - ne azt, ahogy nem volt; hanem... te Daniló! többre becsülöm a fenekem,
 mint hogy lekakáljak egy hazugot
 - Manyi! Piszi!... Sári, Nusi, az istenteket, feljelentelek, frankák -
 - de a piszkos vamzer teremtésed, szaladnál, ugye? a hekus havered-
 hez?!
 - az csak neked van, te állatkert. Egész vamzeráj -
 - f e l - j e - l e n t s z ? ! ... elő a bögyöröddel. Hallottátok, lányok?!...
 m u t a s d -
 - Sívítok! Visítok! -
 - m u t i ... Idemutatni!
 - Uááá-á! Uiii-í!
 - csak megjátssza magát. Elő-elő! Elő vele... (úgy se használsz sem-
 mire)... Tépjétek elő neki!
 - doktor úr vagyok neked! rühes! rühesek! rúgok! Vica, szólj ezeknek
 a... Vica. Vicaaa-a!
 - még nem vágtuk le doktorét. De most!... Spiritusban megkapod.
 Miskároljátok, lányok, hahaha! csizmaszárban, mint a macskát. A hasára Rika
 fektesse, a Piszi hátrahúzza neki, te Sári, Nusi, ti a lábát! Most! Kapjátok a
 magasba - - - hiii-í! (ezt visszakapod, 'hssszamazapád, szeges a topogója)
 Sári, ne! Nusi, ne!... segítsé-ééé - - -
 - hazudtad a privátot -
 - soha!
 - köpd el a lakását! elköpní! elköpní!
 - Vica szólj -
 - hugyoz a nyavalyás, elhugyozta magát, vigyázz, vigyázzatok, lányok,
 ehun van e': lehugyozott -
 - nem! ne! Rika -
 - köpd el a hédert! -
 - ezt megkeserülitek, azért se, iii-í! - - - iii-í! - - -
 - ronda! nesze ridikül a bőrömből, nesze „csürhé”, te pocsek -
 - nem hazudtam! Daniela... én szép szerelemem! - - -
 (és akkor egy másik Hampel Vica rebtent fel ábrándozásaiból és viny-
 nyogásodra, a bánatos Császárnő... megkegyelmezett volna? - - - Elbocsá-
 tottak, de nem egészen, hogy számolhasd, ahány búcsúrúgás)
 - - - ereszd!... erisszed már! ereszd, ha mondom. Lányókák. Eresz-
 szétek, te is, Rika; Ül vissza, Daniló. Te is, Sári.. mondtam vagy nem
 mondtam?!
 - mit akarsz, Vica, hiszen csak heréljük...
 - mit akarsz, anya, nem lesz semmi baja. Jót röhögünk. Vica-aaa!
 - Mi az, csak nem fűzött be ez a szemét?! Vica! És éppen téged?! Anya!
 - Marhára kiröhögtük magunkat. Hazudott a doktor úr: megjátssza
 magát
 és akkor, a k k o r, ugyanaz a Vica, a másik Hampel, ő (a szelíd-elme-
 rengő:)
 - - - bár amilyen igaz minden szava. Ahogy mondja. N e m h a z u -
 d o t t . . .

- csodát...?!
  - ... Daniela a barátném... Az öcskösömmel járt, de most Danilóval van. Ő a privátja.
  - Vica! (bele is örülök) -
  - ... Így van. Daniela, ez a neve. Majd eljön... egyszer eljön hozzánk Danilóval a kikötőbe - - -
  - mondta?!
  - ... mondta.
  - Vica!... Anya!... Ez igaz?!
  - a doktorkával hogy eljönnek hozzánk: így mondta?
  - Így. *Igaz.* Ha mondom, lányok. Ugye igaz, Daniló?

39. Aki a pellengért az ülepén hordja

a romkürtök tövénel, ahol koromvirág nő és kenderszálú gyom: a romkürtök tövénel
 „igaz, Daniló?” s te felelet nélkül hagytad, hogy rejtse pogány szemük elől – elrejtse csendesen megeredő könnyeidet
 halkan takarodni a felhőkarcoló malom meredélyei közt, „igaz, Daniló?”
 - málészájú sirás, sirdogáló arcodpojácája
 végelgyengülten bandukolni a kúthengerek vidékén, a cementkarikáknál el, ahol a boszorkány egy serdületlen leánykára a sátáni himdögöt éppen ráereszti... - kugliállító, sörminisztérium
 eltűnedezni (kisajnált szégyennel) a szárítók, a téglagyári szárítótetők sötétje alatt – fát rakodik a vasút, „igaz, Daniló?” – hogy majd még jóváteheti ezt a keserűt, maga Daniela, a Gülben
 a Flóris-ház, a Glória-templom
 - - - mert hova rejtse szégyenét Daniela városában az, aki a pellengért az ülepén hordja...!

(Folytatjuk)

Botanikus a sarjerdőben

Lengyel Balázs köszöntése

Végy egy hegyoldalt. Vedd hozzá, hogy valaha erdő borította. Nem olyan ideáltipikus erdő, amilyent óvodásbácsik szeretnek papírra vetni, egyforma színű, fajtájú és magasságú fákból (amelyekről így persze nem is tudni, mekkorák). Ebben az erdőben a legmagasabb fák is különböztek egymástól; a talaj emelkedése és a lejtők tájolása szerint bükk, tölgy, éger váltotta egymást, ágaik pedig – saját felelősségükre – arra hajoltak, amerre a fényszomj hajlította őket. A törzsek között sem az az üdezöld pázsit illedelmeskedett, amit a rajzokon látunk. Mint minden erdőben, ebben is több volt a csemete suháng, a bozót, az ezerféle dudva, egynyári gaz, mint a szálfá: azért mégis a fák tették az erdőt, és nem csupán *per definitionem*, hanem mert létükkel és árnyékukkal ők szabtak keretet, határt és mértéket minden növekedésnek.

Am ez a keret nem volt örök. Az éghajlat lassan, de megállíthatatlanul változott, és ez – a közhiedelemmel ellentétben – nem egyszerűen az új fajok megjelenésének kedvezett. Igaz, időről időre sohasem látott hajtások kunkorodtak elő, ám ezeket, a változások szülötteit is a létező erdő nedvességet tartó gyökérszete, fényszűrő lombja segítette. Ha. Mert sokukat, mi tagadás, éppen a legmagasabb fák sűrű árnyéka fojtotta meg. Ebben az erdőben az új sem lehetett akármilyen.

Nem mondom, hogy a lehető legjobb erdő volt. Lehetett volna jobb, és talán lett volna is, ha le nem suvad a hegyoldal. Vagy hogy is? Lesuvasztották? [Ez – mint képzet és akarat – lehetetlen, ám a valóságban nagyon is lehetséges. A szó nem szavatol. Az elfeküdt törzsek, a talajból öles gödröket szakító gyökértányérok, egymásba akadt ágak zürzavarát némelyek szemrebbenés nélkül erdőnek nevezték továbbra is. Mindössze, mondták, annyi történt, hogy ez az erdő (is) alkalmazkodott végre a megváltozott éghajlathoz. Az új, éghajlatista erdő ilyen. Mások azt állították, hogy a suvadás titkon terjengő híre sem igaz: egyszerűen kivágták a legmagasabb fákat, s azok eldőlvén magukkal rántották a nem eléggé hajlékony közepeseket, pozdorjává verték a csemetéket.]

Miközben e Nemhivatalos, sőt Illetéktelen Találgatások folytak, az új, éghajlatista erdő élt tovább, ahogy tudott. Néhány gyökércsonk, elfeküdt ág csodálatosmód kihajtott. A még idejében földbe került magvak kicsiráztak, óvatlan magoncok emelgették az avart. Már ahol volt avar. Hiszen minden háttár és közvetítés megszűnt álom és valóság között: a nyájas záporok a sárga föld szikkadt húsáig hántották a felszínt, a kapkodó sietséggel fellőtt vízkóros vesszőket nyárról nyárra leperzselte a nap. A szél pedig bőkezűen szórta magvait az új, igénytelen fajoknak, amelyeknek így is jó volt, amelyeknek egy igazi erdőben semmi esélyük nem lett volna. Summa summárum, kialakult az erdő karikatúrája: a bozót.

A bozót eleinte, mint minden tenyészet, erdőt ígér. A maga sajátos keretei közt megteremti burjánzás és pusztulás egyensúlyát, s mivel lankadatlanul az utóbbi diadalmaskodik, vastagodik a termőréteg, a lerakódott tanulság. Már-már a legmagasabb fák is megkapaszkodhatnak az egyre zsirosabb talajban – ha a bozót nem fojtana el mindent, ami nem ő. Beláthatatlan idő telhet el, amíg az egyensúly magától átbillen, a fojtogatást itt-ott véletlenül túlélő fák lombja összszárul, s a tétova „mennyiségi változás” új fojtogatási viszonyba „csap át”.

Egyelőre azonban messze vagyunk ettől a dialektikus pillanattól. Kóró, rekettye, széthasadt tönkből nőtt suháng egyforma magas, és maguk sem tudják, hogy ami az egyiknek pudvásodásra hajló maximum, az a másiknak tisztes középszer, a harmadiknak pedig épp csak az első, törekény nekirugaszkodás. A helyzet botanikusért kiált. A történelem itt némi hatásszünetet tart, de aztán a botanikus is előkerül. (Itt megint tág tere nyílik a Találgatásnak. Hol volt eddig. Jött volna előbb. Jött volna előbb, de nem engedték. Most sem engedték, de legalább nem szóltak, hogy ne jöjjön. Szóltak, de nem nagyon. Igaz, hogy lett szólva, de nem lett kimondottan megmondva, hogy ne. Ha mindenáron pont botanikázni akar, na jó.) Ez a Botanikus (nagy bével, megérdemli) először is látott már erdőt, tehát tudja, hogy ez nem az. Továbbá, hogy a helyzet nem reménytelen: a bozót tulajdonképpen csak *eltakarja* (és évről évre megfojtja, unterungesagt) az erdőt. Egy kisbetűs botanikus erre mindjárt azt mondaná: nosza, irtsuk ki a bozótot. A Botanikus viszont tudja (azt is), hogy irtani nem kunszt (nem művészet). Azonfelül nem is célravezető. Még ha, akkor is tudni kéne előbb, mit érdemes meghagyni, miből lesz fa. Ha pedig már, akkor *felesleges* az irtás: elég egy kicsit megtisztítani a terepet a szépreményűek körül. Egy kis fény, egy kis levegő. A többit elvégzik maguk, csak sokkal hamarabb és kevesebb veszteséggel, mint a nullváltozatban – és ez a lényeg.

Járkál az erdőben, mely derekáig ér, itt-ott közelebről megszemlél egy hajtást, szétmorzsol, megszagolgat egy levelet. Nem könnyű megtalálni a szépreményűeket. A hozzánemértő úgy vélné, elég *emlékezni*, mi nőtt itt azelőtt. A Botanikus azonban tudja, hogy ugyanaz az erdő sohasem nő fel újra. Vannak fajok, amelyek egyszerűen nem éltek túl a megpróbáltatást. Ezeket *le kell írni*. A talaj sem ugyanaz, mint volt, néhány csemétén már most látni, hogy sohasem fog megnőni. A Botanikus azonban háromszor is meggondolja, mielőtt ezekről nyilatkozik, mert önmagára is gyanakszik. Például sohasem kedvelte túlságosan az égert, mely sötét, nyirkos helyeken tenyészik. Elhatározza tehát, hogy olyan tölgyfának fogja tekinteni, amelyik mindedig nem termett ugyan makkot, ám ki tudja . . .

A fajok többsége pedig tagadhatatlanul új. Amit az örült erdészek az éghajlatváltozásról mondtak, nos, az finoman szólva nevetséges és felháborító. Mindazonáltal az éghajlat is megváltozott. Ki tudná ma már megmondani, hogy a kataklizma *előtt* felbukkant új fajok közül melyik maradt volna fenn, ha tovább él az erdő. Melyek a ma is esélyes *erdőalkotók*, melyek az esélyeső igénytelenek. De nincs mese, meg kell mondani. (Itt megint: ügyelni a sötét, nyirkos helyeken tenyésző fajokra!) Azután: vajon a kataklizmának csak értelmetlen kihatásai vannak? Lehet-e suvasztás után a régi módon rügyezni? A Botanikus szerint: lehet. És aki nem *bir*, az talán hagyja abba. Viszont aki nem *tud* . . . nos, igen, az akaratos jövevények közül is megérdemli némelyik a több fényt, a több levegőt. Hanem hát: melyik? A kipusztult Quercus Kassáki helyére húsz pályázó is akad (egyik satnyább, mint a másik).

A hajdan oly megbízható Fraxinus Kálnokyi furcsa leveleket hozott az utóbbi időben. Mintha beoltották volna . . . A rezgőlevelű Populus Kosztolányii helyén valami áfonyaszerű (?) kaktusz növekszik, nem tudni, melyik az ága, melyik a levele (legalább a bogyója édes, noha fanyar).

Járkál a derékig érő erdőben. Ezzel a munkával, látja már, sohasem végez. Van hely, ahová többször is visszatér. Szereti látni, hogy vastagodik a törzs, tisztul az alj. Vagy mert meggondolta magát: azt a kis nyavalyást talán mégis érdemes kiszabadítani a folyondárból. Idővel – némileg rezignáltan – az áfonyaszerű kaktuszt is *elfogadja*, mert látja, hogy jó.

És mi látjuk, hogy jó, amit a Botanikus mivel. Bárha egyelőre több fa, mint erdő. Már csak ezért is – önzőn – hosszú sétát kívánunk neki ebben az erdőben. S egy körömnnyivel több bizalmat a rendhagyó levélzetek iránt.

FUNK MIKLÓS

Thiery Árpád születésnapjára

Az 1928-ban születettek „nagy nemzedékéhez” tartozik, a huszonnyolcasokéhoz. De tiltakozik; a születés éve történelmi véletlen, a tett a fontos. Hogy hogyan élünk a ránk szabott korban, s hogyan szabjuk át a megélt kort.

Beszélgetünk, mint oly sokszor, s nézem az író arcát. Az igazít, a valóságosat, amit az olvasó nem ismer. De mégis, hiszen az író beleírja könyveibe az arcvonásait. – Mindig frissen borotvált, barnára sült, markáns férfiarc, amelyet az oldalra fésült kissé őszülő haj keretez. Kócosnak sohasem láttam még. Ez is jellemkérdés nála. Olyan az arca, mint irodalmi hőseié – fegyelmezett, de szeme csillogásában szertelen is, jól összerendezett szilárd tekintet, de egy árnyalatnyi kedély, egy cseppnyi elérékenyülés is benne rejlik ebben a tekintetben. Noha tiltakozik ellene, talán tagadja is. Kemény férfiarc, esendően vívódó tekintet.

Ez az arc hőseié is, kedvenc figurái hasonlóan jellemezhetőek. Két fő alakja van, lett írásainak. Kitalálta magának – először novelláiban – Frankot, az újságíró. Majd ő lett nagy családregény-folyamának is hőse, Freytág Frank. Azt lehet mondani, hogy ő az író egyik alteregója.

A másik hőse Csányi hadnagy, a *Csillagáztatás* szürke katonaembere, akit talán antihősnek is nevezhetnénk, mert nincsenek kimagaslóan értékes, romantikus tulajdonságai, fegyelmezetten dolgozó elkötelezett ember. Az író életideáljából ő is sokat hordoz magában.

Bertha Bulcsu írja, idézi Thiery szavait egyik nevezetes írói interjúkötetében: „Én mindig úgy terveztem a saját életemet, hogy a lehető legfegyelmetesebb legyek, de senki útját ne keresztezzem. Aztán rájöttem egy ügy kapcsán, hogy ez óriási marhaság. Nem tudok más lenni, de ennek a beállítottságnak semmi értelme sincs...”

A pályakezdő Thiery Árpád novellákkal indult, éppen a Jelenkor volt egyik műhelye. S jöttek sorra a regények, díjakat nyert, máig egyik legnevezetesebb könyve a *Bábel volt Véménd*, amelyben másokat megelőzve először foglalkozik a magyarországi nemzetiségek múltjával és jelenével – a mi körünkben. S jött a nagy siker, a *Magyarország felfedezése* sorozatban a Veszprémről szóló irodalmi szociográfia, a *Királynék városa*.

Riportok, portrék, interjúk, a próza területén minden műfajban írt, ír. Ügyszólván mindent tud a szakmáról, hiszen szerkesztő is, a magához mindig kegyetlenül szigorú író tud tapintatos is lenni a pályatársakkal. A jó emlékezetű Népszava, Szép Szó egyik szerkesztője, s most a Kortárs élén számtalan írás kezdeményezője, gondozója. Mert tudja, hogy az írókat biztatni kell, kell a katalizátor is az alkotó és az olvasó között. S ez a szerkesztőségi műhelymunka.

S mindeközben van ideje nagy családregényének, a *Freytágoknak* befejező kötetét megírni, talán még ebben az évben bemutatja a televízió ebből a nagy vállalkozásból készített tv-játék sorozatát.

A mindig fegyelmetest, szigorúnak tűnő arc vonásai ellágyulnak, ha az örök szerelem: a labdarúgás kerül szóba. Mindenféle egyesületi főfunkciói is vannak, s ott láthatjuk a rissz-rossz futballmeccseken is. Kedvenc játékosáról könyvet is írt (*Gólszák*). Húsznál több könyve jelent meg.

Az arca rezzenéstelen. Csak akkor villan dühösen a szeme, ha egy rossz passzot lát a labdarúgópályán, s persze akkor is, ha a társadalmi „labdarúgópályán” látja a rossz leadásokat, a luftokat.

Könyveit is szerkesztettem. Könnyű vele dolgozni. Ténykérdésnek tartja a szerkesztő megjegyzéseit, javaslatait. Már tudniillik úgy, hogy vagy igaz, vagy nem. Részletkérdésekben hajlékony, főbb kérdésekben hajthatatlan. Minden munkájában ilyen.

De a baráti asztal mellett jó csevegőtárs, minden érdeklő, s másokat is meghallgat, – írónál ez nem is olyan gyakori dolog. A pálya csúcán van. Hatvanévesen. Köszöntsük e lap hasábjain, ahonnan első igazán jó novellái is útrakeltek.

Versek közléről

R. M. Rilke: Archaikus Apolló-torzó

*Nem ismerhettük hallatlan tejét,
melyben szeme almái értek. Am a
csonka test mégis izzik, mint a lámpc,
melybe mintegy visszacsavarva ég*

*nézése. Különben nem hintene
melle káprázatot s a csöndes ágyék
íves mosollyal, mely remegve lágy még,
a nemző közepig nem intene.*

*Különben csak torzult és suta kő
lenne, lecsapott vállal meredő,
nem villogna, mint tigris bőre, nyersen,*

*s nem törnék át mindenütt busa fények,
mint csillagot: mert nincsen helye egy sem,
mely rád ne nézne. Változtasd meg élted!*

Bármily tömör forma is a szonett és bármily kivételesen tömör költő is Rilke, azért – úgy gondolom – első hallásra-olvasásra is kitetszik a versből, hogy egy görög Apolló-szobor ünneplése vagy inkább ürügye kapcsán a művészet hatásáról, erejéről, életátalakító hatalmáról beszél. Úgy is tartják számon a szonettet, mint ami a maga feszes keretei közt, a legkevesebb szóval a legtöbbet mondja erről az eléggé titokzatos jelenségről. – Évezredek során sok mindent állítottak már arról, hogy mi a művészet célja, értelme, szerepe az emberiség életében. Sok-sok okos ember, filozófus, költő, művész veselkedett neki a kérdésnek és össze is gyűjtött egy csomó anyagot róla. Hogy a művészet célja a katarzis, hogy szép az, ami érdek nélkül tetszik, hogy a művészet érzelmi tudatosodásunkat szolgálja stb. Minden megállapításban van igazság, de egyik sem meríti ki a kérdés mélyét. Talán nem is lehet kimeríteni. Amit Rilke csinál, az alapjában egyszerű: fogja magát és leírja azt a bizonyos szobrot. Azám, de hogyan írja le – ez itt a dolog veleje.

Hadd jegyezzük meg gyorsan: Rilke vállalkozása igen kockázatos. Nincs reménytelenebb, mint versben megesküdni, hogy egy zenemű, egy festmény remek. A már egyszer elkészített műtárgyról újabb művet költeni művészileg életveszélyes, minden pillanatban másodlagossá válhat, afféle tisztességtelen árukapcsolássá, amikor a remekműbe sok kicsiny művecske kapcsolódik és így adja el magát. S ugyanakkor mindig is gyakorolt, elkerülhetetlen cselekedet ez: a művészet reflektál a művészetre, a kultúrélmény létélménnyé válik. Az biztos, nagy költői erő kell hozzá, hogy a kultúranyag problematikus voltát legyőzze. Rilke igen sok kultúranyagot hordoz, de úgy hordozza, hogy nem vesszük észre: hány szobor, hány mítosz, katedrális vagy legenda van beleépítve költészetébe, egyszerűen azért, mert létélményei és kultúrélményei költői minőségükben elválaszthatatlanok.

Nem árt talán néhány szót ejteni magáról Rilkéről. Nem mintha nem lett volna nálunk mindig is olvasói szektája, de a széles közvéleménybe nem szivódott fel annyira, amennyire nagysága indokolná. Sok oka van ennek. Többek közt az, hogy

nagyon nehéz őt fordítani, még Kosztolányi sem birkózott meg vele igazán; aztán – hosszú időre – anatómia alá esett, mint dekadens burzsoá költő és így tovább. Pedig Rilke a mi első Nyugat nemzedékünk kortársa, sőt bizonyos értelemben honfitársa. Ő is az Osztrák–Magyar Monarchiában született, mint a mi nagyjaink: Ady, Babits, Kosztolányi, Tóth Árpád; és hogy mit jelentett ez a nagystílű, nagyszabású századvég vagy századelő, ez a szecesszió vagy szimbolizmus Bécs–Prága–Budapest háromszögében, azt voltaképpen csak mostanában kezdjük felmérni. (Hozzá merném tenni Zágrábot, Belgrádot, Bukarestet vagy Varsót – egy nagy közép-európai areának a kulturális kiteljesedését látom megjelenni a századvég szellemi körképében.) Rilke osztrákként Prágában született, hogy aztán otthonossá váljék egész Európában, Párizstól Moszkváig, Stockholmtól Toledóig, Svájtól Itáliáig. S a földrész nem volt halátlan: első nagy európai sikerét a *Stundenbuch*hal, az *Áhitat könyvével* aratta, egy modern istenélmény máig ható megfogalmazásával. Második periódusában előtérbe lépnek a tárgyak, a világ és a művészet tárgyai, jelenségei: növények, hegyek, városok, szobrok, zenék, mitológiák, hogy rajtuk át közölje, bennük szatololja el a rilkei életérzést. S aztán a *Duinói Elégiáké*, az *Orpheuszi Szonetteké* – tudjuk – a harmadik nagy korszaka. Ez a vers, amiről beszélünk, második korszakából, az *Új Versek* című kötetéből való. Tárnya egy tárgy: az ő tárgyias, tárgyakhoz tapadó költészetének jellegzetes témája.

Szemléljük meg először – szokatlan módon – a címet. Vegyük sorra nagyon jellemző szavait; hátha közelebb kerülünk a versszöveghez is.

„*Archaikus*” – mondja a cím első szava. Valami archaikusról lesz tehát szó, nem a görög fénykor, vagy pláne nem a késői görög alexandrinizmus pillanatáról. A görög archaizmus, a fénykor előtti kor, jellegzetesen századvégi felfedezés. Ezzel kezdődött, az archaizmus felfedezésével, a modernségnek az az áramlata, amely egyre mélyebb, egyre távolibb múltban kereste őseit, amely eljutott az úgynevezett primitív művészet vonzókörébe, a fénykorok, a tetőpontok mögött és előtt észrevéve a megelőzőket, a nagy-reneszánsz előtt a trecentót, ducentót, a görög klasszika mögött az archaikusat, majd tovább, az egyiptomit, az etruszkat, a kisázsiait, a törzsi kultúrákat, a népi fafaragást, bármiféle népművészetet. Az új művészet különféle ágazataiból egyre élesebben ugrik elő az „ősi” tisztelete és ihletése, lévén közös művészi jegyük, hogy nem-naturálisak. A modern absztrakció rímelt az ősi absztrakcióra. A verscím első szavában, ezt az éppen megkezdődött, de inkább csak leendő, nagy ízlés-áramlatot jelzi. Egyszerre vagyunk benne az „archaikus” jelző által az akkori legmodernebb 20. században és a Krisztus előtti hetedikben.

„*Apolló*”. – Az „archaikus” jelző Apollót illeti, a cím második szavát. A fény, a költészet, a művészet istenét, aki azonban – jelzője által – egy régebbi Apollót jelent, még nem annyira szép, nem annyira elegáns, tündöklő istent, amilyenekhez a görög klasszika hozzászoktatott minket. Ez ősi Apolló, nem naturális férfiszépség, ez még ügyetlen, nehézkes, tömörszerű, a kőből éppenhogy csak kilépő test, inkább absztrakt jelzés, mint ábrázolás. De talán éppen azért istenibb. Még nem a művészet áhitása, hanem az áhitat áhitása hozta létre. Rilke szakralitás-élményét érintjük meg, ha erről az Apollóról beszélünk. Ez az alapélmény már megnyilvánult Rilke művében, az *Áhitat könyvében*, akkor még a kereszténység keretei között. Itt, második korszakában, kiterjeszti élményét a kereszténységen túlra is, mindenekelőtt a görögségre, de voltaképpen az egész világra, eljutva a szakralitás forrásaiig. Valami több van az emberben, a világban, sugallja Rilke, valami magasabb, amelynek különféle neveket adunk, de akinek ilyen többje nincsen, legyen bár az hit, gondolat, művészet-tudomány, nemzet, család vagy akármi – az szegényebb a szegénynél. Hozzáfűzöm: ha nem Apolló szobráról, istenszoborról volna szó itt, hanem valóban csak egy darab suta kőről, egy viharról, egy városvégi kútról – a szakralitás-élmény akkor is jelen volna, hiszen itt a *művészet* szakralitása jelenik meg a versben és nem a vallásé, bár a kettő közötti titkos, Rilkére oly jellemző átfedésekkel.

„*Torzó*” – ez a verscím harmadik szava. Milyen jellemző ez is! Nemcsak archaikus szoborról van szó, hanem torzóról, egy csonka szobormaradványról, amelynek nincs feje. „Nem ismerhettük hallatlan fejét” – tisztázza a költő, mindjárt az első

sorban. Mennyire színültig tele lesz majd a 20. század a torzó kultuszával, a pars pro toto, a befejezetlenség, sőt befejezhetetlenség esztétikájával, a forma-, anyag-, nyelvtördelés izmusos és nem izmusos eseteivel, majd – idővel – fölvetve azokat a nagyon kényes kérdéseket, amelyek azt firtatják: mit kell még és már művészetnek tekinteni. De még nem tartunk itt; most csak egy görög torzóról van szó, amelyet akár Michelangelo is megtalálhatott volna. Azzal a különbséggel, hogy Rilke szemében ez a torzó: egész, hordozza és sugározza teljes önmagát a művészet ereje által.

Bizony, bizony, a művészet ereje: erről szól ez a vers. Méghozzá a művészet hatásának egy sajátos esetéről, amely olyan, mint a villámcsapásé. Bizony, bizony, aki még sosem állt villámütötteen egy mű, egy művészi tény előtt, az nem tudja, mi a művészet. A franciáknak van egy lélektani szakkifejezésük a szerelem egy fajtájára: coup de foudre, villámcsapás-szerelem. Nyugodtan párhuzamba vonhatjuk a művészet adta élmény egy fajtájával. Annál is inkább, mert a villámcsapás-szerelem nem szokott sem igazabb, sem tartósabb lenni az egyéb szerelemlnél, míg a művészet villámcsapása, ha elér minket, Rilke szerint visszafordíthatatlanul megmástitja az életünket. Ez a 14 soros, rövidke vers, ami semmi másról nem szól, csak arról, hogy a költő megnézett egy görög szobrot, életünk legmélyebb emócióit bolygatja meg, egyik oldalával a szakralitást, az isten-élményt érinti, másik oldalával a szerelem egy extatikus fajtáját. Mert extatikus vers ez, rendkívül nyugodt, tárgyias, halk szavakkal kirajzolt extázist, egy nagy, lelki ünnepet hordozó.

Nyugodt, tárgyilagos, tárgyileíró hang, amely objektivitásával a modern ember legmélyebb érzelmeit ragadja meg: ez Rilkének, az objektív költőnek sajátossága. Objektivitásának egyik eszköze pedig leírásainak érzékletessége. Az *Archaikus Apolló-torzó* tárgyleírás; jaj, de milyen tárgyleírás. Mindjárt a vers elején: Nem ismerhettük hallatlan fejét, melyben *szeme almái értek*. Az „Augenäpfel” németül szóról szóra valóban szem-almát jelent, ahogy a francia „prunelle” szó szem-szilvát hordoz magában. Ez magyarul annyi, mint: szemgolyó (szembogár). Rilke azonban, a német nyelvben már elhomályosodott, fogalmivá lett „szem-alma” kifejezést újra érzékletessé teszi azzal, hogy mellé rakja az „érni” igét (melyben szeme almái értek), visszaállítva így az eredeti, a nyelvben már csak lappangó kép szenzualitását. Mit tegyen a magyar fordító? Vagy szótár szerint, fogalmi helyességgel fordítja a kifejezést „szemgolyó”-nak, mert az a magyar megfelelője, vagy kitárt a költő sugallta kép mellett. Tóth Árpád ez utóbbit tette, remekül. És ha a szem szót említettük, a második sorban felmerült, mindjárt a vers alapképét említettük. A szonett ugyanis egyetlen képre épül, a „szem” a tekintet képére – amely hiányzik, amely nincs jelen a csontka, a fejnélküli torzón. Egy *hiányt*, egy nem-látható, egy örökre elveszett tekintetet tesz Rilke érzékelhetővé, láthatóvá, ezt a nincs-et ábrázolja úgy versében, hogy inkább van minden van-nál. Elsőprő költői bravúr ez. Süt, éget, mozgósít ez a nincs-tekinetet, amely a testből sugárzik, a testbe „visszacsavarva ég”, a testet mintegy arccá teszi. Egy magyar népi legendára emlékeztet ez engem: ha egy búzafajta kalászból kifejtjük a szemet (szem-et!) és alaposan megnézzük, Szűz Mária képét láthatjuk rajta. Ez a szűzmáriás búza. Ugyanúgy, ahogy Rilke Apollónak testében megpillanthatjuk az isteni tekintetet. Ez a nem-létező tekintet, amely a testben, a torzóban ég, ez az alapképe a szonettnek, ebből fejlik ki, ennek mintegy alárendelője a többi kép: mindenekelőtt a lámpa, a foglalatába mélyebben visszacsavart villanykörte (vagy a lecsavart kanóc), aztán a sugárzás, a csillag, a mosoly, a tigrisbőr. Végül is a torzónak „nincsen helye egy sem, mely rád ne nézne”. Hatalmas költői kijelentés. Nagyon ősi élménynek nagyon mai megfogalmazása. A „helyek” néznek minket, a porcikák, ízek, köszemcsék, törzsek és fatörzsek, az egész világ minden bokra, sziklája mögül istenszemek és állatszemek villognak elő (a kettő mágiája nincs is távol egymástól). A vers mintegy ősemberi tapasztalatot közöl.

S ha már az állatszemekig jutottunk, hadd emeljük ki a vers egy részhasznalatát, a tigrisbőrt, amely legtávolabbra esik az alapképtől. A kő felülete tigrisbőrként villog: kép és tárgy szurreális távolságban látszik lenni egymástól. Pedig dehogyan. Mennyi asszociációt von ez az állatbőrös villogás magával! Azonnal eszünkbe juttatja Dionüszoszt, a tigrisbőrös vagy párdúcibőrös istent, Apolló párját és ellentétét, a má-

sik nagy művészet-istent, az égi napistennel szemben az ösztönök sötét csapatvezetőjét. A tigrisbőr (Raubtierfelle az eredetiben; Tóth Árpád ezt is pompás találattal fordította tigrisbőrnek), Dionüszosz szöveg mögötti árnya beszivárgott a versbe egy cseppnyi démoniát, ami nélkül a művészet hatalmaskodása rajtunk nem is volna olyan elháríthatatlan, olyan elemi.

Tulajdonképpen ennek a rendkívül tömör versnek, amely kötetekkel ér fel, minden szavánál, szóképénél meg kellene állnunk és kifejtetni a bennük rejlő sűrű tartalmakat. Meg kellene állnunk a csillagnál, mely a költészet egyik ősképe ősidők óta, de a nagy költőknél, így Rilkenél is megvan a maga sajátos jelentésköre; meg kellene állnunk a lágyék ives mosolyánál, amely a nemző közepig int – Rilkenek egyik nagy tulajdonsága, ahogyan az úgynevezett kényes szavakat, fogalmakat a szakralitás fényével tudja beemelni versébe; meg kellene állnunk rímtechnikájánál, zeneiségénél, amely elképesztő; e korszakára jellemző, heves enjambement-jainál (átlábolásainál). De álljunk meg csak egyetlen rímpárjánál. Németül idézem az első versszakot:

*Wir kannten nicht sein unerhörtes Haupt
darin die Augenäpfel reiften. Aber
sein Torso glüht noch wie ein Kandelaber . . .*

Magyarul:

*Nem ismerhettük hallatlan fejét,
melyben szeme almái értek. Ám a
csonka test mégis izzik, mint a lámpa . . .*

A műfordítás egy csodatételénél álltunk meg. *Ugyanazok* a szavak találhatók *ugyanazon* a helyen a német eredetiben, éppúgy mint a magyar fordításban – és *rímeknek*. Hihetetlen ritkaság ez, kivételes szerencse. Persze, ezt a szerencsét a műfordító-varázsló bűvöli elő a magyar nyelv lehetőségeiből. Nem is lehet ezt a nagy Rilke-verset újra fordítani; talán száz év múlva jöhet egy Tóth Árpádhoz fogható költőbűvész, aki megpróbálkozhat vele. De ez a rímpár németül is nagyon karakteres. A két rímelő szó már önmagában is tartja, emeli, mint két tenyér, a vers lényegét. Hiszen miről is van itt szó? Arról, hogy ez a csonka-bonka test, ez az összetört kődarab mégis, de mindennek ellenére fényt hordoz, sugárzik, elkápráztat. *Am a – lámpa. Aber – Kandelaber*. Az ellentétet fejezi ki a rím a kőszobor ősi lepusztultsága és az általa közvetített megvilágosodás között – vagyis sűrítve tartalmazza az egész verset. Az ilyen kivételes erejű, nagytávlatú rímek aztán tabuvá is válnak a költői gyakorlatban. Biztosan leírták már többször az *aber – Kandelaber* rímet a német irodalomban, de nem hiszem, hogy magára adó költő Rilke *után* leírta volna. Ahogyan néhány rím, főleg Kosztolányi-rím, le van pecsételve, mintegy zárolva van a magyar költészetben is: a *vegyszer – egyszer* vagy *erősebb – merő seb* például.

Miután pedig magunk előtt látjuk ezt a csonka, összetört, majdnem torz kötestet, belsejéből kitörő, csillagszerű ragyogásában, méghozzá olyan élesen látjuk, az érzékletesség olyan erejével, ami nagyon ritkán adatik meg az embernek és irodalmi tárgynak – Rilke váratlanul, a vers végén, közli velünk a tünemény értelmét. A jelenséghez mellékel a jelentést. A vers világhírű zárómondata: *Változtsd meg élted*. A német szöveg itt egy árnyalattal erősebb, mint a magyar: *Du musst dein Leben ändern* – meg *kell* változtatnod, muszáj megváltoztatnod élted. A nevezetes rilkei szentenciák egyik leghíresebbje ez, Rilke ugyanis, miközben objektív, tárgyias költő, miközben érzelmi telítettségében rendkívül sűrű költő, még olykor szentenciózus költő is. Igenis, időnként világosan megfogalmazza, rövid, nyesebb, egyszerű kijelentőmondatokban közli velünk egy-egy felismerését. Kényes költői lépés. Semmi sem áll távolabb a mai lirától, mint az úgynevezett tanulság levonása a versben; a bölcs okítás árnyékától is menekülnek a költők. Csakhát itt Rilke okít: neki szabad, sőt szükségyszerű egy-egy szentenciát felvillantania abban a kivételes lelki mélységben, ahol versei mozognak; úgy gyulladnak fel kijelentő-mondatai, mint titokzatos feliratok titokzatos labirintusok falain. Szentenciái, például ez a „Változtsd meg élted”,

legalább olyan szorosan következnek az előzményekből, mint amennyire *nem* következnek belőlük. A rilkei szentencia nemcsak lényeg-kimondás, hanem meglepetés is. Látjuk, persze hogy látjuk ezt az Apolló-torzót, bele is borzong a hátunk, annyira látjuk, de vajon levonnánk-e belőle az igazi és mégis váratlan következtetést, ha a költő nem lobbantaná a szemünkbe vagy szemünkre? A „Változtasd meg élted” nemcsak szentencia, hanem parancs. A művészet aktivitása szól belőle, valamiféle felsőbb követelés, aminek talán a művészet is csak egyik megjelenési formája, s ami teljes életünket érinti. A művészettel való találkozást, ha igazi, nem úszhatjuk meg szárazon, megrázkódtatását nem rázhatjuk le magunkról, olyan ez, Rilke tanúsága szerint, mint egy megtérés, mint egy majdnem félelmes, döntő felismerés. Valami egzisztenciális, ami egész valónkat más síkra emeli.

A művészet hatalma, élet-alakító ereje: nem lehet erről többet mondani Rilké-nél. Most mégis azt ajánlom, kövessünk el egy már-már bűnös cselekedetet, tegyük, amit nem szabad: emeljük ki a nagy vers tárgyát a versből, és helyettesítsük bármivel. Ne Apolló legyen tárgy és lényege a szonettnek, hanem akármi, amit különben alig veszünk észre, egy hóesés, egy kapualj, egy kutya az utcán, egy dallam, ami eszünkbe jut, az a reggeli fölfedezés, hogy süt a nap. Emlékezzünk vissza egy-egy ilyen váratlanul friss, szokatlanul erős észrevételünkre, emlékezzünk rá, hogy mindezek élménnyé, valamilyen alaptalan boldogsággá szerveződhetnek egy percben, létrejöhet általuk az öröm lelki mintázata bennünk. Mindenki örül, ha kap egy kalap pénzt. De most nem erről van szó, hanem az utilitáriusan, vagy bármi más módon indokolatlan örömről, amely mindenki bennünk létrejön néha. A pusztán létöröm ez, amely jelet ad magáról, életünk alapja, oktalan indoka és célja. Hogy állandósítható-e? Más kérdés. De ezt a bármiben megtapasztalható boldogság-mintázatot képes nyújtani a művészet, mint Apolló-szobor és mint Rilke-vers, sajátos, közmegegyezéssel művészi-nevezett mintázása, mintázata által – ezt nyújtja nekünk sűrítve, esszenciális orvosságként létünk gyógyíthatatlanságaira. Úgy gondolom, az *Archaius Apolló-torzó* – borzongató mellékizével együtt – a rejtélyes boldogság verse.

T Ū Z T A M Á S

Csillagvárta

*törlés nélkül egyetlen lendülettel heroikus
késői megrendülés   hetekre eltűnik deres
kaloda bilincs vasgolyó beriberi vízkór vérhas
himlő   csakúgy árad a józan fény pipacs szarka-
láb oksági elv s a négy alapművelet   elég annyi
hogy megháborodott a napsütés ide-oda ugrál
zsarnokoskodik félig-meddig színházat játszik
az előbb még színlelt szerelem   les amis de
nos amis sont nos amis   kalandos részletek*

mit mulattunk! ha van bűnünk akkor de ez
olyan rejtély akkor az egymást keresztező csöndek
magasságbeli ereje akkor a kereken megtagadott
megalázkodások mosatlan edények kihuzigált szavak
nagy sárga gyertyák a begóniás árkádokon s a
tetejébe torokgyík lapos bárka hogy az ember csak
csodálkozik az univerzum erőin ravaszkodó rugóin
a misztikus testbe sűrített életem odanyargal
hogy lássa az ananké (végzet) zarándokhelyeit
Euterpével szolmizál pötyögtet egy-két eszméletlen
altatódalt de messze vannak még az örületbe
kergető vidéki nótázások kollektív emlékezés
történetelőtti szintézisek az étrend gomba
tojással fodros káposzta vagdalt hús bukta vala-
hogy így ami csak eszünkbe jut de eddig nem akartuk
észrevenni alig megközelíthető csillagvártánkról

Amandina

majd hazudni fogsz
szomorú mosollyal
akkor mondasz csak igazat ha magadban beszélsz
a csillagtemplom árnyékában
de azt csak az asztronómusok értik ha értik
én laikus vagyok ehhez Porta Speciosa
kapitulálok theodiceád előtt
foltozgatom a hálót álmélkodom
táncos kedved füzike nádi poszáta pettyes asztrid
én legfeljebb gázlőmadár marabu pingvin
te koronás pinty topáz kolibri amandina
esetlen tánc minden mozdulatom
tatatatá
így kopog a sors az ajtón – mondá a Süket Titán
sírt a fafűvő kontrafagott

lesz egy pillanat ami különös örömet szerez majd
mindkettőnknek
amitől újra vérszemet kapunk s hozzá még élre is
szökünk és túlkiáltjuk a fakopáncsokat Tolnát
Baranyát hangsebességen túli gépek dőrejét
szóba ereszkedünk Ekhnatonnal

Zárt formában meglelt szabadság

Beszélgetés

KL: – Legutóbbi köteted, az ötven szonettet tartalmazó *Friss hó a könyvön* nyitóversének alaphelyzete, a „rossz ízű, hideg délután” adva van, s én most szeretném komolyan venni a felszólításodat; helyet cserélve, könyvből megpróbálok visszanezni magamra, magunkra. Különös kettősséget sugall egyébként nekem ez az első szonett (*Egyszer ügyis hátralapozol*): az „alagutak a hóban” gondolatát (Farkas Árpád), de a Szabó Lőrinc-i rejtőzve kitarulkozás érzetét is – ugyanakkor nincs kétségem afelől, hogy ebben, ezekben a szonettekben, sőt már előző verseskötveidben (az 1980-as *Lepkecsontvázban* s még inkább az 1984-es *Talanításban*) te magad mint szuverén költőgyéniség vagy jelen. Akit olvasni, akivel beszélgetni nem kritikusi vagy szerkesztői kötelesség, hanem az együttgondolkodás örömét ígérő baráti alkalom. Élünk hát most az alkalommal, és olvassuk közösen az „itt-ott javított, átfogalmazott sorsot” – „amelyben [ezt is te mondd!] végképp ismerős, s nem lephet meg már semmivel a hős”.

Lapozzunk vissza Forrás-kötetedre, *A szavak városában* „fülére”, ahová nem akartál szöveget, fűszöveget, azaz „jelmondatot” írni. Így indokoltad (1974-ben) szabódásodat: „Nem szeretem a jelszavakat, amelyekkel gyakran csak a hulló vakolatot takargatják ügyes mesteremberek. Hiszem, hogy még a gyenge, de őszinte bors is több ennél.” Te akkor huszonhárom esztendő voltál, magyar-francia szakos a kolozsvári egyetemen. Kézdivásárhelyről, szülővárosodból hoztad magaddal ezt a dacos öntudatot, vagy a sajtó, az irodalom napi gyakorlata váltotta ki belőled az ellenkezést? Egyáltalán: hogyan látta egy verselő diák a hatvanas évek második felében s a következő évtizedben – a pályán kívülről, aztán még egy darabig a pálya széléről – a romániai magyar irodalmat? Akkoriban indult Sepsiszentgyörgyön, az újonnan létesült Kovászna megye ipari és kulturális központjában a *Megyei Tükör*, s a valóban nem akármilyen lehetőség táplálta az alkotó energiákat, de fellobbantotta a lokálpatrióta érzelmeket – s az ellenérzéseket is. Ha emlékszel, akkoriban elég sokat vitattuk a „sepsiszentgyörgyi helytállás” tételét . . .

MB: – Vannak gyermekbetegségek, amelyek sokkal súlyosabb lefolyásúak, ha később, felnőttkorban kapjuk meg őket. Úgy érzem, ilyen irodalmi kanyarónak vagy rózsahimlőnek kell tekinteni a közös ars poeticának azt a heves, talán a kritikus lázmérők higanyszálát is szétrobbantó állapotát, amely az előttem járó generációt jellemezte, s amely őket még kellő időben, szinte kamaszként érte, minket viszont látszólag elkerült. Annyira, hogy a hetvenes évek első felében, kolozsvári diákoskodásom idején hidegleglősen ódzkodtunk a nemzedéki szemlélettől, és bár a közös indulás közös jegyei letagadhatatlanok, ki-ki egyedül vívta meg a maga harcát az önkifejezésért. Adonyi Nagy Mária, Szávai Géza, Mózes Attila, Sütő István, Györffi Kálmán, Boér Géza, Borcsa János, Palotás Dezső és a többiek is. Ma sem tudom, jól tettük-e, hogy tudatosan visszautasítottuk a nemzedéki szolidaritás felhajtó erejét. Nélküle sokkal nehezebb volt. S előttünk, utánunk, körülöttünk amúgy is kialakultak azok a csoportosulások, amelyeket akkor idegenkedve szemléltünk. Utólag visszanezve mégis, akaratunk ellenére is közös nevezőre jutunk a kritikusok gyorslistáin, s nemcsak ott, hanem a művekben, a feldolgozott élményvilágban is. Igaz, ma már velem egyívásúaknak szeretném érezni a fiatalabbakat is, Egyed Péteréket, sőt Tompa Gábort, Visky Andrást vagy Kovács András Ferencet is, nem az egykori, hanem a mai re-

ménykedések és reménytelenségek okán-jogán. De túlságosan előreszaladtam az időben, most még Kézdivásárhelyen vagyunk, az Erdély legkeletibb csücskében meghúzódó kisváros középiskolájában, a hatvanas évek második felében, amikor a hosszú lidércnyomás alól szabaduló közélet lassan-lassan a gondolkodás rejtettebb zugait is kezdte átrendezni. Vagy legalábbis akkor azt hittük, hogy már megkezdődött az átrendezés. Illúzióknak bizonyult mindez? Igen, de én, aki hatvannyolc augusztusában tizedik osztályt végeztem, vakációzó diák voltam, még nem tudhattam, hogy egész kamasz- és ifjúkoromat egy illúzió jegyében fogom eltölteni. A kiábrándulás – s persze, az irodalomban például, a megújító csömör – az utánunk jövőknek jutott. Minket is elért ez a csalódás, de jóval később, s most látom, sokan remélhetőleg megerősödünk tőle, másokat viszont kettéroppantott. Alakítani viszont az illúziók alakítottak minket. Abban a középiskolában, de gondolom, a többi hasonlóban is József Attila volt a leggyakrabban citált költő, Váci Mihályt és Nagy Lászlót olvastuk, Weöres Sándorról alig-alig hallottunk. Pilinszky divatja is évek múltán, az egyetemen ért el hozzánk. A Forrás-sorozat gyors egymásutánban megjelenő köteteit azóta is őrzöm, Lászlóffy Aladár verseskönyve, a *Hangok a tereken*, és a Szilágyi Domokosé, az *Álom a repülőtéren* vagy a Hervay Gizelláé, a *Reggeltől halálig* egy kiteljesedő irodalom ígérését jelentették nekem, akárcsak Páskándi Géza erősen intellektuális versei. Érdekes módon a beatnikék és hippik országhatárokon megszurtt ideológiájából hozzánk nem annyira a külsőségek, mint inkább egy közösségi bizakodásnak, a más-ként élés reális esélyének a fuvallata jutott el. Tizenöt-tizenhat éves koromban már lapszerkesztő lehettem: miközben a „felnőtt” kultúrában egymás után alakultak az új intézmények, nálunk is iskolai folyóirat indult, ennek voltam a diákmenedzser. Farkas Árpád, Király László, Magyar Lajos, Csiki László, Czegő Zoltán verseit mondtuk, idéztük, irigyeltük. Sepsiszentgyörgyből megyeszékhely lett, egyik héten elküldtem az akkor huszonnégy éves Farkas Árpádnak a verseimet, rá néhány napra jött az üzenet, fényképet kértek, a másik héten már meg is jelentem a Megyei Tükörben, fényképpel, rövid bevezetővel. A Farkas, Király, Magyar nemzedéke – így, ezzel a három névvel emlegették őket a lapokban, te magad is sokszor írtál róluk, s ha jól emlékszem, éppen te voltál a „második Forrás-nemzedék” keresztapja is –, ez a tényleg nagy tehetségű költőket felszínre dobó csoportosulás felismerte, hogy sajátos kultúrateremtő helyzetbe került: az a pillanat volt ez, amikor lehetőség kínálkozott a magaskultúra és a tömegkultúra közötti szakadék áthidalására. Végtelenül egyszerű, tiszta, egyértelmű eszményvilágot közvetítettek az irodalom lehető legdemokratikusabb eszközeivel. Sem a kétely, sem a kétségbeesés nem kapott helyet ebben a költészetben. Meggyőződésem, hogy két-három éven múlt mindez, az éppen felerősödő illúziókon, és sem azelőtt, sem azután nem születhetett volna meg egy ilyen irodalom, amely viszont extenzív lendületében nem hagyott időt az önszemléletre, s nem hagyott időt az eszközök – a kötött és szabad vers között lebegő, túlságosan oldott ritmika, az epigonok kezén gyorsan befűlledő stílrómantika – megújítására. Társadalmi programjában talán radikálisabb volt, az irodalom funkcióinak túlságosan leegyszerűsítésével viszont elődeihez képest egy adott pillanatban konzervatívabbá vált ez a líra. Hosszú távon ezért lett meddővé, sőt, a következő generációk számára visszahúzó erővé az akkor általam „fényes szelekként” érzékelt sepsiszentgyörgyi kísérlet. A felocsúdás nagyon hamar, Kolozsvárra kerülésemkor elkezdődött, bár a hatvanas évek végén indult pezsgés még tartott, a Gaál Gábor kör is újra fellendült, s talán nem kreálok hamis történelmet, ha azt állítom, éppen a mi noszogatásunkra. Mőzesékkal, Szávaiekkal arról álmodoztunk, hogy országos fórummá válhatna a kör, s hogy évente antológiát adunk ki. Így gyűlt össze a *Varázslataink* antológia egy része, amit aztán a kiadó egészített ki a saját íze szerint. A címadó verset én írtam, és jellemző, hogy a cím megmaradt, de a vers már nem jelent meg az antológiában. Más szelek kezdtek fűdjögálni. Szemléletünkre egyébként valamiféle köztes állapot nyomta rá a bélyegét: a nem általunk, hanem az előttünk járók által megtapasztalt nyitás hatására úgy éreztük, továbbra is tágulóban van a világ. Az *Utunk*, az *Igaz Szó*, a *Korunk* körkérdésekkel fordult hozzánk, húszéves fiatalemberekhez, s mi okosan – túlságosan is okosan –, tárgyilagosan – túlságosan is tárgyilagosan – elmondtuk koravén vélemény-

nyünket. Teljesnek tűnt még az intézményes kultúra, nem az onnan való kivonulás, hanem az integrálódás, a belülről való változtatás és átrendezés lehetett a cél. Íme: egy újabb illúzió. Nem véletlen, hogy mellettünk csak tengett-lengett az *Echinox*, és mi a „felnőtt” lapokban közöltünk. Közben, persze, az „esszéíró nemzedék”, Ágoston Vilmosék, akik még valamivel idősebbek is voltak nálunk, sokkal pontosabban észlelték, hogy lassan fel kellene készülni a kommunikáció másfajta csatornáinak kialakítására. Valamivel később pedig Szócs Gézáék vállalkoztak egy hasznavehetetlen eszményrendszer szétrombolására. Az a generáció, amellyel mára már az irodalomtörténeti emlékezetben egy helyre terelt minket a többszöri pályakorrekció. És jó, hogy így történt. Pedig akkor még meghatározóak voltak a különbségek. Máig fáj a bírálát: Forrás-könyvem fiatal kritikusa szenvedélyesen kimondta, hogy Markó Béla egy nemzedék vezető költőjeként indult, de kötete azt mutatja, hűtőn van. Vállalni kellett volna nem a „vezérkedést”, hanem azt az esztétikai radikalizmust, ami nélkül – nem fejtetőre állított logika ez – a fiatal író társadalmi radikalizmusa is kompromisszumra szelídülhet. „Kapuzárás” előtti pillanat volt ez, kapuzárás előtti generáció a miénk. Harminchat éves fejjel én vagyok az *Igaz Szó* legfiatalabb szerkesztője. A nálam egy évvel idősebb Szávai Géza és a velem egykorú Adonyi Nagy Mária *A Hétnél* még mindig benjámínok. Az *Utunknál* viszont büszkék lehetnek: legifjabbjuk, Mózes Attila csak harmincöt éves. Az avantgárdot húszévesen hagytuk elrobogni magunk mellett, harmincévesen felszálltunk mi is a csendesedő szerelvényre, negyvenévesen, ki tudja, mi ér minket. Hátha ismét kamaszok lehetnénk. Én úgy látom, még vannak illúzióink. S ha már első kötetem fülszövegét idéztem, válaszul elmondhatnám, hogy hitem szerint azóta sem írtam le „jelszavakat”. Most mégis azt gondolom, az együttgondolkodásnak, a szolidaritásnak is vannak jelszavai. Hasznos jelszavak ezek, mert nélkülük nincsen konszenzus. Talán nem ártana megkeresni, tudatosítani őket. Nem a művekhez, hanem a művek körül zajló élethez van szükség rájuk.

KL: – Maradjunk még egy keveset az előző – talán éppen a költői indulásod éveiben lezáruló – irodalmi szakasznál. Általában szeretünk jelképekben gondolkodni, így hát adódik (persze, önkényesen, hisz utána még az alkotás és közlés lehetőségei néhány évig keveset változtak), szomorúan kínálok egy határkő: a Szilágyi Domokos halála. Szisz 1976 őszén feladta a harcot, nem akart tovább küzdeni betegséggel, butasággal, értetlenséggel, méltánytalanságokkal. Elmenni sem akart – így ment el, fel a Kányafőre, és onnan tovább, az „ismeretlen évszakba”. Ez az „ismeretlen évszak” (nem a halál, hanem az utókor értelmében) azonban a miénk, nekünk kell megküzdenünk vele . . . Sz. D. emlékére írt versed ezt a felismerést nagyon pontosan – épp a kaotikus érzések kifejezésével – rögzíti: „egyszerre öltözik s vetkőzik a levél a fán / az elmúlás zúzmarája lángja visszasüt / a lombra egyik felől még nyersen / világol s túlfelől már pirul pirul / vörösödik a máglya egyszerre történik / minden egyszerre négy évszak viaskodik / vérrel keveredik és pattan a rügy / s a halk pattanásra mintha csak puská / csattanna szélütötten hull a levél a / fáról ezt figyeld hát ezt a csattanást / ezt a hullást s ha tavasznak képzeled / magad tükörbe nézel s jaj ott ősz van / s ha nyárnak képzeled magad tükörbe / nézel s jaj ott tél van . . .” A dörömbölésre a mennyország s a poklok kapuja mögül „csak rémült hallgatás a válasz” . . . Nem véletlenül került a versed címe a Szilágyi Domokos Emlékkönyv (*A költő életei*) egyik fejezetének, a költő utóéletét megszólaltató írásoknak az élére. Azt hiszem ugyanis, a tiéd a legtalálóbb diagnózis az „után” lényegét illetően. „Talanítás”? Hogyan s miért? Honnan hová? Vagy ezt könnyebb versben kifejezni, mint értekezni (faggatózó–válaszó) prózában? De hát tizenegy év telt már el Szisz kányafői sétája óta. És még mindig az ismeretlen évszakot éljük? Nem kellene valahogy „megismernünk” végre? A továbblépésnek ez az első feltétele . . .

MB: – Az *Emlékkönyvről* és a Szilágyi Domokos jelenségről írtam már az *Utunkban*, és ott azt is jeleztem, hogy nem ismertem személyesen őt. Tulajdonképpen nincsen ebben semmi különös, hiszen akkor még a mai helyzethez képest olyan sokszínű volt az irodalmi életünk, hogy nem botlott szüntelenül egymásba az a néhány

ember, aki írással keresi meg a kenyerét. Nem tudhatom, illetve csak hallomásból tudom, hogy milyen testi-lelki nyomorúságok taszították őt az öngyilkosságba, de költészetét ismerve, nagyon kegyetlen dolgot mondok: Szilágyi Domokos elhallgatása, sajnos, szükségszerű volt. Életműve befejezett. Nagyon-nagy fájdalom, hogy élete is befejeződött. Az áradó szabad verstől s a bravúrosan, de csipetnyi iróniával kezelt klasszikus formáktól eljutott a *Búcsú a trópusoktól* szenvedélyes szójátékaihoz, onnan pedig a halálnak – a költészet halálának – az üzenetét is hozó zseniális bökverszekig. Pedig az életöröm költője volt, a legkonfliktusosabb szövegeiben is az a harmónia győzedelmeskedik. A bizalom és a bizakodás versei után nem akarta megírni a fájdalom, a szenvedés, a panasz verseit. Ezeket a verseket nekünk kell megírunk. De amit ő csinált, az már folytathatatlan. Igazad van, korszakzáró az ő lírája, de azóta sem sikerült pontosan megfogalmaznunk a tanulságokat. Szilágyi Domokos egy esélyre, a harmonikus kultúra esélyére, egy erdélyi „reneszánsz” esélyére tette fel az életét, s ahogy ez veszni látszott, magát is elveszejtette. Tévedett volna? Érvényes életművet hagyott maga mögött, nem tévedhetett. Hiszek abban, hogy a körülmények „tévedtek”, amikor megfosztották ettől az esélytől. De hol van a mi esélyünk? Azt szoktam mondani, hogy mi még szerencsések vagyunk, mert megtapasztalhattuk a reális – akkor reálisnak tetsző – lehetőségeket, de a most indulók a magánszférába szorulnak vissza már tinédzser korukban. Nos, minden nemzedéknek meg kell találnia a szkepszis ellenszerét. Ebben viszont ma már nekünk kellene segíteni őket. Nem elég a nosztalgia. S nemcsak hogy nem elég, de kártékony is, mert nem véletlen, hogy sorra elhaltak a hatvanas évek végének, a hetvenes évek második felének a kísérletei, a politikus líra hagyományának felújítása, majd a neoavantgárd nyelvtérteremtés. Igaz, a kudarcot senki sem láthatta előre, hiszen irodalmon kívüli okai voltak, de ilyenkor nem árt a premisszákat is nagyító alá venni. A lapokból kitessékelték, de másutt, más csatornákon hat-e még az avantgárd? S ha nem, miért nem? Hol vannak a képviselői? Miért kellett elmenniük? Látod, nekem is inkább csak kérdéseim vannak, pedig most már itt az ideje a válaszadásnak is. Nagy baj az, hogy míg ezelőtt tizenöt-húsz évvel az irodalom az értelmiségi pályára készülő fiatalok legjobbjait vonzotta, mára az anyanyelvi műveltség tekintélye rohamosan esett. A példamutatás csak egyféle lehet: bebizonyítani, hogy így is, a közlési és kimondási lehetőségek leépülésével, tudunk színvonalas irodalmat csinálni. De tudunk-e? Ehhez megbízható jövőkép kellene. Olyan, amelyre költészetét Szilágyi Domokos is alapozta. Ilyen jövőképünk viszont nincsen. Úgy gondolom, hogy az intézmények – lapok, kiadók, színházak – gondját felvállalva, továbbélésükért mindent megcselekedve, pillanatnyilag le kell mondanunk arról, hogy kultúránk egyetlen alternatívája az intézményes kultúra. Hiszen az intézményes lehetőségekhez ragaszkodva a kritika például már réges-rég elvesztette funkcióját. Vállalni kell a folytatást, de ezzel párhuzamosan vállalni kell valami újnak a felépítését is: két ember találkozásában, egy telefonbeszélgetésben, a képzeletbeli „szalonokban” is létezhet az irodalom. Ideiglenesen, persze. De én – már önvédelemből is – csak ideiglenesnek tudom tekinteni a kommunikációs csatornák eldugulását s a fel-feltörő szennyvíz orrfacsaró bűzét. Elmenni? Sokan elmennek. Én még maradni szeretnék. Hiszen arról rég lemondtam, hogy egy magyar költő szavának más nyelveken is visszhangja lehet. Így hát az enyéim figyelmét „kérem, követelem”, ahogy Szilágyi Domokos mondaná gunyorosan.

KL: – Talán egy évtizede is már, hogy Marosvásárhelyt élsz, az *Igaz Szó* szerkesztőségében, Hajdu Győző, no meg Székely János, Gálfalvi György társaságában dolgozol. Munkahelyed, főképpen azonban az otthoni és más városokban, falvakon szervezett író-olvasó találkozók, illetve gyakori terjesztő-körútjaitok (melyekre tudtommal a régi terepjáró Gálfalvi Györggyel, az *Ijúmunkás* egykori megszállott-igazságkereső riportterével szoktatok menni) nem kis mértékben járulhatnak hozzá az „ismeretlen évszak” feltáráshoz – nem csupán irodalmi vonatkozásban. Mit láttok ma a „terepen”? A kérdés annál inkább lényegi – a romániai magyar irodalom és műveltség jelene és jövője szempontjából is –, minthogy az *Igaz Szó* olvasói és előfizetői elsősorban a tanárok és diákok közül kerülnek ki, a „terepetek” tehát az

iskola. Különben rovata is van a folyóiratnak „Irodalom és Iskola” címmel, s ennek úgy tudom, Te vagy a szerkesztőségi gondozója és legszorgalmasabb szerzője. Milyen tehát az *Igaz Szó* belső és külső köre, a század utolsó előtti évtizedében? És mire számíthatok az elkövetkezőkben? Arra gondolok, amit éppen a ti lapotok tanügyi számában egy Lászlóffy-esszé így fejezett ki: *Az iskola megmaradásának elve...*

MB: – Úgy látszik, nemcsak én érzem magamat a valóságosnál fiatalabbnak, de te is annak tartasz: bizony már 1974 óta, tehát majdnem másfél évtizede élek Marosvásárhelyen, és ebből tizenkét évet az *Igaz Szónál* töltöttem el. Eufóriás egyetemi évek után nehezen barátkoztam a gondolattal, hogy franciát kell tanítanom egy általános iskolában, fellélegeztem, amikor két év múlva az *Igaz Szó*hoz kerültem, de a mézeshetek elteltével rá kellett jönnöm, hogy nálunk a lapszerkesztés legalább akkora kompromisszumra kényszeríti az író, mint a tanárkodás. Szerkesztőségi fél-sikerek mellett, s hogy mégis vállalni tudjam a tervezés és megvalósítás között állandóan gellert kapó, de általam most is fontosnak tartott szerkesztői munkát, sürgetőbbnek éreztem az önmegvalósítást, esténként íróasztal mellé ültem – amikor már volt saját íróasztalom, mert azelőtt, albérlési szobánkban a heverőn húzódtam meg félkönyveken –, s ha verset nem is írtam szakmányban, mert azt nem lehet és nem szabad, de recenzáltam, fordítottam, tankönyvet szerkesztettem. Fiatalon lettem egy irodalmi folyóirat szerkesztője, és akkor azt reméltem, hogy ezentúl a fiatalok irodalma is másképpen, nem szórványosan, de szerves egészként juthat érvényre az *Igaz Szóban*. Gálfalvi Györggyel mindvégig egyetértő társak voltunk ebben és sok másban. Azt is be kell vallanom, hogy már kezdettől éreztem: két tűz közé kerültem. Amikor elvállaltam a szerkesztői munkát – bár ne torzítsak: én akkor hihetetlenül örültem, hogy nem kell tovább tanítanom – tulajdonképpen egy korábban tudatosított, közös célhoz jutottam közelebb. Említettem már, mi úgy vélekedtünk, hogy az intézményes kereteket nem kívülről kell támadni, hanem belülről befolyásolni és bővíteni, ha lehet. Az utánunk jövők szerint viszont más alternatíva is létezett. Viszszanézve, az a véleményem, hogy nem volt más alternatíva, és kínlódvá, sokszor fellelkesezve, még többször csalódvá, de végig kellett ezt csinálni. Miért fogalmazok így, hogy: végig kellett csinálni? Azért, mert most már szerintem is az újkezdésnek és az újat kezdésnek kellene következnie, ha ez még lehetséges. A hetvenes évek végén érdekes módon megnyílt néhány kiskapu, napirenden volt a fiatalítás kérdése – amiből semmi meg nem valósult –, mellékletek indultak, 1978-ban az *Igaz Szónál* is elindítottunk egy ilyen mellékletet, külön füzetként a laphoz csatolva, négy szám jelent meg belőle, *Tavaszi, Nyári, Őszi, Téli* címmel, az utolsó már nem külön, hanem a laptestbe volt befűzve, helyreállt a régi rend. Hihetetlennek hangzik, de igaz: ezt a mellékletet úgy szerkesztettük, hogy Kolozsvárról, Váradról, máshonnan is leutaztak Vásárhelyre a munkatársak, Szócs Géza, Balla Zsófia, Egyed Péter, Varga Gábor, Bogdán László, Mózes Attila és mások, az egybegyűlt kéziratokat megvitattuk, és szótöbbséggel döntöttünk a közlésükről. Ami utána következett, az már persze nem volt ennyire idillikus, mert ezeket a szövegeket el is kellett fogadtatni az illetékesekkel. Sokan ebben a mellékletben debütáltak, például az akkor még középiskolás Kovács András Ferenc, akinek verseit egy szatmári körutunkról hoztam magammal. 1980-ban újabb esély mutatkozott, megszerkesztettük az *Ötödik évszázad* című antológiát, amelynek címével is jelezni kívántuk a folytatást. Akkor talán félig-meddig elégedett voltam szerkesztőként, azóta egyre fenyegetőbben nő bennem a hiányérzet. Nemzetiségi kultúrákban valószínűleg mindenütt a szokásosnál nagyobb szerepet kapnak az élőbeszéd, a közvetlen találkozás és véleménycsere fórumai, az ilyen alkalmak megfogyatkozása felmérhetetlen veszteségünk. Spontán, alkalmi „intézmények” ezek is, még ha számuknak csökkenéséről nem is rendelkezünk statisztikákkal. Nem véletlen, hogy egy időben úgy tartottuk számon az irodalmi köröket, mint egy-egy élő, rendszeresen „megjelenő” irodalmi újságot. Az *Igaz Szónál* egyébként hagyománya van a szerkesztők terepezésének, magyar szakos tanárokat keresünk fel ezeken a körutakon, akik diákjaiknak adják el a folyóiratot. Az előfizetők nagy hányada közülük való, ezzel szemben a magyar értelmiség más rétegei tapasztalatunk

szerint nem olvassák rendszeresen az irodalmi lapokat. Rövid távon hathatott ugyan az áldozatvállalás ideológiája, tudniillik, hogy meg kell őrizni a kereteket, hosszú távon ez, úgy tűnik, nem válik be. Más szóval: adni is kell az olvasóknak valamit, azon túl, hogy emészthetetlen szövegekhez jutnak anyanyelvükön. Lehetünk bölcsek, lehetünk „realisták”, de nem lehet nekünk mindegy, mit mondunk, csak azért, hogy anyanyelvünkön mondhassuk. Lapterjesztő körútjaink is segítenek átlendülni a holt-pontokon: beszükülve, információktól elzárva vegetálásnak tűnik a szerkesztőségi élet, de ilyenkor mindig kiderül, hogy túlságosan nagy fényűzés lenne ezt a közérzetet akár ideiglenesen is elfogadni, hiszen mások, tanárok, diákok számára mi jelentjük az egyik lehetséges centrumot, ahonnan nem siránkozást, hanem biztatást várnak. Persze, ismét illúzió azt hinni, hogy például az oktatás sorvadó funkcióinak bár egy kis részét is valamely lap vagy a lapok együttese magára vállalhatja. Inkább valamiféle példamutatásra gondolok itt. A „segíts magadon” primitív, de pillanatnyilag szükséges elvére. Ami tényleg csak pillanatnyi megoldás, és nekem, elismerem, egyelőre még nincs is hosszú távú prognózisom. Ezt csak együtt alakíthatjuk ki.

KL: – Be kell vallanom, csak most, e beszélgetésre készülve olvastam el néhány elemző esszét az „Olvassuk együtt” sorozatból. Szándék szerint, mint mondd, az iskolai irodalomoktatás amolyan segédeszközei ezek az írások (tudom, mit jelent egy ilyen rovat a terjesztés, az előfizetés-gyűjtés szempontjából); régebben az *Utunk* próbálkozott hasonlóval, olyan egyetemi oktatók mozgósításával, mint Láng Gusztáv, Cs. Gyimesi Éva. A te esszéid azonban mások: költői közelítések költő-elődök műveire. Éppen ezért tudod, milyen veszélyesek, hogy ne mondjam, költészetellenesek az elemzés „skatulyái”; egyrészt szükség van rájuk, másrészt akadályoznak abban, hogy a művet megbonthatatlan egésznek lássuk. („Napjaink esztétikáinak – s a neo-avantgarde irányzatoknak – már-már feloldhatatlan dilemmája ez, keserves tudat-hasadás.”) Három „verselemzésedből” ragadok most ki egy-egy részt. Áprilyt (a *Tavaszi házsongárdi temetőben* szerzőjét) így jellemzed: „szorongó, monomániás otthonkereső – itthoni tájban”. Babits *Ősz és tavasz közt* című versének magyarazatát a következőképpen kezded: „A művészet tulajdonképpen disz. Ékítmény. Csecsecbecse. Macska farkára kötött konzervdoboz. Nem a lényeg, ő, sohasem a lényeg, nem a semmit, és nem a mindent fejezi ki, nem a kimondhatatlant mondja ki, hiszen azt nem lehet kimondani. A semmi megfoghatatlan, a minden áttekinthetetlen, így hát csak eme ésszel fel nem mérhető fogalmak fáradságos feldiszitése marad a művésznak, látható, tapintható, leírható diszitményekkel, amelyek ha más nem, legalább a semmi hollétét és körvonalait sejtetni tudják. Hideg elmével nézve talán gyermeteg munka ez, fölösleges szorgoskodás. Mégis az egyetlen lehetőség a jeltelen rettenet megjelölésére.” Az *Intés az őrzőkhöz* hívta elő belőled: „... a halhatatlan műnek, úgy képzeljük, tartalmaznia kellene valami olyan állandóságot, ami nem függ a kortól, amikor olvassák, és nem függ a személytől, aki olvassa. Ilyen mű valószínűleg nincsen. Minden alkotás csak addig halhatatlan, amíg van, aki belemerüljön és megfektse. A költők értéke nem kisebb és nem nagyobb, mint az olvasók értéke.” – Mondd, ezekben az esszéekben Ady, Babits, Áprily foglalkoztat tulajdonképpen téged – vagy a saját költészeted sorsa?

MB: – Közeledik az ezredvég, s mert emberek vagyunk, akik szívesen igazodunk magunk kitalálta határidőkhöz, hogy ezzel is tagolni próbáljuk a világ végtelen folyását, hát hamarosan korszakzárásnak leszünk a tanúi. Sem a fák, sem a fűvek, sem az ég, sem a föld nem fogják érzékelni ezt, de mi igen. Mivel szükségünk van erre a választóvonalra, meg is fogjuk teremteni magunknak. Nos, sok mindennek beakonyult ebben az ezredévben, többek közt az ösztönös művészetnek is, amelyet úgy látzatunk fel magunkból, hogy „sem utóda, sem boldog őse” nem vagyunk senkinek. A mai művész szinte többet tájékozódik, szinte többet mérlegel, mint amennyit alkot. Az én tájékozódási pontjaim a múltban természetesen a magyar klaszszikusok, és igazad lehet, ha úgy sejtéd, hogy abban a bizonyos verselemző sorozatban is elsősorban a magam számára keresem a tanulságokat. Másutt és máskor talán nyitottabb lélekkel kapaszkodnék idegen példákba, amit így is megteszek, de itt és

most – hadd ne felejtjük ki beszélgetésünkben ezt a szent közhelyet – rájuk van nagyobb szükségem. Olvasok franciául, olvasok románul, és sajnálom, hogy más nyelveket is nem bírok olyan szinten, hogy legalább egy nyúlfarknyi versike élvezetében elmerülhessek, ám Balassi Bálint vagy Csokonai Vitéz Mihály verseit családi relikviáknak – egy most is létező közösség tanúságainak – tekintem. Arról ugyan már rég lemondtam, hogy elméleti igénnyel közelítsek az irodalomhoz, pedig valamikor voltak ilyen álmaim, de ma nem tudom elfogadni azoknak az ostoba és nevetséges gőgjét, akik elegendőnek hiszik a költészethez, sőt, a fogalmazáshoz, hogy az anyatejjel együtt az anyanyelvet is magunkba szívjuk. Én bizony ma is tanulok, ezt a néhány kis esszét tervezgetve újratanultam a magyar költészetet, és mert most sem tudom eléggé, még újra fogom tanulni. Egészséges önzés volt hát ebben a látszólag bőkezű gesztusban is, hogy verselemzéseket írtam diákok hasznára. Akik egyébként tényleg híjával vannak az efféle segédeszközöknek, és nagy szükségük van a kalauzálásra. Legfennebb azon morfondírozhatnék, hogy a stiliszták nálam jobban csinálnak ezt. Jobban? Talán másképpen. Hiszen persze, hogy szubjektív vagyok, persze, hogy az érdekel egy Ady-versből, ami saját – nemcsak alkotói – gondjaimmal találkozik. Mint sok mindenre, az olvasás-szociológiára sincsen sem terünk, sem emberünk. Bár Gagyi Józsefék egyre visszhangosabban működő csikszeredai alkotóköre ilyenfajta vizsgálatok elvégzésére is alkalmas lenne. Én a magam egyszemélyes olvasás-szociológiáját írtam ezekkel az elemzésekkel, amelyek mára kötetévé álltak össze, de ha kinyomatott könyv lesz belőlük, nem a képzeletbeli utókor polcaira, hanem a mai, itteni fiatal olvasók asztalára szántam őket. Egyik szonettet végét idézném: „de mindhiába pontos mondatom, / ha nem lesz kinek majd elmondanom, / és mindhiába lesznek csillogó, // kegyetlen, éles kép, ha senki sem / lát, hogy milyen vagyok és ő milyen. / Így lesz? Vak ember tükre lesz a szó?” Ez nemcsak az én kérdésem. Szorongva ezt kérjük tőlünk a régiek is.

KL: – Tulajdonképpen irigylésre méltó ember vagy: „felmenőid” is költők, „leszármazottaid” ugyancsak (no persze, nem biográfiai értelemben). Versek között élsz, a szerkesztőségben, otthoni íróasztalod mellett – és még önkéntes munkád is a líra mezejére visz. A fiatalok istápolására gondolkodsz ezúttal; egy ideje (talán Csiki László távozása óta) a Te neved is ott olvasható a Forrás sorozat szerkesztő bizottságában, a miénk, öregebbeké mellett (legutóbb mindenestre még odanyomtatták a kötetekre a Kritérion által felkért testület névsorát); és Te szerkesztetted az *Alapművelet* című antológiát (1985). Továbbra is fenntartom véleményemet, hogy a fiatal költők antológiája legköltőibb szövege – a bevezető. Innen idézem: „Abban az időszakban boldog volt a postaládám, nap mint nap teletömve levelekkel, végre nem csupán egy-egy villanyszámla vagy távoli képeslap didergett benne. Nem tudom, ér-e valamit ez a jelkép: a boldog postaláda? De azt tudom, hogy a dolgozószobák egyszemélyes töprengésében – s csak ebben az egyszemélyes töprengésben – megszülető szövegek mellett szükségünk van a szembesítés és szembesülés többes számára, szükségünk van, nektek is, nekem is, kedves barátaim, a postaládák példamutató boldogságára!” – Nos, ma milyen a postaládád közérzete? Ha már folyóiratokkal, könyvcsomagokkal ritkán jöhet is a postás, a közelből küldött kéziratok száma nem csökken-e? S a képeslapok bélyegzése...? A tegnapi barátok, beszélgetőtársak, vitafelek mai (távoli) idejéből hány soros üdvözlés telik ki?

MB: – Megfogyatkoztak a vitaalkalmak. Minden körülmény arra készítet, hogy húzódjunk vissza könyvekkel kibélelt barlangunkba, s termékeny magányban várjuk ki, amíg választ kaphatunk a hajdani kérdésre: „hát mi lesz ebből, tekintetes úr?” Hiszen az író, minden korok minden írója végtére is egyedül kell hogy megküzdjön lidérceivel. Mégsem ez történik. Mégsem a magány ideje jött el. Az előttünk járó generációktól megkülönböztet minket, hogy határhelyzetben vagyunk. Ők visszaneznek, és minket, néhányunkat még talán ott láthatnak a nyomukban. Mi viszont nem halljuk magunk mögött a lábdobogást, nem akar a sarkunkra lépni senki. Akik vannak, tehetséges fiatalok, azok is egyenként érkeztek közénk. S akik még lettek volna, azok már tényleg csak egy távoli képeslapon üzennek, ha üzennek. Különös

állapot ez, mesterségesen meghosszabbított fiatalság, mert nincs, aki kivédje a hátunkba, nyakunkba süvítő szelet. A postaládamba nem kell ugyan továbbra sem erővel begyömöszölnie a leveleket a postásnak – ez a műfaj, úgy látszik, kihalóban –, de mintha mégsem az egyedülletet, hanem a szolidaritást választanánk. Mintha jobban figyelni egymásra. És azokra, akik szórványosan mégis feltűnedeznek mögöttünk. Ezért vállaltam szívesen az antológiászerkesztést, hogy kazalnyi verset összegyűjtök, át- meg átolvassom őket, töprengök fölöttük. Mert igaz, hogy csak abból válogathatunk, ami van, de meggyőződésem, hogy mindig olyan versek születnek, amilyenekre példát, igényt, buzdítást kapnak a fiatalok. Sem a példa, sem az igény, sem a buzdítás nem lehet olyan, amilyenek mi szeretnénk, de mégsem mindegy, hogy a sok elszűrítő, elkedvetlenítő hatás mellett kapnak-e vagy sem néhány pozitív visszajelzést is a most indulók. Közölni alig-alig lehet, így hát a bíráló vagy dicséző szónak egyre nagyobb a súlya. Egyre nagyobb az erkölcsi értéke. A megjelenés persze fontos. A Forrás-sorozatnak továbbra is elsőrendű szerepe van az indításban. Sajnos, szorongva látom, hogy eljutnak ugyan néhányan az első könyvükig, de utána már nincsen bennük erő a továbblépéshez. S bár nem feltétlenül eszményem az irodalmár író, aki írással keresi meg a kenyerét, mert ez kiszolgáltatottságot jelent, az ellenkezője is megriaszt: a fiatalok zömének még a főiskolát elvégezni sincsen kitarása. Igaz, lehetőségeik sincsenek, serkentést sem kapnak az iskolától. A filológiai karon tolongtak valamikor a jelentkezők. Azóta lecsökkent a hallgatók száma, a végzeteket távoli vidékekre helyezik ki, és az iskolai irodalmi versenyek legtehetségesebbjei műszaki pályák felé tájékozódnak. A tehetség mindenképpen érvényesül? Lehet. De nem biztos, hogy versírásban fog megnyilvánulni. Az erdélyi irodalom egykor gazdagnak, dúsnak tartott, a stilromantikát is felburjánóztató nyelve mára elszegényedett. Költői fantáziával megáldott fiúk, lányok a fogalmazással küszködnek. Így hát én sem versek között élek, hanem inkább a vers apályában, reménykedve egy törvényszerűen bekövetkező dagályban.

KL: – Szonettel kezdtek, zárjuk is a beszélgetést a szonettekkel. Pár évvel ezelőtt Cseh Gusztáv „kolozsvári képiró” részbe karcolta „hatvan főember” arcát. Úgy hallom, te is valami hasonlóra vállalkoztál, megalkottad a magad Panteonját – természetesen szonettben. Lesz-e, lehet-e belőlük helyi „kiállítás”, vagy ők is, a szonettek költő-hősei, vándorbotot vesznek a kezükbe? (Persze, ők ezzel így sem hagynák magukra a költő-utódot, költészetük újraálmodóját . . .)

MB: – Nem véletlen, hogy az utóbbi időben szinte csak szonetteket írtam, mert a szürrealista képekben való tobzódás után előbb-utóbb a személyes élménynek, a címázatlan fájdalomnak is be kellett kéredzkednie verseimbe. És mindez éppen akkor állt elő, amikor más módon, áradóbb, fantáziadúsabb formában tényleg csak a fiókomnak meg a baráti körömnek verselgethettem volna. Nekem a szonett ezért a kibúvó is, a lezárult utak kuszaságában egy szabadnak tűnő ösvény. Ami egyébként modell is lehet: a zárt formában meglelt szabadság modellje, a régi formával szembesített mai gondolat modellje. S egy olyan áhitott emberi rendé, amelynek különös módon nem a múltját, hanem a jövőjét tudja most megmutatni egy ilyen klasszikus forma. S ha belefogtam, meg kellett írnom a magam szonettkoszorúját is. *Költők koszorúja* a címe, a magyar líra egy-egy klasszikusának portréját próbálok felviláncolni a szonettekben, úgy, hogy közben a nekünk szóló tanulságokat keresem. Az ismétlődő kötöttségekben és szorongatásokban mégis meglelhető szabadságot. Mindig hiányzott belőlem a mester lábánál guggoló tanítványok áhítata, most mégis úgy éreztem, a példakeresést nem szabad tovább halogatni. Ezért született ez a „megverselt irodalomtörténet”. Ha nem hinném, hogy egyszer itthon is megjelenik, s ha nem kényszeríteném magamat szüntelenül optimizmusra, akkor talán a te kérdéseidre sem válaszoltam volna ilyen aggályos részletességgel.

Bernáth Márta halálára

Olyan embert temetünk, tétován, szomorúan és tünődve, aki Kosztolányi *Halotti beszéd* című versének hőisével rokon: egy volt közülünk, s mint ilyen, nagyon-nagyon kedves nekünk. A félig névtelenek, az árnyékban élők tartózkodó titokzatossága, érthetetlen, de felismerhető formátuma vette körül személyiségét. Nem tudom, milyen volt valójában Bernáth Márta, mert ezt a terhet sem rakta rám, vagy másokra, csak azt tudom – valaki volt, alázatban, fegyelmezett tartásban, tartózkodó jelenlétben. Megint olyan embert temetünk, akit úgy tudtunk csak szeretni, erősen, bár csendesen és meghittén, mégis, csupán annyira, amennyire ő engedte, így hát alig tudtunk róla igazán személyeset, alig ismertük őt magát. Pedig hasonlíthatatlan volt. Mert legföljebb érezni és sejtetni engedte, egyéniségének szavakon túli atmoszférájából, hallatlanul pontos és megbízható munkájából, igen beszédes, mégis tapintatos mimikájából, mosolyából és a hallgatag, sokértelmű szempárból, hogy – bizony ez az ember valaki. Sokat tudhatott, szenvednie is sokat kellett bizonyára. Nem tudom, mi vezette rá foglalkozására, melyről jó páran tudjuk, hogyan is végezte, s mit jelentett nekünk, mindenesetre van abban valami megejtő alázat, egy alázat és tartás nélküli korszakban, ha valaki egész életében másol, tisztáz és korrigál – mert hiszen jelentékeny kéziratokban is elfogulatlanul, és kedves dorgálással tudott hibákat felfedezni. Mindössze pontos volt, de micsoda eszköztelen egyszerűség, a létezésbe vetett oly sokszor elvesztett bizalom visszaszerzését tudta szerényen sugallni az ő szakmai-emberi pontossága. E nemben talán az utolsó irodalomértő gépiró volt. Foglalkozása, tárgyszerűsége, melyen csak a szavakon túl tükröződött valamilyen ismeretlen, mélyebb élettudás, a kimondatlanság hatalma, egyszerre volt anyai és női, az örökös tisztázás és korrekció jegyében. Szavakat, mondatokat dajkált egy életen át tapintattal, s ebben volt az alázata: nem óröla szólta ez a munka, nem is ő szólta belőle, talán éppen ezért párosult ez a szolgálat nyugalmas, egyszerű és természetes tartással, öntudattal. Alázat és tartás szép, arányos egyéniségek ritka sajátja. Nekem ilyen volt ő, a mi Mártánk. De hogy milyen lehetett valójában – rejtély. Soha többé nem lesz már oly tiszta és pontos a gépiratunk, mint az ő kezétől volt: ama tisztázat nincs többé.

„Soha többé” – ezek azok a szavak, amelyektől szerető emberek, ha tényleg azok, a legjobban menekülnek, s joggal. Mert a „soha többé” a rossz hallgatás birodalmába vezet, ahol nincsenek válaszok.

Miért kellett annyit szenvednie, a végén is, közben is? Nem tudjuk. Miért kellett ilyen korán meghódnia a végzetes betegség előtt? Nem tudjuk. Milyen enyhület vagy vigasz adatott neki – s adatott-e – a némaság heteiben? Nem tudjuk. Miért viszonzhatatlan minden igazi, mert névtelen jóság? Nem tudjuk. Miért van túl a valódi, mélyebb élet az adni és kapni ökonómiáján,

ott tehát, ahol Bernáth Márta valódi élete észrevétlenül zajlott? Nem tudjuk. Hogy lehet, hogy az, aki mindig mindent pontosan elvégez, annak oly kevés nyugalom s béke jut? Nem tudjuk. Mondhatom-e hát, vagy csupán kérhetem, hogy nyugodjon békében? Nem tudhatom. – Semmit, vagy alig tudunk valamit s azt is pontatlanul, barátaim, különösen egy szeretett halottal szemben. Mi vagyunk a kifosztottak, pedig alig adtunk valamit – máris elment.

Mégis, talán megőrizhetjük magunkban a hálát mi, itt maradók, és megmarad talán az a reményteli kötelem is, hogy egy olyan korban, amikor szinte mindenki lelki magányban hal meg, mégsem mondunk le a közös emlékezet erőfeszítéséről, erről az egymást érintő, mentő fluidumról, semmilyen körülmények között, a pusztulás körülményei között sem.

Köszönöm hát, hogy némán, félszavakból érteni adatott egymást, köszönöm a tisztázatait, köszönöm, hogy magázódhattam Magával, drága Márta, ebben a széthulló, tegeződő korszakban, köszönöm, hogy tiszta pillantása és kezemunkája jelen volt rövid időre az életemben, köszönöm, hogy láthattam, amint itt volt. Most pedig megismétlem, én, a tudatlan, tanácstalan és kifosztott földlakó, amit utoljára mondtam neki; szorongó szívvel, jobb híján mint egy gyerek, megint csak kérve Magát, kérve Magától, adni semmit nem tudva már:

Pihenjen, drága Márta.

81. II. 19.

Kedves Erwin,

Július végén és helyett küldöm a novel-
lákat - s hiemeit Urunkba. Imenyzike
hülyeség van bennük, azt én tettem vele,
július végén olvasta át leírás után.
A családunk örök, jóságos szeretettel
üdvözlök

Bernáth Márta

Makk Ász 10. oldal, utolsó bevezetés: Miklós katarzisztikus-t ír, én
is így írtam katarzisztikus helyett.

Utolsó levél Bernáth Mártához

Kedves Márta – méretlenül rövid búcsút vehetünk csak Magától, mert az idő most már végtelen. Nem csak megrendült barátként, emberként állunk a sírja előtt, hanem megkülönböztetett gyásszal íróbarátként is. A veszteségünk személyességét más nem ismerheti. Kézirataink bizalmasa és titoknoka volt, ugyanakkor mégis szoros személytelenségbe hátráló mindentudó, míves és önkéntes felelőse agyonjavíthatott szövegeinknek – és nem utolsósorban némán is megvesztegethetetlen szelíd bíráló. Noha tudjuk, hogy erre az utóbbira a legkevésbé sem érezte magát jogosultnak, s még a gondolatát is elhárította volna. Pedig éppen ez a tartózkodás tette hiteles pecsétté a mosolyát, mikor tisztába tett írásainkat a kezünkbe adta. Legfeljebb jelezte szelíden – mint részes szülő a közös gondot – hogy hol talált például olyan egymáshoz közel eső szóismétlést, ami esetleg nem volt szándékos. Vidéki kúriáinknak volt egy meleg és patinás szava: dada. Ma már üresen cseng. A dada volt az, aki mást is tudott a gyermekről, mint maga a szülő – és az ő tudása is haláláig tartó kötés volt a családban. Kézirataink így maradtak árvák. Mert sokféle-képpen lehet valamit tisztába tenni. Milyen lelketlen szó is az, hogy: gép-író. Maga, Márta, sosem volt az. Szerzetesi türelemmel hajolt a szövegeink fölé, és soha nem háborgott a cella-ablak ellen, mely a fényt kimérte Magának. Ott és abban volt otthon, amit az elvégzendő feladat az asztalára tett. Példamutató rendhagyás volt az élete – önként vállalt sugárzó szürkeség. A csillogás meghaladása. Röviden búcsúzom, Márta, mert az idő most már végtelen. Irodalmunk számos munkása nevében fülelek, egy távolodó írógép kopogására. Ez a kopogás változatlanul együtt hangzik a miénkkel, akik még igyekszünk határidőre elkészíteni a kéziratot, mert emlékezünk, milyen örömmel vette mindig, ha beállítottunk az új terméssel. Nem tud ellépni a közelünkből, és ez nem is lehet másképp. Nagyon szerettük Magát, mert így volt természetes és így volt igazságos. Isten vele.

Bernáth Márta a magyar irodalom számos jeles munkásának évtizedek óta legendás „gépírónöje” volt. S egyúttal a budapesti Petőfi Múzeum munkatársaként, a magnón rögzített hang-archívum ihletett szerkesztője, „másolója”. Így szerkesztőségünk is hosszú évek óta nélkülözhetetlen kapcsolatban állt vele. A fenti búcsúztatók – Kabdebó Lóránt búcsúztatója mellett, mely a Magyar Nemzetben jelent meg – július 13-án hangzottak el a Farkasréti temetőben.

Jóslat Sziszüphosz ellen

*Atkos kiszolgáltatottságig egyszerű,
bár nem könnyű ez az út.
Mitoszi képleteink elé
mitoszi képletek ágaskodnak:
a megpróbáltatások ellenállhatatlan ormai;*

*A vágy támasztotta igéző magaslatok
sziklákban gondolkodó kényszere;
És édes sejtelmességünk –
mint tejszínhab számócaszemen,
úgy lebeg a kihívó szirteken.*

*A fennmaradás súlyos érvei,
küzdelmünk roppant megméretései
a szívünknek kedves sarc,
amely csak egy még súlyosabb tehertől,
önmagunktól mentesít.*

*Mert sehol egy ártatlan tisztás,
hogy végre ne tudjuk, mit tegyünk.
Sehol egy elgurult kavics,
melynél emésztő kétségeink támadhatnának,
hogy félrerúgjuk-e?*

HAMVAS BÉLÁRÓL

(*Előljáróban*) Vonzalmamba kezdettől keveredett némi zavar. Rá gondolva minden alkalommal tetten értem magamat, mennyire nem egyértelműek az érzéseim. Eleinte nem tulajdonítottam jelentőséget ennek; a körülményeket okoltam, melyekhez, véltem, Hamvasnak nincsen köze. Sohasem tartoztam rajongói táborába; nem voltam tagja az „eklézsiának”; a vándorló kéziratok is viszonylag ritkán pihentek meg nálam. A lelkesedőktől akaratlanul is távolmaradtam; az a kolostori szigor, amely neve említésekor nem egynek az arcvonásait maszkká merevítette, majdnem annyira riasztott, mint ideológus ellenfeleinek hol öntelt, hol gunyoros, hol egyszerűen csak buta vagdalkozása. Éreztem, hogy nem annyira Hamvas életműve a tét, mint inkább az a politika, amely a körülötte kialakult, a magyar kultúra történetében önmagában is páratlan állapotért felelős. Am ezt legfeljebb a hanghordozás, az intonáció árulta el; a politizálás ezúttal is célját tévesztette, és, itteni szokás szerint, éppen akkor bizonyult a lehangosabbnak, amikor erre – enyhén szólva – nem feltétlenül lett volna szükség.

Ha egy-egy kézirat időnként nálam is megállapodott, fenntartásaimat ezért még magamnak sem nagyon merem bevallani: a „helyzetnek”, amely Hamvas körül létrejött, s amelynek alapjait Lukács még születésem előtt lebetonozta, én is foglya voltam. A görcsök újabb görcsöket eredményeznek; az ember egy idő után önmagában is hajlamos ellenséget gyanítani. De ki szeret önmaga ellen bevetett titkosügynök lenni? Ez csakis zürzavart eredményezhet.

Ezt furcsa módon egy újabb, másfajta zavar világította meg számomra. Hamvas esszéiben ugyanis, amelyekről, ha valahol szóba kerültek, inkább hallgattam, egyre több olyan megoldatlanságot és tisztázatlanságot találtam, amit méltatlannak éreztem hozzá. Ennek oka egy idő után jobban foglalkoztatott, mint az írásokból kihámozható tanulság. Miközben (előrevetítve később részletezendő gondjaim egyikét) oldalakat töltöttek meg az olyan gondolatok, amelyek mindegyike eltéveszthetetlenül hozzám szólt, és engem talált el, rendszeresen bekövetkezett egy hirtelen kisiklás, és úgy éreztem, csalóka tévedés áldozata lettem. Szövegében ugyanis a konfessziót egyszerűen elsöpörte az ideológia, a kételyt a hit, az embert a szerep, a gyónást a szónoklat. S miközben újra és újra lépre mentem, s a szellemi tájainkon ismeretlen tudásanyagba és színvonalba beleszédültem, majdpedig kijózanodtam belőle, körvonalazódni kezdett előttem egy jellegzetesen közép-európai, magyar gondolkodó, aki úgy veti vigyázó szemét a legtávolabbi horizontokra, s igyekszik azokat gondolatai tükörcserepeiben csorbitatlan egészként felvillantani, hogy közben saját ellentmondásainak is áldozata lesz. A buktatókkal tarkított, megbicsaklásokkal tüzdelt vállalkozás eme zavara sokkal ismerősebb volt, mint egy-egy briliáns vagy éppen elfáradt gondolatmenet; gyanítani kezdtem, hogy megítélésének nehézségei, a „helyzet” zavarossága, a frontvonalak elmosódottsága, egyszóval a személyét illető tanácstalanság (aminek egyik jele például Németh László és Lukács György egyaránt gyanakvó magatartása) nemcsak kiemelkedő (azaz magányos) teljesítményével magyarázható, hanem ugyanannak a szellemi klímának a megnyilvánulása, amelyből Hamvas is kinőtt, és amely az ő gondolatait is ezernyi gyökérrel rántotta vissza abba a talajba, amelyből azok szerettek volna kiszakadni.

(*Fenntartás nélküli élvezet*) Azután megjelent a *Karnevál*, és a zavar egy időre szétfoszlott. A könyvet nem tudtam letenni, s mire befejeztem, már tudtam, hogy a magyar irodalom egyik legélvezetesebb regényét olvastam el. Az élvezet forrása a könyv törésmentes, átlátszó, hamisítatlan egysége volt. Minden részlet érezhetően

egyetlen célt szolgált, és mégis, ennek a célnak sehol sem lehetett a nyomára bukanni. Mire végetért a történet, semmivé foszlott a cél is, és minden bezárult. A tökéletes műalkotásoknak azzal az erényével rendelkezett, hogy miközben egyre igézőbben csalogatott befelé, el is feledtette velem, hogy műalkotásról van szó. Amit élveztem (a mű), attól vált egyre élvezetesebbé, hogy az élvezet tárgya lassan megfoghatatlanná vált. Miként az életben az élvezet megvonása időnként az élvezet forrásává is válhat, úgy a nagy mű is önmaga ellenére válik lenyűgözővé, és ezzel együtt lehengerlővé is: az embert „leveszi a lábáról”. A *Karnevál* ezért volt számomra létező: hiszen az életről is tudjuk jól, hogy az égvilágon semmilyen célja sincs, ösztöneink és sejtjeink mégis ennek ellenkezőjét sugallják – enélkül nem is tudnánk életben maradni. Az életnek ezért az a hallgatólagozós célja, hogy egyáltalán létezik, azaz célját önmagában hordozza. Ez az egyszerre nyomasztó és mégis szórakoztató felismerés hatja át a *Karnevált*, amelynek mottója akár Marcel Duchamp kijelentése is lehetne: „nincs megoldás, hiszen nincsen probléma”. Mert az egyedül megfontolásra érdemes probléma maga az élet, amely viszont, hiszen „ővé” a végső szó, úgysem ad módot arra, hogy gondolatainkkal fölébe kerekedjünk. Ezért uralkodik a káosz a *Karneválban*, anélkül, hogy maga a mű kaotikussá válna (ellenkezőleg: nagyon is elrendezett, „kozmosz”-szerű); minden mozzanatában ott lüktet az anarchia, amely nem megszüntetésre váró zűrzavar, nem „rendellenesség”, nem is politikailag, szociológiailag leírható helyzet, hanem a létezés alapvető állapota. A *Karnevált* átható káosz és anarchia belátásához nem kell elméleti előkészület: mivel az, ami az ember számára a legközvetlenebb bizonyosság, a saját élete, kicserélhetetlen és egyszeri, ezért a személyes élet egyedül a keletkezés és az elmúlás törvényének van alárendelve, ami viszont nem törvényszerű, hanem vak, befolyásolhatatlan és kiszámíthatatlan. A *Karnevál* hősei eszeveszett, követhetetlen sebességgel rohannak a káosz elébe – vagy éppen menekülnek előle –, s attól oly mulatságosak, szánalmasak vagy éppen meghatóak, hogy nem veszik észre: hiába minden kapálódzás, a káosz úgyis ott érlelődik bennük, hogy azután az ember egy pillanatban, mintegy önmagába fulladva, belepusztuljon. Nincsen, aki ez alól kivonhatná magát – talán az egyetlen Radafukot kivéve, aki a szereplőlista élén áll ugyan, de a regényben egyszer sem jelenik meg. A káosznak csak a meg nem születettek fölött nincsen hatalma; az ember nem vonhatja ki magát az egyetemes szétesésből; még amikor a rend álarcával próbálja elfedni a káoszt, akkor is a maradéktalan anarchia foglya.

Vajon a rendteremtés is a halálra való készülődés egyik változata lenne? A *Karnevál* hősei folyton sűrögnek, fontoskodnak, rendezkednek, mégis minden zűrzavarrá, rendtelenséggé fajul. A megoldhatatlanság pókhálóként fonja be a regényt, amely éppen ennek maradéktalan érzékeltetésétől olyan tökéletes. Hamvas tanúsága szerint az élet nem egyéb, mint elszenvedése valami olyasminek, amiről sejtelmünk sincs, és amiről semmilyen fogalmat sem tudunk magunknak alkotni. A paradoxitása a végső szó; az örvény nyel el mindent e regényben, és nincs, ami vonzerejének ellenállhatna. Hamvas nem a káoszról írt, hanem tolla nyomán a káosz tárult fel (e gondolat paradoxitását is fortyogó örvényként rejtve el az olvasó lába előtt): mintha a túlsó parttól szólna felénk, szirénhangon, hogy azután, belemerülve az élvezetbe, ne tudjuk többé megkülönböztetni az innensőt és a túlsó partot. Olvasás közben váltogatjuk helyzetünket, míg észre nem vesszük, hogy valójában mozdulatlanok vagyunk: egy és ugyanazon örvény pörget mindnyájunkat.

(Az alapélmény és az alaphang) „A létezés logikája paradox”, jegyzi fel egyik esszéjében (*Arlequin*), a *Karnevállal* körülbelül egy időben. E paradox logikának engedelmessé (sőt inkább: átengedve magát neki) nem is próbálja érvekkel körülbástyázni kijelentését; mint regényében, úgy esszéiben is egymást követő árhullámokhoz hasonlóan tornyosul a paradoxitás az olvasó fölé, aki fáradságos szűklátókörűség birtokában képes csak ellenállni e sodrásnak. Amikor 1987 végén, születése kilencvenedik évfordulója alkalmából egyszerre három esszékötete is napvilágot látott, akkor a kéziratokból már ismert vagy még ismeretlen, összefüggésükből kiragadott vagy oda éppen visszahelyezett tanulmányokat egymás után olvasva időnként

azon kaptam magam, hogy szinte türelmetlenül lapozok, csakhogy egy-egy újabb árhullám sodró ereje magával ragadjon. „Az ember csak a közösségben élhet boldogan, de csak a magányban lehet isten”, írja a Hyperion-levelek egyikében, áttételesen utalva saját felemás helyzetére a magyar kultúra közegében; és az esszéikben első-sorban azok a *Karnevált* idéző helyek érintettek érzékenyen, ahol Hamvas a közösségtől való elszigetelődéstől sem riad vissza, csak hogy bizonyíthassa hűségét a „létezés paradox logikájához”. „Az életet nem lehet megszokni”, írja, de korántsem az esztétikum iránti elfogultságnak abból az alapállásából, amely a magyar gondolkodók és írók zömét jellemzi: „Élni annyi, mint megrázva lenni, annyi, mint önkívületben lenni, megrendülve lenni, mint gyökerestül kitépve lenni, mint kínlódni és örjöngeni a meglepetéstől és a csodálkozástól, a fájdalomtól és a zavartól, a borzalomtól és az örömtől, a meghittségtől és a félelemtől, a szenvedéstől és a gyönyörűségtől. Az életnél nincs természetlenebb.” (*Apokalyptikus monológ*) Nehéz nem meghallani e szavak mögött Nietzschét, akit egy alkalommal „minden emberi tudások legmélyebb tudójának” nevezett (*Velázquez*); a nietzschei tragikus (paradox) világlátásnak nálunk aligha van avatottabb képviselője Hamvasnál. Nem ismerem még egy magyar gondolkodót (talán a Londonban megjelent *Őzön közöny* című traktátus szerzője, Határ Győző az egyedüli kivétel), aki hasonló elszántsággal támadt volna neki az európai kultúra mindmegannyi intézményének és rögzültségének; s gondolatmenetei számomra akkor a legvonzóbbak, amikor ezt nem az építés szándékával, hanem az önsorsrontás Nietzschét idéző, körültekintést nem ismerő, kárpótlásra nem számító merészségével teszi. Mindent lerombolni, hogy végül, miután önmaga lába alól is kihúzta a talajt, tökéletesen magára maradjon, és a semmibe hatolva egy vadonatúj világot teremtsen. „A nihilista mögött a romboláson túl kezdődő új világba vetett hit áll – írja. – Erről a nihilista nem tud, de nihilizmusához ez adja az erőt.” (*Krisis és katarzisz*)

Vallásos gesztusról van szó, melynek nincs köze a tételes vallásokhoz. „Nem vagyok vallásos – írja *Egy csepp a kárhozatból* című esszéjében. – De különösképpen életem minden döntő nagy tapasztalata vallásos volt.” Az intézményesülést megtagadó vallásos érzület azonban eredendően anarchisztikus: Isten végső letéteményese ekkor egyedül a magára maradt lélek lesz. Akinek vallásos élményben van része, az nemcsak azt kénytelen tapasztalni, hogy minden felelősség őrá hárul (minden az ő látásától elevenedik meg), hanem azt is, hogy a semmiből való teremtés, illetve a megsemmisülés isteni terhe is az ő vállán nyugszik. Ő az, aki a létezés legfőbb letéteményese (a világ mintegy forrponthoz hevül benne), de ugyancsak ő az, aki a semminek is ki van szolgáltatva (a vallásos élmény pillanatában nemcsak felforrósodik minden, de jéggé is fagy: megdermed). Ezért nehéz mit kezdeni ezekkel a pillanatokkal; és ahelyett, hogy rendet teremtenének, kikerülve belőlük az ember a rendetlenséget, a káoszt ismeri fel mindenütt.

A vallásos élmény során mutatkozik meg „a létezés paradox logikája” a maga lecsupaszított valóságában. „A vallás egzisztenciális helyzet – írja Hamvas – . . . : drámai feszültség aközött, ami a valóság, és ami a túlvilág. A vallásos egzisztencia sohasem az egyik vagy a másik . . . Vallásos életet élni annyi, mint a keletkezés-elmúlás valóságának és a túlvilági élet szenvedélyének küzdelmét átélni. A vallásos egzisztencia az, akiben az elmúló világ és az öröklét szemben áll és küzd.” Majd így folytatja: „A vallás nem megoldást ad, hanem éppen feszültséget – nem megnyugvást, hanem drámát . . . Kibontakozás ebből a drámából nincs. A vallás nem végső állásfoglalás, hanem a végső lehetőségek küzdelme.” Életműve egyik legkiválóbb esszéjében, a *Tudományvallás és vallástudományban* (1936) olvashatók e szavak. Ebben az írásban a válság kifejezés, bár mindvégig arról van szó, nem kerül reflektorfénybe: Hamvas olyan maradéktalanul átélte itt a válságot, hogy tárgyként nem is kellett vele foglalkoznia. A válság eszerint az ember alapvető létállapota; s mert a lét örvényszerű zuhatag, amelyben paradoxsá torzul minden, amiben az ember megkapaszkodni próbál, ezért önmagában is újabb és újabb szakadékokra bukkan. A szó eredeti értelmében vett krízis élteti az embert; az élet „paradox logikájából” következően olyasminek köszönheti létezését, ami pusztulásáról is gondoskodni fog.

(Az egyértelműség igazában) Egyedülálló következetességgel hatolt el Hamvas már pályája kezdetén az egzisztenciális krízisben lévő ember helyzetének lényegéig. Esszéit olvasva mégsem a *Karnevál*ból ismerős paradoxitást kerített hatalmába; az ellentmondásosság érzése ugyanis nem annyira az általa vázolt kérdések végső horizontjára vonatkozott, mint inkább magának a szerzőnek az álláspontjára. A zavar, amit Hamvas kapcsán kezdettől fogva éreztem, és amit a *Karnevál* oly fölényesen félresöpört, a tanulmányok olvasása közben ismét túlságosan előtérbe került ahhoz, hogy az írásoknak maradéktalanul át tudjam adni magam. S e zavar egyre mélyült; hiszen éppen olyan gondolatok megismerése közben tört rám, amelyeknél élesebbekkel, hozzám szólóbbakkal magyar nyelvű értekező prózában még nem találkoztam. Ezért volt fájó és zavaró, nemegyszer bosszantó, hogy egy-egy ponton a legkritikusabb gondolatmenet közepette, hirtelen valami elidegenített a szövegtől és írójától. Úgy éreztem, mintha egy pillanatra rövidzárlat állt volna be; s ezt követően mind gyanakvóbb és kételkedőbb lettem.

Mi jelentett számomra ilyen rövidzárlatot? Röviden szólva: egy képlékeny gondolat váratlan „befagyása”. Az emberi krízisről van szó; de íme, egyszer csak itt egy félrecsúszott gondolat, egy rosszul megválasztott kifejezés, és újra azon a szilárdnak hazudott biztos talajon állunk, amelyet éppen Hamvas igyekezett a lábunk alól kirántani. A krízis téma lett, noha neki magának kellett volna mindent áthatnia. A lélekvezetésnek és a szó eredeti jelentésében vett pedagógiának a szelleme élteti az írásokat a hamvasi életmű mindmégannyi szakaszában: a legtöbbször a hangnemét az élőbeszéd ereje hatja át. Ezért szólítják meg könnyen az olvasót, aki szívesen fülel is rájuk. Ám a pedagógus a legváratlanabb pontokon az iskolamester pózát ölti magára, s az átölelő kar helyett egy akaratos mutatóujjat látunk. A szeretetteljes hangot hit-térítői szigor váltja fel, Szókratészt Aquinói Tamás. Műalkotások csábító és megnyerő elemzését követően hirtelen ilyesmire bukkanok: „Egyetlen autentikus szöveget ismerem s ez a kinyilatkoztatás. A kinyilatkoztatás a létezés anyanyelve. A többi nyelv és szöveg és beszéd hamis, zeneileg, természetesen logikailag és pszichológiailag és morálisan és grammatikailag. Szóval fals... Az emberiséggel megszületett melodikusan fals nyelv a poézis.” Egyfajta kinyilatkoztatás ez: az ellentmondást nem tűrő hangnem elnémitja azt, aki kételkedni kezd. S ha mégis elgondolkodik az állítás értelmén, hamar rájön, hogy a hangsúly nem az állítás igazságát erősíti, hanem az ellentmondást igyekszik eleve kizárni. Különösen, ha rábukkan egy másik, nem sokkal később írt passzusra: „A művészet a világ tudatos felemelése, hogy az ember a végleges világegyetemet megalkossa. A művészet tárgyai nem a világból... hanem a magasabb létezésből valók... [E világ] tiszta, vagyis a vegetatív-szociális világtól meg nem zavart és libidómentes... Az emberi lét így, ahogy a természetben van, a történetben és a társadalomban, nem egyéb, mint a kétségbeesés egoizmusa. Ebben a körben minden gondolat és minden tevékenység okvetlenül fals.” Ám ha minden „fals”, vajon nem fenyegeti ennek veszélye az erre vonatkozó kijelentéseket? A földi siralomvölgyből azonban mintha lenne kiút: oda, amit Hamvas létnek nevez („a lét világa”, mondja néha, megzavarva figyelmes hallgatóját). A létben nincsen krízis, csak mozdulatlanság, „bizonyosság és abszolútum és tudás. Mi magunk fejünk búbjáig az időben vagyunk, a viszonylagosságban és a pillanatban, cselekszünk és mozgunk, nem tudunk, csupáncsak ismerünk, nem érünk el, csak kutatunk. Az abszolút szellem formálja azt a létet, amelynek mi csupán függvényei vagyunk.” Lét, idő, tudás, ismeret, szellem, függvény – a krízis immár az egymást koptató szavak zuhatagába tevődött át. Vagy ismerősebb terepre lépve: vannak, akik az epert nem tejfőllel eszik, hanem tejszínnel, írja egy szép kései esszéjében, a hatvanas évek elején keletkezett *A Jöistén uszonnájában*. Ezek számára nincsen bűnbocsánat: „ezek az emberek az étel lényegét félreértik... A hibás ízlés hibás értékeléshez, ez pedig hibás életrendhez vezet.” Nehéz érvelnie annak, akinek ízlését hibásnak bélyegzik meg; e hang nem rávezető, hanem inkább számonkérő. Vagy: a nők „tele vannak érzéssel, de hideg érzéssel. Hüllővérűség. Minél inkább nő, annál inkább. Ez az üresség... Ez a szivtelenség és fantáziatlanság. Ez a hideg és nyirkos erotika. Ez a szerelmi képzelet hiánya. Ez az erotikus tehetetlenség. Nem büszkék, legfeljebb kevés-

lyek, nem alázasok, legfeljebb megalázkodnak. Ezért a hülyeségig hiúk. Ajultságból. És izléstelenek." Törvényerőre emelt izlésítélet, amely ahelyett, hogy tisztázná, összekuszálja a gondolatmenetet. Vagy: „a reneszánsz mindig patetikus”, jelenti ki 1937-ben. Csak ennyit; de azt fölöttébb patetikusan. Vagy: az esquilinusi Vénusz érzékeny elemzése közben hirtelen felbukkan a szobrász Michelangelo, akiről megtudjuk, hogy a plasztika lényegét félreértette, majd pár sorral később Rodin, akinek Balzac-szobra, mivel ugyancsak elvéti a plasztika lényegét, már „nem is szobor”.

Néhány példa, nem is a legárukodóbbak közül. Sorolhatnám őket, esszéről esszéére haladva. Nem rosszindulatból, hanem rosszérzésem bizonyítékául. *Az apodiktikus, ellentmondást nem tűrő kijelentések ugyanis, az esetek többségében ahelyett, hogy magukkal ragadnának, egy mélyebb tisztázatlanság gyanúját ébresztik fel.* Vegyünk egy ellenpéldát, amelyben bizonyára Hamvas is örömét lelné. „Én mondom néktek: káosznak is kell lennie az emberben, hogy képes legyen megszűlni egy táncoló csillagot.” Így Nietzsche, ugyancsak ellentmondást nem tűrően. De ki tudna ellenállni e kijelentésnek? Nincs alátámasztva, nincs megindokolva, de felesleges is lenne: hiszen e hang érezhetően a szív mélyén tátongó szakadékból szól. Vagy magától Hamvastól: „az áldozat szabaddá teszi az utat ahhoz a léthez, amely nem boldogság, öröm, tudás, hanem amely a boldogságot, örömet tartja és magába foglalja.” (*Unnep és közösség*) Éppoly kristálytisza gondolat, mint a krízisről, a vallásokon túli vallásosságról mondtak. Tisztaságát és ellenállhatatlan erejét azonban, Nietzsche rejtelmes kijelentéséhez hasonlóan, annak a „paradox logikának” köszönheti, amely a létezését jellemzi, és amelyben felsejlik az a kimondhatatlan, ami nem az életben, a létezésen túl rejlik, hanem itt, a közvetlen közelünkben, sőt, önmagunkban. Az ilyen mondatok olvasása győz meg arról, hogy erre a kimondhatatlanra bukkanunk akkor, amikor nő a hajunk, körmünk, amikor nyál képződik a szánkban, miközben beszélünk, ha elfáradunk, ha szeretünk, ha fáj a testünk, ha elakad a szavunk. Elve elhibázott egyes szám harmadik személyben beszélni róla: hiszen mi magunk vagyunk ez a kimondhatatlan; ezt próbáljuk érzékeltetni, ha eredendő krízishelyzetünket hozzuk szóba, vagy azt, hogy annak vagyunk kiszolgáltatva, aminek életünket is köszönhetjük: a létnek.

Azokon a pontokon, amelyeken Hamvas szövegeiben mintha megszakadna valami, a kimondhatatlanság megszűnik, a krízist feltáró szakadék váratlanul betemetődik. Ez azonban nem a goethei értelemben történik („mit nincs szó mondani, / itt fényt sugároz” – „Das Unbeschreibliche, / Hier ist getan”); Hamvas ilyenkor nem felülmúlja a káoszt, hanem alatta marad, s ezt erőszakolt, egyértelműnek vélt kijelentések segítségével igyekszik leplezni. A megoldhatatlanságról írva így változtatja ezt gyakran tárgygyá; a krízis ilyenkor témává szürkül, és ahelyett, hogy ő maga nyilvánulna meg Hamvas tolla nyomán, a szerző esik a krízisre utaló ellentmondások áldozatául, aminek az írások látják kárát. Ez rendszerint akkor következik be, amikor Hamvas érezhetően elbizonytalanodik a tárgyat illetően; a görcsösen egyértelmű, pozitív állítások azután paradox módon sebezhetőbbeknek bizonyulnak, mint azok a gondolatmenetek, amelyek a kitűzött célt épphogy súrolják. Ezek eleganciája ugyanis szabadságról és leigázhatatlanságról tanúskodik, s ennek érzetét az olvasóban is felkeltik.

(*Az ideológia kísértése*) Honnan az erőszakoltság, az időnként előbukkanó prédikátori tónus?

Gyakran érződik a türelmetlenség; mintha a gondolatok megelőznék a tollat tartó kezét, amely, hogy utolérje azokat, néha egy láncszemet hagy ki, máskor meg lóugrásban remél előnyre szert tenni. Ez önmagában az erőnek, az intenzitásnak is forrása lehetne. Hamvas azonban nemcsak gondolatot tornyoz gondolatra, hanem közben igen körültekintően (és tévedhetetlen érzékkel) vágja el az olyan gondolatmenetek lehetőségét is, melyek megingathatnák látszólag magától értetődő, valójában rendkívül szigorúan kiválasztott elméleti kiindulópontját. Mindenki ezt teszi, ha írni kezd, vethetnének ellene. Valóban; de – s az említett türelmetlenség itt bosszulja meg magát – az igen pontosan és kiszámítottan elhelyezett, ellentmondást nem tűrő hang-

nemben leszögezett kijelentések nemcsak megakadályozzák a gondolatok másirányú (és természetes) burjánzását, hanem kimondatlanul is a tévedés vádjával illetnek minden egyéb lehetséges gondolatmenetet. A legtágabb értelemben vett szabadság utáni vágyról szól az esszék zöme; ám a szabadság (a tolerancia, a körültekintés, a nyitottság, az érzékenység, az öntörvényűség, a világnézetnélküliség, az előítéletmentesség stb.) túlságosan gyakran válik dogmatikus követelménnyé, fellebbezhetetlen parancs tárgyává. Nyilvánvalóan szerepe lehet ebben a közegnek is, amelyben Hamvas leélte életét: az egzisztenciális krízisről szólni ott, ahol a legjobb esetben is csupán a társadalmi-politikai orientáltságú kérdéseket hallják meg, majdhogynem reménytelen. Minél inkább figyelembe vette ezt a közeget Hamvas, annál fokozottabb lett a görcsősség veszélye; a Kisfaludy Sándorról szóló esszében (*Egy költő apológiája*) például már nyíltan a skolasztika kérdés-felelet módszerét alkalmazza, amely úgyszólván kizárja a dialógus lehetőségét az olvasókkal. (Jellemző, hogy a magyarságról szóló esszék hemzsegnék leginkább a túlzásoktól: a második Hyperion-levél, a Kisfaludy-esszé vagy *Az öt géniusz igazságtartalmánál* is árukkodóbb a kéréllhetetlen prófétikus hangnem, amely a legszívesebben néha meg nem történtnek szeretné látni a történelmet, s közben nem kapja rajta magát, hogy gyakran ő is a kárhóztatott „fellengzősség” hibájába esik.)

Többről van azonban szó, mint egyszerű dacról. A kategorikus imperatívuszok láthatatlanul burjánzanak a sorok között és végül a gyanútlan olvasót is behálózzák: a sok „kell” és „így legyen” közepette éppen az tűnik el, ami Hamvas számára feltehetően a legfontosabb. A világnézet-nélküliség hangoztatása így válhat parancssá, despotikus világnézetté, amely más világnézetektől csupán abban különbözik, hogy semmire sincsen tekintettel, és mindent elutasít, ami nincs nyére. A toleranciát, ha parttalannak igyekszik feltüntetni magát, az a veszély fenyegeti, hogy mindenhol törvényeket, tiltásokat gyanít, s miközben mindent félre akar söpörni, észrevétlenül intoleranciába fordul át. Abban, ahogyan valaki a gondolatait építi, azok a viszonyok is szerepet játszanak, amelyek között a gondolkodó él; s miként a rigorózus kanti etika maga is negatív lenyomata egy szűkös, hatalmi viszonyoktól szorongatott világnak, úgy *Hamvas gondolatmeneteiben, de méginkább nyelvi fordulataiban, stílushasználatában, gondolkodói attitűdjében felfedezhetőek annak a földrajzi-szellemi-kulturális közegnek a nagyvonalúságot nélkülöző reflexei, amely ellenében Hamvas a maga tágabb horizontú, európai látókörét kialakította.*

Az említett túrelmetlenség abban is megmutatkozik, ahogyan egy-egy felvetett kérdést megválaszolni igyekszik. S itt a gondolkodó nemegyszer önmagának és csapdát. Mert Hamvas hihetetlenül és rabulejtően, látványosan, szemet (eszet) kápráztatóan tud pillanatok alatt felvázolni bármilyen elméleti konstrukciót, amely, mint minden rendszer, hallgatólagosan is azt sugallja, hogy a felvetett probléma csakis az adott összefüggésben tárgyalható. Különösen szembeötlő ez valamilyen mű vagy alkotó elemzésekor. Ha az esquilinusi Vénuszról van szó (1934), akkor, mint említettem, Michelangelo éppúgy értékét veszti, mint Rodin. Ha Velazquezről ír (1937), akkor már a harmadik bekezdésben eljut oda, hogy a művészettörténet *valamennyi* festője fölé helyezze választott művészt: „mindegyik festő stílusa emelkedett”, egyedül Velazquez nem, mert, mint írja, az ő stílusa (?) a próza, „és egyedül minden festő között a próza”, mivelhogy: „Nem tér el a valóságtól.” Ha Bessenyei Györgynek a magyar irodalmon belüli magányos szerepét elemzi, akkor negatív jelzőt („cukorból készült”, „fellengző”, „eltakaró”, „befejezetlen”) kap *mindenki más*: Kisfaludy Károly csakúgy, mint Zrínyi, Balassi vagy Ady éppúgy, mint Vörösmarty vagy Fáy András. És amikor a hatvanas évek elején Tanguy-ról értekeznek, akkor is bűvész módjára varázsol elő egy olyan művészet-metafizikát, amelynek a csúcán Tanguy áll, éppoly megingathatatlanul, mint a hegeli rendszer csúcán az abszolút szellem, s akiről kijelenthető: művészete „a modern művészetben a halálrakészültségnek elért legmagasabb foka”.

Nem árukkodó-e a sok felsőfok? A túlzás, az elrajzolás a *Karneválban* meg számos értekezésben (különösen a *Silentiium* esszéiben) nem az összehasonlítás szolgálatában áll, hanem a mértéktelenség megnyilvánulása, s ezért a krízisnek, az emberi

léthelyzet lehetetlenségének a tökéletes megnyilvánulása. Azokban a tanulmányokban viszont, amelyekben Hamvas a diszkurzív gondolatmenetet igyekszik ezzel a módszerrel meggyőzővé tenni, az eredendően kritikus (krízisben lévő) gondolkodásmód önmaga ellen fordul, és kizárólagossá, abszolutisztikussá válik. Mintha Héralteitosz álruhájából Hegel bújna elő. Ilyenkor, ha olyasmire talál rá, amit fontosnak érez, akkor azt maradéktalanul abszolútummá kívánja emelni. Ezt csakis úgy hajthatja végre, hogy környezetében hierarchiát teremtsen és körülötte mindent lefokoz. Pozitív és negatív pólusok alakulnak ki, noha máskor maga Hamvas tiltakozna a legélesebben ez ellen. A görög Vénuszhoz képest negatív előjelet kap Michelangelo: Velazquezzal szemben közös kalickába kerül mindenki, legyen óriás (Goya) vagy középszer (Georg Grosz); Tanguy mellett pedig szóba sem jön más: a „halálrakészültségű” festészetnek e rendszerében még Francis Bacon számára sincsen hely. Nem is lehet: hiszen a felépített konstrukció egyetlen festő, egyetlen gondolat szolgáltatásban áll. (Nyelvi készsége alapján ítélve Hamvas Bacon-höz is építeni tudna egy rendszert; igaz, ebben Tanguy-nek nem lenne helye. Emiatt fordulhatnak elő nyilvánvaló következetlenségek is: a mámorról írva például Hamvas hol szenvedélyesen kel ki ellene, mivel „valótlan és ezért hűtlen”; hol a legmagasabbrendű állapot, az éberség egyik megnyilvánulásaként üdvözli.) „Lehet-e program az, hogy nincs program? Lehet-e világnézet az, hogy nincs világnézet?” – kérdezi 1948-ban (*Epilegomena*), ám azzal, hogy feltette a kérdést, már benne is van a programkészítésben, amit a későbbi igenlő válasz csak beteljesít. És ezzel együtt észrevétlenül lombosodik és terebélyesedik az ideológia is, amelynek súlya alatt az esszéforma megszabta rövid terjedelem és stílus gyakran majdhogynem összeroppan.

A rendszerépítést az élő gondolat, az eleven ember selymi meg. Ahol felhangzik a tévedhetetlenségről árulkodó, kategorizáló hangnem (szélsőséges példái az „ez, kérem...” fordulattal kezdődő mondatok), ott rövidesen szó esik azokról is, akik ellen védekezni kell. Ők a „csalók”, a „svihákok”, az „örültek”, a „szélhámosok”, a „hipokriták”. Néha az az érzésem, túl sokan is vannak. Ami Hamvas személyes élet-történetét illeti, biztos, hogy az őt környező, ellenséges világban szégyenletesen sokan voltak. De az írásokban, ha szóba kerülnek, hiányzik velük kapcsolatban az az előítéletmentes, már-már anarchisztikus látásmód, amely például Dosztojevskijt, vagy nálunk Pilinszkyt jellemzi. Nem elnézésről vagy megbocsátásról van szó, hanem olyan látásmódról, amely a legaljasabb csalóban is a halálraiteltet pillantja meg, s aminek birtokosa ezért – e tudás „előnyére” szert téve – önmagát senkinél sem tartja „magasabbrendűnek”. Igaz, Hamvas visszatérően utal rá, hogy nem a „nagy embert”, hanem a „nagy életet” tekinti mérvadónak: az első ugyanis a *kivétel*, a második a *mindenki* kérdése. Amikor bevallja, hogy szeretné az „életszentségről szóló tudomány alapjait megvetni” (*Apokalyptikus monológ*), akkor az olvasóra bizza annak eldöntését, hogy ebben a „tudományban” megilleti-e valamilyen rubrika a „hülyéket”, a gonosztevőket, a butákat, az elvakultakat és a földhözragadtakat. Ismét a *Karneválr*a kell hivatkoznom, amely a szerzőjére nézve leggyalázatosabb időszakban született (1948–51), de amelyben a gyűlölet mögött humor, a humor mögött pedig bölcsesség sejlik.

E bölcsesség nem kibékülés, hanem a megoldhatatlan válság belátása. Az esszékehez való viszonyulásom éppen attól ambivalens, hogy ez a belátás visszatérően, szinte ritmikusan homályosodik el. Ettől válik sokminden tisztázatlanná; a diszkurzív gondolatmenetek és a pontszerű, vallásos, „misztikus” élmények között gyakori a súrlódás, és ilyenkor, ahelyett, hogy erősítenék, gyengítik egymást. Mint az említett példák is mutatják, *amikor egyetlen, intenzív, látomászerű élményt diszkurzív módon igyekszik megindokolni (horribile dictu: bebizonyítani), akkor kialakul a rendszer és a túlgömböszű, pillanatnyi élmény közötti ellentmondás, amely semmiképpen sem termékeny.* A létezés borulékonyágának belátása helyett ilyenkor mesterségesen fenntartott pozitív és negatív pólusok alakulnak ki, amelyeket csak retorikailag „stílus-készséggel” lehet fenntartani. (Ezzel magyarázható sok stílári probléma, gyakori „túlírtság”, az „és” kötőszó néha modorosságig fajuló használata, az időnként vitathatatlanul melodramai tónus, a szentimentalizmus, a kijelentő mondatok pateti-

kussága, egy-egy gondolatnak néha már bosszantóan gyakori elisméltése stb.) Hamvas s az olvasó annak ellenére is hatása alá kerül, hogy az állítások jó része nyilvánvalóan elnéző baráti helyeslést kíván.) Az érzéki szemlélet ezekben az esetekben óhatatlanul megsérül; ahelyett, hogy Hamvas engedné kibontakozni az eredendően amorf anyagot s útjára bocsátaná a saját pályáján, előre az ismeretlenbe (miként azt például a hasonló műveltségű, Hamvással sok vonásban rokon, de eredendően művész igazságtalanságnak tűnhet itt, szellemi közegünkben, amelyre valóban gyökerekig menő tisztázatlanság jellemző, és amelyből Hamvas vitathatatlanul kiemelkedik.

(*Egymást őrlő gondolatmenetek*) Tisztázatlansággal vádoltam Hamvast, és ez zseniálisan érzéki, plasztikus gondolkodó, de a rendszer súlya alatt a plaszticitásból gyakran lesz díszítőelem, amelynek barokkosan burjánzó pompája sem tudja feledtetni a teória (ideológia) és az érzéki szemlélet összeegyeztethetlenségét. (*Az öt géniusz* című könyve példamutató ebből a szempontból: a könyv egésze magávalragadó, Borges teszi), alárendeli gondolatainak, felismeréseinek, sokszor egy kétes ötletnek. Ezért ha tisztázatlanságról, megoldatlanságról szólok, akkor ezt Hamvas saját gondolkodói kristálytükrében látom annak. Mert az egzisztenciális krízis iránti érzékenysége, amely különösen pályája első szakaszában lenyűgöző, a magyar bölcséletben páratlan; és ezért fájó látni, amint elvétí az önmaga által felállított mércét. Amit tisztázatlanságnak nevezek, az nem más, mint annak a paradox logikának a következtelen (és nem paradox!) alkalmazása, amelyet korán felismert, és amelyet sokszor a megtisztító destruktivitásig menően alkalmazni tudott. A tisztázatlanság érzése furcsa módon éppen akkor fog el, amikor látom, hogy Hamvas *mindenáron* tisztázni akar valamit, s ennek érdekében a létezését egyértelművé, leírhatóvá, fogalmakkal ki-merevítetté, megragadhatóvá igyekszik leegyszerűsíteni. A krízist ekkor nem katarzis, hanem elszűrődés követi: a Hamvasra jellemző tragikus látásmód (amelynek különösen szép megnyilvánulásai a *Silentium* c. kötet esszéi) ilyenkor ahelyett, hogy nyelvilag is tépett, zaklatott módon nyilvánulna meg (gondoljunk Nietzsche, Antonin Artaud vagy Georges Bataille egymásétól gyökeresen különböző, a krízisbe mégis egyforma „tehetetlenséggel” belesüppedő prózájára), *tudálékossá* válik, és esetenként, mint például az *Unicornis* esszéiben, közhelyek gyűjteménye lesz. A gondolkodás szerkezetében kialakuló rossz illeszkedéseket a tézisszerűen leszögeezett kijelentések, a profétikus tömondatok, a modorosságig fajuló önméltelések nem tudják eltakarni, sőt, a válságot megérteni vágyó olvasó számára egyenesen leleplezőek.

Amikor Hamvas pályája legelején egy-egy konkrét téma, könyv, gondolat kapcsán a válság fogalmát behatóan kidolgozta, akkor a történelem iránti fogékonyságánál is döntőbb szerepe lehetett annak az élménynek, amely a valóság megfoghatatlanságából táplálkozott. Ez az élmény önmagában is elegendő a krízis átéléséhez; krízisről is nehéz mérvadóan beszélnie annak, akinek ebben az egzisztenciális, „vallásos” élményben nem volt része. A létezés megragadhatatlanságának elemi tapasztalatát azonban Hamvas csak elvétve engedi érvényre jutni; s bár pályájának minden szakaszában, mint egy rejtett akkumulátor, ez táplálja gondolatait, mégis érthetetlen makacssággal igyekszik e tapasztalatot újra meg újra elfojtani. Ebből adódik az a különös zavar, amely Hamvas legkülönbözőbb időszakában keletkezett esszéiben egyaránt feltűnik: a *krízis, a megfoghatatlanság iránti fogékonyságból eredő rácsodálkozásnak, valamint e fogékonyság elfojtásából következő dogmatizmusnak a kibékíthetetlen, az önmagát lecsupasztító és kiszolgáltató gyónást tevőnek, valamint a magabiztos, rendíthetetlen, a párbeszédet elutasító teológusnak az ellentéte. A két-fajta magatartás nem egyeztethető össze; a kialakuló feszültség ezért éppen attól idegenít el, aminek pedig Hamvas meg kívánt nyerni.*

A létezés eredendő válságának mély, majdnem maradéktalan átélése, és a válság képezte szakadék időnkénti tagadása és betemetése – mi más lenne ez, mint egy újabb válság, mégha ezúttal nem is a létezésé, hanem egy gondolkozóé, aki eltérő irányú vonzalmak egyidejű áldozata lett?

(*Ananké lakhelye*) „Krisis ma éppoly kevésbé van, mint Laoce korában, vagyis ma éppúgy van, mint akkor volt: de ez a mai kor nem kivételesen válságos, nem válságosabb, mint a történelem bármely más korszaka” – írja *Modern apokalipszis* című tanulmányában (1935), majd így folytatja: ha válságról van szó, akkor „tulajdonképpen valami végtelenül egyszerű és természetes dolog történik: az, ami mindig történik.” Ez az eredendő, felszámolhatatlan válság „a végső tudás”, írja a már említett kiemelkedő esszéjében, a *Tudományvallás és vallástudományban*, belátva, hogy „nem számíthatunk könyörületre, megbocsátásra, elnézésre, szelíd bánásmódra. A lét teljesen és visszavonhatatlanul reménytelen. A szükségszerűség kíméletlen és félelmetes.” A szükségszerűség és a sors görög istennőjét, Anankét felidézve így teljesíti ki e gondolatot: „Ez a borzasztó, kegyetlen, inhumánus, embertelen szükségszerűség az, ami a világot kormányozza . . . Az ananké vak, bölcsesség, részvét nélkül való, szívtelen, érzéketlen, legyőzhetetlen, nincs benne semmi jóság, igazságérzet, nem hatódik meg, nem lehet meggyőzni, nem intelligens, nem vesztegethető meg, – az ananké inhumánus.”

A vakság, a részvétlenség, a szívtelenség, az érzéketlenség, a jóság és igazság nélkülség azonban önmagában még nem ok a végső reménytelenségre. Ananké a leginkább azért lett a szükségszerűség istennője, mert nem lehet előle megszökni. „A kényszerű sors (hé ananké) a létezést köti össze velünk”, mondja Szókratész Plátón *Theaitétosz* című dialógusában (160 b), és bizonyára Hamvas számára is ismerős volt e kijelentése: miközben minden körkörösen összezárul, az ember, mint az Egy letéteményese, mindenben belül van, és mégis mindentől elkülönül. Egyszeriségét éppúgy tapasztalja kizárólagosságnak, mint kiszolgáltatottságnak. Belső határtalansága nemcsak élete korlátozottságára ébreszti rá, hanem az ezzel járó teherre is: arra, hogy egy ismeretlen erő szeszélye mintegy odavetette a létnek, amelytől immár nem szabadulhat. Ez a szeszély, ez a kényszerű sors (ananké), amely elől – élelet kapva tőle – csak élete árán menekülhet el, fúriaként örökösödik léte fölött; az orfikus elképzelés szerint fúriaként viselkedik a szükség és a kényszer istennője. „Ugyanaz ugyanabban maradván önmagában nyugszik” – írja Parmenidész a létezőről (to eon) – „s így szilárdan ugyanott marad, mert a hatalmas Ananké a határ kötelékeiben tartja, amely kétfelől körülzárja . . . nincs és nem is lesz semmi a létezőn kívül, mivel azt a Moira megkötözte, hogy egész és mozdulatlan legyen . . . mivel van szélső határa, teljes, mindenfelől jólkerekített gömb tömegéhez hasonlatos, közepétől mindenfelé egyenlő . . . önmagával mindenfelől egyenlő, egyformán találkozik határaival.” Am ha nincs és nem is lesz semmi a létezőn kívül, akkor elképzelhető-e, hogy a határ kötelékei fonódnának rá? Vajon az, ami a határokon túl van, nem tartozik-e éppúgy a létezőhöz? S ha a határokon túl egyedül Ananké tartózkodik, aki az egész létezést kezében tartja, akkor ez nem azt jelenti, hogy a létezést át- és áthatja Ananké? A krízis átélésének pillanataiban Anankéva sűrűsödik a teljesség; ekkor vesz erőt az emberen a vágy, hogy meneküljön hatalma elől, hogy kilépjen a létezésből, de ekkor éri utol a felismerés is, hogy hiába is menekülne: Ananké az ő szívében is ott fészkel. Azzal, hogy a létezésnek ki van szolgáltatva, önmagának is kiszolgáltatottja lesz.

Hamvas ismételt felhívja ugyan a figyelmet arra, hogy Ananké inhumánus; *de vajon nem jelenti ez azt is, hogy az Anankéban megtestesülő, emberen túli mélységes idegenség magát az embert is átítatja, akinek humánuma nem létezhetne az „in-humánus” nélkül?* Hamvas visszatérően utal arra, hogy az úgynevezett humanizmus nem egyéb, mint hogy az ember „a maga módjára, a maga természetének megfelelően fogja fel a szükségszerűséget.” Am ennek az „isteni természetnek” a megítélését illetően a későbbiekben elbizonytalanodik. Elutasítja ugyan a humanizmust és a tudományos szellemet, mivel ezek egyaránt megtagadják ezt a természetet; de mint ha visszariadna attól a következetességtől, amellyel Nietzsche vagy Bataille az „isteni természetet”, Anankét mindenekelőtt az eredendően válságos emberi egzisztencia tükrében pillantotta meg. Hozzájuk hasonlóan ő is lemond ugyan a *morál* igénybevételéről, amely az emberben rejlő mélységeket elfedi; ám ahelyett, hogy e mélységbe alámerülne, és a feloldhatatlan paradoxitásban jelölné ki azt az otthont, amelynél az ember mint a keletkezés és az elmúlás kiszolgáltatottja tovább nem lép-

het, egy *utópiát* teremt, amelynek alapja a végső „nem” helyett a tovább nem bontható igen. (Ennek a bizonytalanságnak egyik jele az, ahogyan például *Poeta metaphysica* című esszéjében a szakadékszerű Hölderlint Heidegger szellemében, az ő fogalmait kölcsönvéve kezdi tárgyalni, majd feladva saját pozícióját, észrevétlenül Keats-szé maszkirozza át. Szerepe van ebben annak is, hogy a számára alapvetően fontosnak tűnő „lét”, „létezés”, „világ” fogalmakat nem tisztázza, és használatuk során az évek folyamán újabb és újabb önellentmondásokba keveredik.) Tagadhatatlan, hogy Hamvas számot vetett a nietzschei és bataille-i alapállással: *Krisis és katarzis* című esszéjében például pontosan végiggondolja a nihilizmusban rejlő lehetőségeket, a krizissel való telítettségéből fakadó katarzist. A hangnem azonban, más tanulmányaihoz hasonlóan, itt is azt a gyanút keltette fel bennem, hogy *tárggyá vált az, aminek alanyának kell lennie, s témává lett az, aminek felülmúlhatatlansága, megragadhatatlansága miatt a krizisről szóló beszédet is át kellene itatnia, és a nyelvet is krizisben levővé változtatnia* (amitől az még természetesen kristálytisza marad). A válságról és a nihilizmusról úgy beszél Hamvas, mint a teológusok Istenről; s bár a nagy misztikusok rendíthetlenségével maga is tudja, hogy az Istenről ejthető végső szó sohasem az Igen, hanem az isteni felfoghatatlanságot, „létfölöttiséget” érzékeltető, az elnémulást előkészítő Nem, hiányzik a misztikusok megingathatatlanságával mindig társuló gyermeki tanácstalanság, amely a Nemet dermesztően hitelessé tudja tenni. Mintha bizony Ananké a földöntúli messzeségekben lakozna, nem pedig a szív dobogásában, az erek lüktetésében, az idegek áramában.

(*A hagyomány és a válság viszonya*) A krízis görögül döntést, választást, szétválást, végezetül pedig vizályt jelent. Miként azonban a szétválás feltételez egy eredendő egységet, úgy a krízis érzése sem választható el a belőle való kijutás vágyától. A minden dolog együttérzésén nyugvó hagyománynak, illetve az eredendő „emberi alapállásnak”, a *status absolutus*nak a keresése értelemszerűen következik a válság intenzív átéléséből. Alighanem ezen a téren nyújtotta Hamvas a legtöbbet kortársainak és utódainak. Az archaikus hagyomány feltárása során mérhetetlen sok ismereteket emelt át a múltból a jelenbe, próbált megosztani kortársaival, akik számára mindez addig nagyrészt ismeretlen volt; az alapállás keresésével pedig olyan horizontokat nyitott meg, amelyek gyújtópontjába állítva olvasóit joggal remélhette tőlük a válságon túli (előtti) segítség megtalálását, és egyúttal a vele való egyesülést is. A krizissel kapcsolatos ellentmondás azonban itt is érezteti a hatását: a tragikus látásmód és az inkvizitori szigor kétféle távlata a hagyomány tárgyalásakor is kaleidoszkópszerűen váltogatja egymást. Ahhoz, hogy a krízist megelőző (és felülmúló) hagyományt meg lehessen alapozni, tételezni kell egy olyan állapotot is, amely mentes a válságtól. Ez csak akkor történhet meg, ha Ananké mindenre kiterjedő, a hagyományhoz hasonlóan ugyancsak mindent felülmúló uralma korlátok közé kényszerül. Egyfelől Ananké uralkodik mindenk fölé, másfelől pedig a hagyomány. Mégis csak kivonhatja magát az ember Ananké uralma alól? Ehhez önnön létállapota fölé kellene szemet hunynia; *hinnie* kell valami olyasmiben, ami sohasem következhet be, *remélnie* kell, hogy mégsem annak köszönheti létezését, ami – Hamvas szavaival – „a világot kormányozza”. A krízist felülmúló hagyomány elérése ezért beteljesíthetetlen *vágyódás* tárgya lesz, amelyet észrevétlenül az utópiákból áradó melankólia borít el.

A hagyomány így tolódik el Hamvas írásaiban a *megfoghatatlan múltba*, illetve az *utópikus jövőbe*. Gondolatvilágának egyik különös ellentmondása jelenik meg itt: *az abszolút érvényű pillanat, a „mindig most, soha többé” élménye (azaz a krízisélmény) egytájtá célirányos történelemképpel szegül szembe, ami az intenzitásban felragyogó valódi emberi alapállás időtlenségét eleve kizárja*. Ahhoz, hogy a kettőt egyeztethesse, Hamvas a lineáris történelem két végét kénytelen az időtlenségbe meghosszabbítani, ahol nemcsak érintkezniük és egygyéválniuk kell, hanem a teljes történelmet is egyetlen időntúli pillanatba kell összerántaniuk. Időben léte egyedül a jelennek van, ami körülbelül a dokumentált történelemnek (Hamvas szavával: a „történetnek”) felel meg; ezt az „apokaliptikus korszakot” a „paradicsomi állapot”

időtlenége előzi meg, és a „megváltás” örökkévalósága követi. A két szélső állapot-hoz képest a középső Hamvas számára értelemszerűen kizárólag „degradált” és „korrumpálódott”: „kétezeröttszáz éve tartó züllés és fegyelmetlenség” tanúi és részei vagyunk, írja élete vége felé (előfordul, hogy e korszakot háromezer évre terjeszti ki); az apokaliptikus jelenlegi, végső szakaszában „az Égnek nincs földi megnyilatkozása”, hiányzik „az ember, akiben az isteni szellem nyilvánkozik meg. Az őskor szelleme.”

A válság, ha a „történethez” kapcsolódik, időben behatárolt lesz. Mindaz, ami van, nélkülözi az Egységet; ezt tehát ott kell keresni, ahol a „van” érvényét veszti: a „nincs”-ben. Érthető, hogy a Hamvas tolla nyomán kirajzolódó „hagyománykép” legfőbb feladata az, hogy az embert kiemelje Ananké szoritásából – azaz a létezéséből – és egy *vágyott múltba* (és jövőbe) helyezze. A prófétai hang ekkor a legharsányabb, s a meggyőző ereje összehasonlíthatatlanabban gyengébb, mint amikor az egzisztenciális válság élményét tolmácsolja egy-egy konkrét kérdés kapcsán. Felbecsülhetetlenül értékes és nélkülözhetetlen az, amit a hagyományról és annak ősi dokumentumairól, a szent könyvekről, a legrégebb bölcsességről mond, az „őskor egyetemes tudásáról, Istenről, a világról, az emberről, a lélekről, a kormányzásról, a szépségről”, mindarról, amit René Guénon „szent tudománynak” (science sacré) nevez egy könyve címében; *ám kérdéses, hogy ez valóban szembeállítható-e a későbbi tudással, méghozzá a Hamvasra jellemző megfélembeszethetetlen kizárólagossággal.*

Annál is jogosultabb ez a kérdés, mivel meggyőzően, sőt magávalragadó stílusban írja le azt, *hogyan* fordult el a korrumpálódott emberiség a hagyománytól, de nem szól arról, hogy *miért* történt ez így. Ha erre alkalmanként kitér, akkor olyan feleletet kínál, ami a kérdést nem megválaszolja, hanem még nyitottabbá teszi (például hogy felülkerekedtek az alsóbbrendű ösztönök, vagy megbomlott a szellem és a hatalom egyensúlya). Felvetődik a gyanú, hogy Hamvas nem figyelmetlenségéből maradt adós a válasszal, hanem mert a kérdés nem is válaszolható meg. Kinyilatkoztatásról van ugyanis szó, amelyre a kérdés és a felelet szabályai nem érvényesek. A krízis kialakulása, az időtlen hagyomány „időnek történt kiszolgáltatása” voltaképpen csoda, amellyel kizárólag egy másfajta, eltérő következményekkel járó csodát lehet szembeállítani. Ezeknek egymáshoz való viszonya (a *Tabula Smaragdina*ban Hamvas produktív és pozitív Kettőről, valamint negatív és destruktív Kettőről ír) az eredeti bűn képzetét kelti fel; maga Hamvas is ennek analógiájához fordul segítségért: „A korrumpált életrend legelső oka annak az eseménynek a következménye, amelyet vallásos terminológiával eredendő bűnnek neveznek, de amely egyáltalán nem vallásos természetű, hanem ontológiai esemény, vagyis valami, ami a létezésben következett be, az ember által elkövetett rontás és romlás.”

Hiába mondja Hamvas, hogy ez a romlás nem vallásos természetű; mégis a jöhoz képest bekövetkezett bukásra gondol, ami a Paradicsomból való kiűzetésnek is oka volt. A válság eszerint a kapun túl kezdődik, s egészen addig tart, amíg az ember vissza nem talál a kertbe. A krízisnek és az emberi lét megoldhatatlanságának a belátása helyett a mindenáron való tisztázás vágya kerekedik felül; s miközben Anankét Hamvas letaszítja a trónjáról, a *morál* szellemét ereszti be. Árukkodó a szóhasználat: Hamvas az *ember által* elkövetett romlásról és rontásról ír. Ez pedig nemcsak Kierkegaard felismerését juttatja eszünkbe, aki szerint Ádám a gyümölcs letévesztésével a rosszat választotta ugyan, de ilymódon a szabadságnak is tanúbizonyságát adta, hanem arra is figyelmeztet, hogy ha az embernek lehetősége van elkövetni valamit, akkor ebben szerepe kell hogy legyen a krízisről nyert hallgatóságos tapasztalatának is, sőt, hogy nem cselekedhetne, ha nem lenne krízisben létező lény. A *szabadság* nem előzi meg (múlja felül) a krízist, hiszen éppen annak köszönheti megszületését; és ha szabadságon Hamvas a „történeti szenvedélyeket” felszámoló, a szenvedélyektől független alapot kiépítő „brahmani egzisztenciát” (az emberi állapot) érti, akkor felvethető a kérdés: vajon a hagyomány nem úgy „múlja felül” a krízist, hogy azt feneketlenül mélyíti és beteljesíti? Vajon nem a válság elkendőzése, megtagadása a valódi romlás? Ezt írja Hamvas: „a hagyomány az ember és a transzcendens világ között lévő kapcsolat folytonosságának fenntartása, az ember

isteni eredetének tudata és az istenhasonlóságnak mint az emberi sors egyetlen feladatának a megőrzése." Ne a „transzcendens világ” kissé közhelygyanús kifejezésére figyeljünk; emlékezzünk inkább arra, hogy ha az ember valóban isteni eredetű, akkor egyetlen istennek köszönheti létét: Anankénak, aki pusztulásáról is gondoskodik.

(*Mi sem vagyunk érintetlenek a hagyománytól*) A hagyomány az Egyre, az Egyre, „minden dolog együttérzésére” (C. G. Jung) irányítja a figyelmet. Ez önmagában is elegendő annak belátásához, hogy a hagyomány és a krízis egyazon gyökérből táplálkozik. A létezés egysége, amely iránt a görög bölcsek, különösen a Szókratész előttiek, oly érzékenyek voltak, érvekkel nem támasztható alá: nem lehet elégszer hangsúlyozni, hogy ennek megpillantása csoda. „Mindennek egy a kezdete” (fr. 8.), jelenti ki a püthagóreus Philolaosz, aki tanítómesteréhez hasonlóan a létezés alapelemét a számban fedezte fel: a dolgok, amennyiben létezőek, megszámlálhatóak. Minden szám eredete az egy, amelyet azonban a görögök nem neveztek számnak (arithmeticus): a legkisebb mennyiségnek a kettőt tartották (Arisztotelész: *Fizika*, 220 a), amely a többi számhoz hasonlóan ellentéte az egynek. A számok lehetnek párosak és páratlanok, azaz végtelenek és végesek (a végtelenségig felelhetőek, illetve megfelelhetetlenek); az egy viszont egyszerre páros és páratlan, véges és végtelen (*Metafizika*, 986 a) – egyszerre van jelen mindenben (lévén minden számnak az eredete) és mégis mindentől elkülönül (mivel ellentéte is a számoknak). Ahhoz, hogy kijelenthessem valamiről: egy, tudnom kell a kettőről, a háromról, a sokról; de ahhoz, hogy kimondhassam: egy, el is kell tekintenem a többi számtól, pontosabban be kell olvasztanom őket az egybe. *Az egy ezért éppúgy jelent egyetlen, mint egyesítőt, egyidejűleg van jelen a sokaságon innen és túl.*

A mindenség egységének az érzékelése, amit Hamvas a hagyomány legfontosabb örökségének tartott, éppen az „egy” természetéből következően paradox állapot: nemcsak arról van szó, hogy a végtelenül sokszámú létező közös alapját, a dolgok létezésének megmagyarázhatatlan csodáját kell átélni, hanem a lét egységét mint kizárólagosságot, mint felülmúlhatatlant kénytelen az ember felfogni. Amennyire szükségszerű az „egy” használata, éppannyira megengedhetetlen is. *Egy a lét*: tehát gömbszerűen határolt, mint Parmenidész gondolta? Ám ha határolt, mivel érintkezik? S ha érintkezik bármivel is, beszélhetünk-e még egyről? Jogosnak tűnik a püthagóreusok megoldása, akik szerint az „egy” egyszerre páros és páratlan, azaz határos és határtalan. Mivel nem logikai természetű az egy, ezért, mint Plátón *Parmenidész* című dialógusában, vele kapcsolatban a feloldhatatlan paradoxonok az utolsó szó joga.

A lét egysége nem következtetések által tisztázódik, hanem az intuíció eredményeként, hiszen ennek az egységnek a végső titka bennünk rejlik. Ez a szentség titka. Az egyben ott rejlik az *egyszeriség*, ennek pedig egyedül a keletkezés és az elmúlás vonatkozásában van jelentése. „Az Egy – írja Plátón – . . . amennyiben megragadja és elereszti a Létet, keletkezik és pusztul.” (*Parmenidész*, 156 a): az Egy, azaz az Egység, vagyis a Lét Egysége a keletkezést és a pusztulást is tartalmazza. Az ebből kikristályosodó egyszerűség vezet el az embert az Egységnek és az Egynek a belátásához; és ha gondolatai megérintik a Lét egységét, akkor ez élete egyszerűségének a belátását is jelenti. Az Egy attól nyeri el valódi jelentését, hogy az embernek *egy* élete van, és *egy* halála: egyik sem szorozható meg. Leibniz matematika-tanára az $1 \times 1 = 1$ egyenletben látta Isten bizonyítékának az alapját. Láthatta volna benne az emberi élet szentségének a bizonyítékát is. A lét egysége és az emberi élet egyszerűsége egymást tükrözik: bármelyikről feledkezünk is meg, a másikat is szem elől tévesztjük.

„[Mert] egy a bölcs dolog – mondja Hérakleitosz –: felfogni az értelmet, amely kormányoz, átítatva mindenben mindent.” (fr. 41) A bölcs dolog (to szofon) nem más, mint mindennek mindennel való átítatódásának belátása, ami értelemszerűen jelenti a bölcs dolog mindenben való részeseését is. Ám ha minden eggyé válik, óhatatlanul a paradoxitás nyomul előtérbe. Ilyenkor az ember nemcsak a létezés egységét,

hanem önnön egyszerűségét is fokozott mértékben átéli. A korai bölcsek világától nem oly távoli tanítást, a *Tibeti Halottaskönyvet* idézve: az „egyhegyű odaadás” a „kettősség nélküli lét” feltétele – ami éppúgy előlegzi a felfokozott élettudatot, mint a halált. A bölcs dolog ezért olyan, mint a hérakleitoszi villám („És mindenkét kormányoz a villám”) : egyszerűsége tesz és el is különül, mindent átitat, de mindentől el is zárkózik. Az uralkodó, ha alattvalói egy emberként követik, mindenkit felülmúl. „Ahánynak tanításával megismerkedtem, senki sem jut el odáig, hogy tudja, hogy a bölcs dolog mindentől elkülönült” – mondja Hérakleitosz (fr. 108). Ezért állíthatja ugyancsak ő: „Az egyetlen bölcs dolog nevéül nem fogadja el és elfogadja Zeusz nevét” (fr. 32) – a „minden egy” élményben a létezők egységétől való megérintettség éppúgy eredményez „istenülést”, mint végérvényes elszigetelődést, sőt kifosztottságot. Az Egy nemcsak mindenség, de kizárólagosság is, nemcsak határtalanság, de pontszerűség is. „Mindenből egy és egyből minden” – írja Hérakleitosz (fr. 10): a megbonthatatlan összhang éppúgy jelen van a „minden egy” élményben, mint a keletkezésnek és az elmúlásnak a megszüntethetetlen diszharmoniója.

Az Egység belátása, mivel intenzív, az időt is felülmúló élményről van szó, nem köthető egyetlen kivételes („paradicsomi”) korszakhoz sem, de a krízis sem szűkíthető le egy másik („történeti”) korszakra. Az emberiség legkorábbi fennmaradt alkotásait, a lascaux-i barlangfestményeket elemezve Georges Bataille meggyőzően tárta fel azokat a szélsőséges helyzeteket, amelyekbe belekerülve az őskori lény immár emberként áll előttünk (ellentmondásos szentség, az öntranszcendálás vágya, az erotika, a halálról való tudás stb.), és amelyeknek a szerepe mind a mai napig ugyanaz maradt. Az inkákról írva Hamvas kijelenti, hogy „az igazi kérdés sohasem az anyag, hanem mindig az, ami túl van az anyagon. Ahol a látszólag legkézzelfoghatóbban reális gondolkozás dolgozott, a háttérben mindig ott van az irreális.” Am amit Hamvas itt hagyománynak tart (az irreálissal fenntartott kapcsolatot), azt eredendő válságnak is nevezhetjük (ezt teszi Antonin Artaud is, aki a közép-amerikai indián kultúra beavatottjaként annak ősi alkotásaiban a semmivel való viaskodást a halálfélelemmel elegyedő halálvágyat fedezte fel). És ha a hagyományban ott lappang (tombol) a krízis, akkor ma, amikor látványosan krízisben élünk, valamilyen módon a hagyományban is osztozunk. *Sorsunk semmiben sem különbözik azokétól, akik évezredekkel ezelőtt éltek; ugyanazt szenvedjük el, mint ők, a „létfelajlásnak” ugyanabban a soha végleg meg nem szüntethető állapotában leledzünk.* Ha a mai ember romlottabbnak, korrumpáltabbnak látszik, mint elődje, akkor ebben ő csak részben hibás; *a létezés lassú, fokozatos romlásának a jele ez, amely, mint az egyes ember élete is, feltartóztatlanul halad a keletkezéstől a pusztulás felé, a táradtság és a gond egyre növekvő terheit rakva vállunkra.*

Az inkák kapcsán Hamvas profétikus hangon kárhóztatja a modern ember „örületét”, aki nem óhajt tudomást venni az irreálisról. De vajon tárgy lenne az irreális, amit hol szem elől lehet vesztetni, hol pedig újra rábukkanni? Elképzelhető-e az emberi létezés az őt át- és átszövő irreálitás nélkül? Nem az ember legbensőbb lényege ez? S ha elfogadjuk, hogy a kézzelfoghatóhoz foggal-körömmel ragaszkodó modern ember nem óhajt tudomást venni az irreálisról, vajon azzal, hogy létezése alapját megtagadni vágyik, nem éppen az irreálitást csempészi-e vissza az életbe, és ugyanarról tesz tanúbizonyságot, mint ősi társai, csak éppen más eszközökkel? Vajon nem az életet keletkezés és pusztulás gyanánt szétszaggató irreálitás teremt lehetőséget még arra is, hogy az ember az irreálitást tagadni óhajtsa? Ha a hagyomány az emberi létezésre vonatkozó eredendő tudást jelenti, akkor, mivel az egzisztenciális válságnak köszönheti megszületését, a hagyományba nem fér-e bele a hagyomány elutasítása is? Az apokalipszis, a maradéktalan romláson túlmenően, nem beteljesülés is? A kegyelem (a hagyománytól való megérintettség) a pusztá ajándékon túl nem győtrelem-e?

(*Ho pedagógosz*) Nem jelenti ez azt, hogy az apokalipszisben élő emberben benne rejlik a paradicsomi aranykor és a megváltás is? A valódi krízis nem más, mint a három együttléte; s az embert éppen az különbözteti meg minden egyéb lény-

től, hogy nem tud nem válságban létezni: halandóként sejtése van a halhatatlanságról, létezőként a nemlétről, s a halhatatlanság is az ő halandósága révén teljesedik be (Hérakleitosz), miként a nemlét is az ő léte által válik elviselhetetlenné. Hamvas legszébb teljesítményeinek színtere, valódi otthona az önmagára utalt egzisztencia szeretetteljes vizsgálata nyomán tárult fel előttem. Ott, ahol lemond a rendszerépítés görcsös vágyáról, ahol nem igyekszik minden áron valamilyen választ kierőszakolni, ahol nem fenyeget, nem ijesztget és főként nem prófétál; ahol nem mindentudó, patetikus, néha önmagától is elérzékenyülő hangján szól. Valódi nagysága akkor tárul fel, amikor elhagyja e kényszerű, az egészséges szellemi közeg ijesztő hiányára figyelmeztető, a kalodában leélt életből következő torzulásokat, és teológusból visszavedlik tanácstalan csodálkozóvá, iskolamesterből pedagóguássá. Csakis ekkor hiszem el neki, hogy „az előtt, aki a modern korszak rongáltságát végső mozzanataiig át fogja tudni élni, soha nem látott távlat nyílik meg”; s csak ekkor tud meggyőzni arról, hogy az idillikus emberek „tudnak nyugodtan ülni, bor vagy tea mellett, nem sietnek, a fűbe hevernek és semmit sem akarnak”. Az emberi alapállást, a status absolutust ilyenkor nem elmagyarázza, nem továbbalapozza, hanem gyakorolja, és példát mutatva ébren tartja olvasóit. Mi az ébrenlét? Fokozott élettudat, éberség. Hamvas szép megfogalmazásában: „a halál közelségétől átitatott entuziazmus”.

A nekem oly kedves esszék (*Ünnepek és közösség, Santa Soledad, Henoch, Jázmin és olaj, Gyümölcsóra* vagy a *Mágia szutra*, amely Loyolai Szent Ignác *Lelkigyakorlatos könyve* óta a műfajban a legmagasabb színvonalú európai alkotás) elfeledtették velem az ideológust, és megjelent az ember, aki a lélekvezetés feladatára vállalkozott. Bár a hagyományról itt alig esett szó, a tépettségről, a szenvedésről, az elveszettségről és az útkeresésről írott szavak mindennél pontosabban megvilágították nekem, hogy a hagyomány nem felhalmozott tudás, nem korszak, nem beváltásra váró ígéret, hanem a lélek sajátos állapota, amelyben a mámor, a derű, a látomás, a csoda, a lelkesültség, s mindezek mélyén a haláltól való megérintettség igazgat minden rezdülést. Ezeken a lapokon Hamvas nem a hagyományról írt, hanem a hagyomány szólt belőle; ugyanaz a hagyomány, amely szóra bírta Baadert vagy Böhmét, Cusanust vagy Eckhart mestert, Scotus Erigenát vagy Dionüsziosz Areiopagitát. Minden misztikus kortársa a másinak; a misztikának nincs története, fejlődése, hiszen mindenki ugyanarról szól, ugyanazon megragadhatatlant táncolja körül, mint gyertyalángot a muslica. Maga Hamvas bizonyára kijavítaná a jelzőt. „Misztikus? Most ezt a szót is elvetem. Konkrét. Elemi őstapasztalatról van szó.” Ez az az őstapasztalat, amelyre előbb vagy utóbb, de halála előtt szinte biztosan mindenki fogékonyvá válik. E tapasztalat tolmácsaként tudott Hamvas magával ragadni. Az elragadtatás pillanatai a *Karneválé*hoz hasonló élvezetben részesítettek. Annak ellenére, hogy se reményt nem sugalltak, sem boldogító kilátást nem nyújtottak, sem választ a fontosnak tetsző kérdésekre.

AZ ÍRÓ MINT A KÉTÉRTELMŰSÉGEK SZEMTANÚJA

Grendel Lajos: Böröndök tartalma

Három emlékeztető kritikai és közönségsikert aratott, több kiadást is megért regénnyel a háta mögött, és első könyve, az 1979-ben Pozsonyban napvilágot látott *Hűtlenek* című novelláskötete után most újból novellistaként lép olvasói elé Grendel Lajos. Kereken tíz elbeszélés a „böröndök tartalma”; tíz szokatlan, helyesebben: valószínűtlen, sőt: lidércesen kétértelmű, fantasztikus történet. Mert valószínűnek, a szó hétköznapi értelmében és a realista próza kanonizált esztétikája alapján „realisnak” tekinthető-e például a kötet címadó elbeszélés ismeretlen figuráia, aki egy detektív vagy egy terrorista bulldog-kitartásával nyomon követi lerázhatatlanul e novellák valóságos szerzőjét, majd becsenget Grendel Lajos csehszlovák állampolgár és magyar író lakása ajtaján, leszálalékkolt vasutasnak adva ki macát, aki pillantnyilag a végtelennel foglalkozik, és rátukmálja a megzavarodott szerzőre, polgári foglalkozása szerint a bratislavai Madách Könyvkiadó szerkesztőjére a kezében szorongatott böröndöt? Egyet, egyetlenegyét csak, mint mondja, a húsz, harminc vagy tán ötven degeszre tömött börönd közül, amelyek mind e titokzatos ismeretlennek a kéziratait tartalmazzák, aki afféle időmilliomos és szabadjegyes nyugdíjasként „a végtelenben utazik” – mondhatnánk pestiesen humorizálva, ha ugyan az egész történet baljós léggöze szempontjából nem minősülne stilustörésnek az ilyenfajta szellemeskedés. A kéziratok pedig, amelyekkel a börönd ki van tömve, beszámozatlan lapok, a „megszerkesztetlen káosz állapotában”, s a másik szerző – Grendel Lajos – számára, miközben találomra belelapoz, egyszerre csak úgy tűnik, hogy magukba foglalják „az összes lehetséges emberi sors ábrázolását... mindenki felvonul, aki valaha is élt a földön”; ezek az egyszerre valóságos és jelképes böröndök tehát a világ teljes, lehetséges leírását tartalmazzák. De logikus módon egyszerismind a világ teljes, lehetséges irodalmi leírását is; tehát „megszámálhatatlanul sok böröndje valamelyikében – eszmél rá a szerző – ott fekszik megírva az a novella is, amelyet most, szombaton délután fejeztem be”.

Vagy mit mondjunk például az *Unokatestvér* című elbeszélés történetének lehetséges valóságfedezetéről, amelyben realitás és irrealitás meqkülönböztethetetlenül egybefonódó kétértelműsége az E. T. A. Hoffmann-kisértetnovellákban őshonos motívumokkal fölerősítve sugallja a maga filozófiáját, „hogya a valódi életünk megismeréséhez nincsenek érzékszerveink, s így arról oly keveset tudunk”? Hiszen ez a történet, zavarba ejtő valódiságával és káprázataival, arról „szól”, hogy elbeszélője – a szerző barátja – megismerkedik Szilviával, s az ugyan eldönthetetlen, hogy valóságosan-e vagy csak álmában, mert „valami szűrő van közte és a világ között” (nyilván az imént idézett filozófia szűrője, illetőleg az a calderon-i meggyőződés, amit a böröndök egy másik novellája, *Az onirizmus trétái* így fejez ki: „az álom valóság... Az álom igazabb valóság... Az álom belül van, s ami bennünk van, attól nem foszthatnak meg bennünket”); de azt holtbizonyosan tudja, hogy ez az ő tulajdon és titkos erotikus vágyképét megtestesítő jelenés *nemlétező* unokatestvére, tehát *nincsen*. Hetekkel, hónapokkal később, hajnali álmában szeretkezik vele (ami nagyon is realis nemvalóságos esemény), de néhány órával később egy ismeretlen postás kézbesít egy neki címzett, s feladó nélkül ajánlott borítékot, amelyből levél helyett fényképek hullanak a padlóra, s ezek kettejüket mutatják – szeretkezés közben, ami viszont

meglehetősen csudálatos és hihetetlen esemény, noha fényképek dokumentálják. De a *Csehszlovákiai magyar novella* – a legnagyobbnak tartott csehszlovákiai magyar költő utáni bizarr filológiai nyomozás – története alapján se dönthető el, hogy élt-e csakugyan ez a bizonyos költő, Páll Imre, aki sohasem publikálta a verseit, vagy éppenséggel a hiányával létezik, a megíratlan, talán megírhatatlan csehszlovákiai magyar verssel, a nemlét tökélyében? (De hogy a Grendel-novellák a valósághoz való viszony tekintetében alapvetően dipoláris jellegük mellett milyen sokrétegűek és sok-jelentésűek, arra is jó példa ez a novella, hiszen az egyik – jelképes üzenetet szét-sugárzó – jelentésszféráján belül se dönthető el egyértelműen, hogy Páll Imre valahai léte vagy nemléte köré fonódó nyomozás voltaképpen titkos diagnózisa-e egy folyamatnak, egy illúzió szétporlásának, amelyet a tapintat erkölcsé öltöztet ilyen jelképes formába a szellemi életben maradás beteg ösztöne előtt; hogy Páll Imre eltűnésének a története a versei nyelvéhez kötött nagyobb közösségre leselkedő sors előérzetével is telítődik-e; másrészt hogy mindebben a profétikus előrelátásnak vagy a rezignált és szorongó józanságnak jut-e a nagyobb szerep.) – S elfér-e az élet kétségbevonhatatlanul hiteles realitásairól kialakított, szokványos képzeink keretei között, mondjuk, a *Pogány apokalipszis* – Heinrich von Kleist tollára is méltó – rém-drámája?

Persze ezt a kérdést a „bőröndök tartalmát” képező bármelyik történet alapján megfogalmazhatnánk, de talán ennyiből is nyilvánvaló, hogy ezek az elbeszélések – nemcsak titokzatos-irracionális holdudvarú történeteikkel, de rendeltetésükkel és mondanivalójukkal, és művészi, filozófiai üzenetükkel együtt, bár látszólag az anyagnak, az életnek ugyanazon a változatlan terepén mozogva – milyen messzire jutottak a pályakezdet novelláitól, amelyek még az írás révén mélyebben megismerhetők, feltárható és értelmezhető valóság 20. századian modern, naturalista-realista ábrázolhatóságának a hitében fogantak, és fel is használták ehhez „az illúziókeltés különféle trükkjeit”, amelyeket „a jó öreg realizmus kellékeiből összeeskábált epika nem nélkülözhet” (*Egy ponyvaregény vége*), mert felhajtó energiájuk az a meggyőződés volt, hogy a valóság pontos leírása lehetséges, és egyszersmind a valóság fölé is emeli a realitás írói képének a léghajóját.

Grendel Lajos írói világának kopernikuszi fordulata, amikor foszladozni kezdett a fiatal író naiv hite, hogy „valóság és fikció határán nincs útlevelellenőrzés, se vámvizsgálat” (*Egy ponyvaregény vége*), s mindennek logikus következményeképpen teljes meggyőződéssel vallhatta magáról, hogy „írói ambícióimat mindig az a vágy fűtötte, hogy az írás révén közelebb kerüljek a valósághoz és magamhoz, mélyebben megismerjem a világot másoknál, hiszen míg mások csak benne vannak a valóságban, én nemcsak benne vagyok, hanem bizonyos értelemben fölötte is” (*Bőröndök tartalma*) – első regényével, az *Éleslövészettel* vette kezdetét. Az *Éleslövészett*, majd a *Galeri és az Áttételek* azonban még mindig a valóság anyagában csirázó abszurdumot tenyésztette ki és növesztette egyetemes világlátássá egy nem akármilyen intellektus kesernyés okosságával. A „bőröndök tartalmának” a történetei viszont művészetismeretelméleti parabolák a hagyományosan valóságábrázoló realizmus, sőt: naturalizmus áruhájában, s keserű, okos, kiábrándult hangon tételesen is megfogalmazott filozófiájukkal kertelés nélkül beszélnek arról, hogy az irodalom nem a valóság megismerésének az eszköze és műszere. S ha igaz az, amiről *Az unokatestvér* elbeszélője elmélkedik a vele megesett, hihetetlen események kapcsán, hogy tudniillik „szemünk csak azt a tartományt látja, amely a valódi életünkön kívül tenyészik; fülünk csak azokra a hanghullámokra érzékeny, amelyeket az anyag bocsát ki; tapintani vagy izlelni csak azt tudjuk, ami anyag; így aztán, miközben valódi életünkhöz szeretnénk igazodni, mindig csak a sötétben tapogatózunk”, akkor azt is be kell látnunk, hogy ezt a konstitucionális érzékszervi fogyatékoságot az irodalom, a művészet se képes kompenzálni. Az íróban az a feltételezés omlott össze a kötetcmadó elbeszélés tanúsága szerint, hogy „a valóság felől egyenes és rövid út vezet az irodalomhoz, és fordítva, az irodalomtól a valósághoz. Most az történt – írja Grendel –, hogy rádöbbenem, hogy az irodalomból csak az irodalomhoz vezethet út. A tükröben nem a valóság van, csupán az irodalom. Ha összetöröm a tükröt, nincs mögötte semmi.” S ennek az

összeomlásnak a katarzisában világosodik meg a jelképes értelme, hogy a Borgesnek ajánlott első novellában a bőröndből találmásra előhúzott lap miért éppen Robert Musil *A tulajdonságok nélküli ember* című regénymonstrumából származik? (Grendel nem jelöli meg a forrást; az ő vendégszöveg-kezeléstechnikája ebben megegyezik Esterházyéval.) Azért, mert azon a lapon Leinsdorf gróf nagy párhuzam-akciójáról tétetik említés, amely egyébként Musil regényében éppúgy nem éri el célját: Ferenc József uralkodása hetvenedik évfordulójának a megünneplését, mint ahogyan az irodalom, a művészet több ezer éves nagy párhuzam-akciója se képes megvalósítani „a jó öreg realizmus” álmát: a valóság pontos és valóság-hű leképezését.

Megfosztja-e szükségképpen az író, s megfosztotta-e novelláiban Grendel Lajost ez a filozófiai felismerés „a teremtés illúziójától”, s igaz volna, hogy amit eddig a hivatásának nevezett, „maga is szemfényvesztés”? Vagy általánosabban fogalmazva: van-e, létezik-e valamiféle „északnyugati átjáró” életből az irodalom, irodalomból az élet felé? Létezhet-e egyáltalán a remény, „hogy a semmi szakadéka fölé felépíthető a híd” (*A szabadság szomorúsága*)? Egyszer s mindenkorra vesztett illúzióink közé kell sorolnunk csakugyan azt a hitet, amivel az irodalommal való első találkozásaink mámorában azt gondoltuk, hogy az élet valódi arca lényegében – szubsztanciálisan – nem különbözik irodalmi képmásától? Tévedés volt, kezdetben ösztönösen, később tudatosan is elfogadnunk, hogy a valóságos életet és a róla alkotott irodalmi kép valóságát az emberi tudat ismeretelméleti predestinációja következtében közös vérkeringés kapcsolja össze, mint a számi ikrek szervezetét? Hiszen az életről sokféle képet, látomást, víziót és lehetséges elképzelést nyújtó irodalomtól éppen azt véltük megtudni, milyenek is vagyunk a valóság elemeiből szőtt álmainkban és képzeletünkben; olyasmit tehát, amit Mario Vargas Llosa semmi mással nem pótolható igazságának: emberi „történelmünk titkos oldalának” mondott. Vagy pedig ennek az ősrégi, magától értetődő és jóhiszemű, de alapjaiban naiv meggyőződésnek az antitézisést kell tudomásul vennünk, amelynek a jogosultságát, meglehetősen türelmetlenséggel, a posztmodern irodalom igyekszik most belátni velünk: az irodalom, célját, értelmét, szerepét és igazi lehetőségét – sőt: kiteljesedését – tekintve, gyökeresen és radikálisan más, mint az élet leképezési kísérlete a szavak által, és semmilyen vonatkozásban nem szolgálóalanya a realitásnak, s hogy éppen ebben rejlik valódi szuverenitása? De ha az irodalom autonómiája ebben a hermetikus felismerésben gyökerezik, akkor az ilyenformán felfogott szabadságára nem érvényes-e vajon a kötet egyik novellájának az a megállapítása, hogy „a szabadság remény nélkül nemcsak erkölcstelen, hanem elviselhetetlen is” (*A szabadság szomorúsága*)? Erre a művészetelméleti dilemmára alkalmazva a gondolatot: mit ér a művészet szabadsága az élet mélyebb és semmi mással nem pótolható megismerésének, ha tetszik: irracionális vakreménye nélkül?

„Úgy teszek, mintha valóságban megtörtént vagy megtörténhet eseményeket rekonstruálnék, pedig csak betűket és szavakat írok egymás után. Amit magam előtt látok, csupán egy fényezett üveglap” – írja a kötet egyik novellájában Grendel Lajos. Így volna csakugyan? Vagy csak egy stílushoz kötött illúzió porladt el? Vagy e novellák rendeltetése és jelentése keresendő valami másban, s nem közvetlenül abban a művészetfilozófiai háttérben és töprengeni valóban, amelyet egyébként létükkel, s az író szándéka szerint tudatosan provokálnak?

Bizonyára nem kevesen ismerik azt az optikai csaliképet, amelynek „Rubin vázája” a neve: egy fekete serleget, amelynek az oldalrajzolata két, egymással szembenéző arcát metsz ki „véletlenül” a fehér mezőből. Nos, ezt a rajzot nézegetve vagy a két fehér profilt, vagy a fekete serleget látjuk, s hiába tudjuk, hogy mind a kettő ott látható a rajzon, percipiáló mechanizmusunk alkati sajátossága folytán képtelenek vagyunk mind a kettőt együtt, egyszerre érzékelni. (De percepcióis organizmusunk természetének az érzékeltetésére Wittgenstein filozófiai szemináriumának nevezetes kacsá-nyúl ábrázolatát is említhetném.) Valahogy ilyenformán létezik egymás mellett Grendel Lajos fantasztikus történeteiben és a „jó öreg realizmus”-naturalizmus emlékét őrző környezetleírásaiban a maga új identitását kereső irodalom és az irodalmi tükörképét vesztett valóság. „Az író vagy költő megengedheti magának az elvonatkoztatás olyan szabadságát – írja a *Csehszlovákiai magyar novella* egyik

passzusában a szerző –, ahová csak kevesen képesek követni őt, vagy senki sem. Mi több, kötelessége ezt a szabadságot a maga számára bármi áron kivívni, és nem riadhat vissza attól sem, hogy új szavakat és új nyelvtant alkosson, amely alkalmas arra, hogy kifejezze magát.” – Művészet és élet „párhuzam-akciójának” nagy filozófiai allegóriáján belül, a „bőröndök tartalmában” Grendel Lajos is létrehozta a saját „párhuzam-akcióját”, azt sugallva, hogy a két szféra kapcsolatában mégis működik a művészi teremtésnek egy újfajta illúziója, amiért megengedte magának az elvonatkoztatás szabadságát, s ezt a voltaképpeni jelentést ismét egy képpel volna célszerű érzékeltetni. – Grendel Lajos egyik novelláját „René Magritte emlékének” ajánlja. Válasszuk hát mi is a jeles szürrealista egyik képét: mondjuk azt, amelyiknek *Személyes értékek* a címe. Ezen a képen, amely technikailag a fotorealizmus eszközeivel van szinte megfestve, egy szobabelső látható, abban egy franciaágy és egy kétajtós tükrös szekrény, meg egy fésű, egy borotvapamacs és egy decis talpaspohár. Minden hangsúlyozottan, már-már ironikusan reális. Csak éppen az ágyra állított fésű a mennyezetig ér, a szekrény tetejére fektetett pamacs aligha férne el az ágyon, s a talpaspohár is a szekrény felső éléig magasodik szinte. S ha most attól el is tekintünk, hogy a szoba hátsó falán fehér bárányfelhők vándorolnak, akkor a következő, megoldhatatlan dilemmával szembesülünk, miközben a képet nézzük: ha a fésű mérete valóságos („reális”, „naturális”), akkor az ágy származik Liliputból, ha a szekrény mérete „igaz”, akkor a fésű az óriások zsebéből kerülhetett csak a heverőre. Dehát éppen ez az: melyik az *igaz*? A megismerést segítő, jó tudományos hipotézis összefüggést talál adatok és tények között, megoldja a kétértelműségeket és feloldja a paradoxonokat. Az elbeszélésnek az a módja, amit új kötetében Grendel Lajos művel, a művészi teremtés szuggesztívójával hívja elő a valóság és az emberi elme minden bizonnyal megoldhatatlan kétértelműségeit, s így teszi hallhatóvá „a determinizmusba vert világ” bilincszörgését. S nem lehetetlen, hogy éppen ez a bőröndök igazi tartalma. (*Madách, 1987*)

KERESZTURY TIBOR

A FÉLREVERT ÉJSZAKA SZÍVHANGJAI

Nagy Gáspár: Kibiztosított beszéd

Alighanem Nagy Gáspár az utóbbi évek legnépszerűbb költője Magyarországon. A költészetre amúgy kevésbé fogékonyak is intenzíven olvassák, értelmezik egy-egy megjelenő versét, s – nem éppen a megközelítés esztétikai érzékenysége által ismertté vált – elemzéseiknek köszönhetően felfigyelt rá az irodalom vonzáskörén kívüliek széles tábora is. Népszerűsége számára egyszerre rangot adó és fenyegetően baljóslatú. Hisz fájdalmas példák eleven emlékével tudjuk, hány pályát tört már derékba, hány írot hallgattatott el mifelénk ez a megkülönböztetett figyelem, a lelkiismeret-furdalásos idők megélnékül hivatalos irodalmi érdeklődése, s hogyan vált másfelől a teljesítményt megemelő mítoszteremtés alapjává, okává is egyben. A Nagy Gáspárt övező széles körű olvasói rokonszenv fokozódása sem kiteljesedő költészete növekvő elismeréséből, hanem a kirekesztő, szankcionáló szándéknak a kívánttal ellentétes, szimpátiát ébresztő hatásából eredeztethető elsősorban. Hosszan, méltatlanul várokozott új kötete a megjelenés pillanatától hozzáférhetetlen.

A költői jelenlét feltételeit veszélyeztető támadások és a mítizáló favorizálás

metszéspontjának exponált helyzete könnyen elfedhetné az elemi tisztességű életműnőség és a művészi cselekvés kivételes egységét megteremtő személyiség valódi természetét, ha annak karakterjegyei nem volnának kezdetből változatlanok, kristályosak. Nagy Gáspár számára a nemzeti hovatartozás és a legnemesebb magyar kultúrhagyomány a művészi létformát alapjaiban meghatározó súlyos örökség. Olyan reátestálódott felelősség, melynek mindenkori hivalkodás nélküli, mégis határozott vállalása megkerülhetetlen kötelesség. Költői magatartását a provokatív gesztusoktól mentes, de az eszményeit meggyalázó értékrenddel szembeni vétó jogát fel nem függesztő lelkiismeret erkölce, s e tartás jelenleg érvényes művészi lehetőségeit, kifejezőeszközeit egyre biztosabban megtaláló líranyelv kimunkálása tette mind feszezebbé, öntörvényűbbé. Beérett költészetét – Domokos Mátyás pontos szavaival – „a felnevismert, új, vagy éppenséggel elfojtott és elhallgatott nemzeti korszükségletekre és korigazságokra való lírai rádöbbenés revelációja” élte. S Nagy Gáspár műhelye ebben a minőségében a mai magyar szellemi élet megfoghatkozott mértékállító őrhelyeinek egyike.

Az emberi-költői kiállítás morális értéképviselőnek súlyán és következetességén túl a hagyományvállalás esztétikai, poétikai vonatkozásai is e líra kiemelt történeti szerepét nyomatékosítják. A *Kibiztosított beszéd* ugyanis az átörökített lírai modell megújítását, felrisszítését célzó négykötetnyi törekvés minden eddiginél letisztultabb megvalósulását mutatja. Olyan tudatos építkezés eredményeként, melyet az utoljára Nagy László életművében szintetizálódott tradíció végérvényes vonzásában is a modern költészet egyes eredményeit integráló szándék jellemez. Ez a költői alkat játékra, humorra fogékony vonásaival érintkező kísérletező kedv, a versnyelv újszerű formai megoldásait kereső – a legerőteljesebben Weöres által inspirált – nyitottság a maga korlátozott voltában is példátlan a küldetéses líra mai alakváltozataiban. S a korán megtalált egyéni hang összetéveszthetetlensége mellett épp a groteszk és ironikus versmodor lehetőségeit egyaránt kiaknázó eleven formai-nyelvi érdeklődés sokrétű hozadéka teszi lehetővé mindazon korlátok elkerülését, melyek azok legtöbb típusában a költői szerepformák megmerevedéséhez, kiüresedéséhez, a pályák megrekedéséhez vezettek.

Nagy Gáspár új köteté ugyanakkor a poétikai változatosság funkcionális jellegének további erősödését, a játékoság tartalmi súlyának megnövekedését, a világkép vérszerű elkomorulását jelzi. Felszabadult derűvel ír ugyan a költő verset Kormos István modorában (*Halálon túl*), „70-kedik” egy ifjú poétával, mégis minden vonatkozásban az önefeledt, derűs verspillanatok rohamos hitelvesztését, szemléleti alapjainak megrendülését kell tapasztalnia. A *Kibiztosított beszéd* költeményeiben a létérzékelés végletessé válásának tanúi lehetünk; olyan egypólusú gondolatmozgásnak, amely már a kiszámolós gyermekmondóka ütemezését követő rim- és ritmusjátékot is a személyiség veszélyeztetettségét látató kiélezett helyzetrajzba futtatja (*Nádból való vers*), az epigrammatikus négysoros leleplező iróniáját pedig önnön etikai elveinek felvillantásával telíti (*Verhetetlenek, Egy feljövő kiscsapatra*). Az ars poetica-szerű hitvallás áttételes és közvetlen változatainak feltűnő megszaporodása az önvédelem létformává állandósult kényszerűségéből fakad – egy olyan tartását veszített közegben, melyben a szabadsághiány állapota az erkölcsi züllés fokozódásával válik teljessé. A kötet szellemiségét teljes egészében az a feloldhatatlannak látszó konfrontáció hatja át, amely az „esélyek őszi alkonyát” követő „siralomházi éjszakában” a kéziratpapírt a költő számára *panaszállá*, a verset „fényes mondatokban” álmódó *kibiztosított beszéddé* teszi. A várakozó készenlét lefojtott feszültségekkel teli költészeté, a jelentésszerű hallgatások, csöndek, kimondhatatlan, megnevezhetetlen tartalmú meglátások, fájdalmak lírája ez. Nagy Gáspár ebben a könyvében már alig tud nem arról írni, amiről beszélni nem lehet. S e nézőpont jogosságához és érvényességéhez a tisztázandó kérdések megválaszolásának huszonegyedik órájában aligha férhet kétség – főleg nem a jellemnek, s a következetes költői gondolkodásnak avval a fedezetével, amit az eddigi művészi út reprezentál. Esztétikai vonatkozásaiban azonban tagadhatatlanul rejt bizonyos veszélyt ez a mentalitás, amennyiben az ihletforrások redukciója, e költészet tematikai koncentrációja tovább fokozódik.

A versek gondolati fegyverzetének élességét a mélyen megélt veszélytudat nagysága hitelesíti, amelyet a szembenézések és cselekvések végzetes megkésettisége növel tragikussá. A költő visszatérő képzete a „múló jövő” paradoxonja (*Érzékeny labirintus, Múlik a Jövőnk, Változat* stb.) – annak kinzó érzetéből eredően, hogy kivezető ösvények már csak a hátunk mögött nyílnak. A kizökkent, nélkülünk meglódló idő a létezését egyfajta köztes-évszak átmeneti, kaotikus törvényeinek, a természet megbomlott rendjének rendeli alá (*Februárius, Készül a tavasz, Talán így marad...*). *Halálraitélt évszak ez a nyár*, mondja egy verscím, egy másik pedig egyetlen kimerevített metaforába sűríti az ideiglenes jelen kínálta sorsállapotot: *Nyárbafagyottan*. Az autentikus, cselekvő jelenlét feltételeit felszámoló átmenetiség korélménye a kötet egyik legszebb darabjának tanúsága szerint egyszerre párosul a költő gondolkodásában a júdái árulást és a megváltó kinhalált összeegyeztető gerincroppanások tapasztalatával, s a szabadságot megkísértő áldozatvállalás igényével (*Tizennégy áprilisi sor*), ám a *Töredék* e hitet romboló évszak távlatait egyértelműnek látja:

*„Megfogyva is és törve is
mi már itt alig élünk
percek vagy napok kellene csupán
s fölmondják legrégibb vétkünk*

*nevünket ejtik s így vagyunk
titkos táblákra fölskribálva
nem sietős már senkinek
hogy ügyünkért kiállna”*

Az elbukást sugalló jövőkép pesszimizmusa több versében az elhallgatás közelébe juttatja a költőt – újabb aspektusból világítva meg a csönd vonzásának okát a Nagy Gáspár-költészetben. A „te már nem mentheted / a meg nem menthető” tudata (*Halálraitélt évszak...*) az adott körülmények között már-már a versírás értelmét és lehetőségeit is kétségbe vonja (*Zónaidő, Búcsúszók, Érzékeny labirintus*). Mindez a racionalitáson túli hitet megfogalmazni akaró szándékot a kötetegész verseinek kontextusában csak az önerősítés művészileg kevéssé árnyalt és hiteles gesztusaiban oltathatja ki: „de ne féli barátom / a versek frontideje eljön / a világ érdekei fölött / lengnek a világ énekei” (*Alvászavar-Frontidő*); „Hogy fényesednek az éjszakák! / amint élesednek a kések, / de a félelmes penge-arzenált / kicsorbíthatja az ÉNEK” (*Félelmen túli...*). Mint ahogy másfelől – ugyancsak a teljes versanyag sokrétű megközelítésének fényében – a *Nyári ki(be)számoló* „Amíg csak bírom / helyetted írom”-féle sorokban megfogalmazott feladatvállalás kifejezése is túlzottan direktnek, a műveket éltető morál „lefordításának” hat.

A kötet hangulati-gondolati egységességével szemben – amely az oltalomkereső szerelmesversek vallomásosságát is az örvényekkel randevúzó lírai hős tágabb érvényű virrasztó töprengésének rendeli alá – a verstípusok változatossága az alkotás mód sokoldalúságát jelzi. A távirati stílusban írott vers-közleménytől a kristályos tömörségű rímes struktúrákon, az ismétlődő verstechnikát alkalmazó darabokon, az erőteljes ritmushatású kötött formákon, a tükrözéses vagy kihagyásos szerkezetű, kettős jelentéssikű költeményeken, a szójátékos építkezésen, az elégiákon át a szabadvers különféle variánsáig, az episztoláig, s a terjedelmes versprózáig húzódó széles skála jelölheti ki a leleményes eredetiséggel birtokba vett alakzatok széles körét. A képalkotás érzékeny rátalálásait, asszociatív gazdagságát köznyelvi elemekkel ötvöző, a hangnemi keveredés feszültségképző, jelentéstágító stíluslehetőségét biztos arányérzékkel kiaknázó versbeszéd láttató-kifejező ereje is a teljes költői eszköztár mozgósítására vall.

Felkavaró, igaz és értékes verseskötet a *Kibiztosított beszéd* – akkor is, ha a benne foglaltak fellelhető előzményei, a törekvések visszanyúló gyökérszeme miatt hatásának oka izgalmas meglepetések helyett e költészet letisztulásában, üzenetének súlyosbodásában ismerhető fel. Egy keserű, értünk szóló költő fordul általa hozzánk a közös gondban. (*Magvető, 1987*)

BEVEZETÉS

A NEMZETKARAKTEROLÓGIÁBA

Lükő Gábor: A magyar lélek formái

Népszerűtlen feladat népszerű könyvekről bírálólag írni. Ugyanakkor egyre gyakrabban találkozunk a népszerű könyvek sajátos változatával, melyeket üldöztetésük tett keresetté és népszerűvé. Mióta a *glasznosztj* részint eszmei, részint anyagi megfontolások alapján elérte szellemi életünket, örvendetes tempóban jelennek meg korábban csak félve emlegetett, tudatunk homályába száműzött, hivatalosan elátkozott művek.

A tiltottság aurája jót tesz a műveknek. Szerzőik fejére tövisszorosuló kerül. Üldöztetésük, mellőzésük, jóvátehetetlen és megbocsáthatatlan meghurcoltatásuk energiával telíti műveiket, melyek erejét az üldöztetés megsokszorozza. Az erő átsugárzik az olvasókba, akik szektává verődve újra meg újra élvezik a tiltott gyümölcsöt.

E tudásszociológiai jelenségnek ideológiai vonzatú művek esetében minden bizonytalansággal az önmaga érdekeit tiltással védeni kívánó ideológiában rejlik az oka. A tiltást a marxizmus nevében gyakorolták, miáltal a marxizmus a „hivatalos ideológia” kétes rangját foglalta el. Ha egyszer egy ideológiát utolér ez a rang, kivész belőle eredetisége, ösztönző hatalma, mellyel egykoron szellemi erőként a társadalomba hatolva „anyagi erővé” válhatott. A „hivatalos” ideológus úgy viszonyul az ideológiai problémákkal viaskodó értelmiségéhez, mint a kórboncnok a sebészhez.

Az elmúlt évtizedekben kiépültek a hivatalos marxizmus intézményei, marxista filozófusok ezrei serénykednek az országban, tankönyvek, brosúrák, plakátok és jelzavak zúdulnak az emberekre minden nap 24 órán át. A hatás azonban szinte semmi. Egy ismeretvizsgálat eredményei szerint például annak ellenére, hogy a „világ proletárjai egyesüljete” jelszó majdnem negyven éve minden nap olvasható nem is egy napilapunk fejlécén, arról nem is beszélve, hogy a marxista ideológia alapvetően fontos kifejezéséről van szó, mindössze a megkérdezett 14–30 éves fiatalok fele tudta helyesen meghatározni a „proletár” szó jelentését. A társadalom ideológiai szocializációjáért felelős intézmények által terjesztett hivatalos marxizmus sémái alapján képzett együgyű tényítéletek és hiteltelen értékítéletek magukra hagyták az embereket létük fontos kérdéseivel folytatott viaskodásaikban.

E sémák gépies gyakorlati megvalósítása következtében lassan, de biztosan leépülnek a differenciáltabb, korszerűbb, a jövő évezredre nem naptári értelemben tekintő tudás intézményei (könyvtárak, egyetemek, tudományos nyomtatványok), kipuhtul a klasszikus értelemben vett értelmiség. Társadalmunkat ennek következtében utolérte a szerzett ideológiai immunitáshiány.

Ugyanakkor az ideológiák iránti kereslet ma nagyobb, mint valaha. A hivatalos ideológia annyit elért, hogy lejáratva az élő marxizmust és kiszorította a modern antropológiai, szociológiai, politológiai, pszichológiai, esztétikai elméleteket a színtérről. Ideológiai légüres tér keletkezett, melyben senki sem képes megmaradni, aki életében legalább egyszer eszébe jut az a kérdés, hogy miért kell meghalnia.

Az ideológiai *glasznosztj* hatásai tehát felettébb kétesek lehetnek, hiszen a tradíciótól megfosztott, jövőjétől elvágott, analfabetizmusba süllyedt tömeget egy enyhe „ideológiai nátha” is a legvérengzőbb örületbe kergetheti.

Hogy a keletkező ideológiai keresletet alapvetően régebben megírt, de koráb-

ban tiltott művek elégítik ki, nincs mit csodálkoznunk, hiszen ma már nem születnek olyan magyar nyelvű művek, amelyekben ugyanazon elkötelezettség, információadási készlet munkálna, mely 1942-ben Lükő Gábor művét, *A magyar lélek formáit* életre szólította. Tucatnyi azok száma ma Magyarországon, akiktől könyvek volnának várhatóak, amelyek arról szólnának, hogy mit jelent magyarnak, európainak, embernek, állampolgárnak lenni, s hogy miként kell ezekről a kérdésekről gondolkozni. De ők sem írnak ilyen könyveket, mert másra, prózaibb feladatok megoldására kellene energiáik. Ha egy meghal közülük – mint legutóbb Ránki György – nincs, ki helyére álljon.

Lükő Gábor 1942-ben, 31 éves korában hetek alatt írta meg könyvét, melynek sem a sietség, sem a korszak nem tett jót. Baljósan csengtek akkoriban a magyar lélekről szóló szavak, élet és halál múltot azon, hogy kit milyen vallási, nemzeti-nemzetiségi csoportba szült anyja. A nemzetkarakterológia bevázolta magát. Lükő könyvét utóbb nyilván ennek okán tiltották be, miáltal a könyv köré legenda szövődött, s alaposan felértékelődött.

Ilyen körülmények között a kritikus lélektanilag lehetetlen helyzetbe kerül. A mindennapi tudat ellentmondásmentességre törő törvényeinek ismeretében tudnia kell, hogy ha egy nem kedvelt tényező (mint például a hivatalossá kanonizált marxista ideológia) bármilyen *ellen* fordul, akkor az utóbbi automatikusan kedvelté válik. (Ezt nevezik a szociálpszichológiában a kognitív disszonancia redukciójának, kevésbé vájt-fülűek „Piszkos Fred” effektusnak.) Következésképpen az automatizmus okán kedvelté vált jelenség bármilyen bírálata olybá minősül, mintha a kritikus a hivatalos ideológia szekértolója, bértollnoka, az üdvözült érték vak ellenlábasa volna.

A könyv magja egy szerencsés és termékeny ötlet, mely a maga korában jelentős tudományos újítássá válhatott volna. Csakhogy a könyv magyarul, háborús időkben, anarchikus és kaotikus modorban íródott meg, s ezáltal a kortársak fóltehetően képtelenek voltak komolyan venni Lükő nagy ötletét, a szemiotikai megközelítést. Azóta a kulturális antropológia módszertani alapszabálya lett, hogy a kulturális jelenségeket szándékolt és szándékolatlan jelentések teremtésére képes rendszerszerűségükben kell tanulmányozni.

Az elemzések ott izzanak föl még a mai olvasó szemében is, ahol a szerző immans összefüggésükből kibontva fejti meg az egyes jelképek értelmét, ágyazza be a nyert értelmet a jelképek értőinek világába, miközben megmutatja bennük a számkra nyíló értelmet is.

Az élet, a szerelem, a halál és a munka szimbólumai térnek mindig vissza sokféle változatban az elemzésekben, melyeket az egyetemes emberi alaphelyzetekre történő visszavezetés igénye tesz rokonszenvenné. Mi van ebben a világban? Fúj a szél, esik az eső, hunyorognak a csillagok, pang, zubog, áll, rohan, folyik a víz, repül a madár, kúszik a kígyó, virágzik a rét, terem a gyümölcsfa. Az ember dolgozik, eszik-iszik és szeret.

Az önmagával és környezetével harmóniában élő ember eszménye teszi oly vonzóvá a könyvnek a magyar jelképrendszerrel foglalkozó első fejezetét. A magyar tér-és időszemlélettel foglalkozó fejezetek, valamint a „magyar technikával” foglalkozó nyúlfarknyi utolsó fejezet jóval elnagyoltabb.

A könyv elsősorban nemzetkarakterológiai megközelítése okán számíthat népszerűsége. Sokan hisznek abban, hogy a nemzeti identitás egyben sajátos lelki tényezők meglétét is magában foglalja, s önmaguk és mások magyarságáról gondolkodva tartalmasnak ítélik az olyan szóösszetételeket, mint pl. „magyar szem”, „magyar fül”, „magyar izlés” stb. Kétségtelenül könnyebb és kényelmesebb e szavak bűvöletében élni, e szavak szerint gondolkodni, mint a nemzetkarakterológiai elgondolásokat hipotézisként kezelve pontos történeti, pszichológiai és szociológiai adatok után bogarászni. Akik az utóbbi módszer hívei, azokat Lükő könyve nem fogja meggyőzni, mert az lesz a véleményük, hogy a szerző eleve elgondolta és megszerkesztette magában a „magyar embert”, s csak a koncepciójának megfelelő adatokat vette figyelembe, illetve minden adatot úgy értelmezett, hogy sémája igazolódjon.

A szerző magyarságképét a keletről való származtatás és a nyugati hatásokkal

szemben mutatott erős ellenállás határozza meg. A magyar identitás féltésében Lükő még a pápuákkal való rokonítástól sem riad vissza. Sok bizarr értelmezés forrása ez a séma, melynek alkalmazása során egy ábrándos és naiv nemzetkarakterológia bontakozik ki előttünk a könyv lapjain. Magyar sajátosságként tűnik elénk egyén és társadalom, társadalom és természet idealizált és harmonikus viszonya. Egyáltalán nem világos, hogy miért „magyar” s miért nem mondjuk „paraszti” vagy pláne „emberi” vonás az, ha valaki nem tagadja meg a természetet, nem húzódik el a természet elől, hanem „viszonyul hozzá”.

Megtudjuk, hogy a magyarságnak mindig nagyon erős volt a jogérzéke, a magyar művész nem a látszatot örökíti meg, hanem a valóságot, a magyar ember általában a kövérséget találja szépnek, a soványt száraznak nevezi és inkább sajnálja, viszont egyaránt szereti a vékonyat meg a vastagot, kedveli a nagyot éppúgy, mint a kicsit, az arányosat és a torzát. Magyar ember sosem siet.

Lükő Gábor könyve fontos tudománytörténeti adalék, egyik szeme az elvesztetett, koraszülött, meg nem született magyar szellemi termékek hosszú és szomorú láncának. Legyen népszerű könyv, ám ne adj' Isten, hogy nemzetkarakterológiájának programatikusan vallott Európa-ellenessége okán egyszer időszerűvé váljon. (*Pannónia Könyvek*, 1987)

DOBOS ISTVÁN

A LEGENDA FÉNYKÖRÉBEN

Fráter Zoltán: Osvát Ernő élete és halála

Íróink emlékezete a „néma toll kartauzijának képét” őrizte meg Osvát Ernőről. Fráter Zoltán elsőként vállalkozott a teljes pályakép megrajzolására. Legfőbb becsüvégya, hogy türelmes gonddal eloszlassa azt a homályt, amelybe a romantikus képzelet burkolta Osvát alakját. Vonzó, egyben rendkívül nehéz, az úttévesztés mennyi lehetőségét magában rejtő feladat. Osvát maroknyi aforizmája és tanulmánya egyetlen karcsú kötetben elfér, mégis maradandót alkotott. Az olvasásban találta meg azt, amit az írás megtagadott tőle. Gellért Oszkár szép hasonlatához folyamodva „mint a csillagász, annyi csillagot szólított először a nevé”, szüntelenül új és új tehetségeket keresett. Korszakos jelentőségű kritikai teljesítményét nem írásban fejtette ki, hanem „mások művein át építette magát a jövőbe”.

A Nyugat köréhez tartozó írók vallomásaikban ihletetlen érzékeltették az Osvát-probléma minden árnyalatát. A lélek legbensőbb titkos köreibe találó, kegyetlenül igaz jellemzéseik avatott elemzője, Fráter Zoltán tiszta megvilágításba állítja a szerkesztő egyéniségét. Nagyszabású vállalkozás az övé, hiszen az emlékezésekben elválaszthatatlanul összefonódik képzelet és valóság. Erről tanúskodik a Kőszeg Ferenc és Márványi Judit szerkesztésében 1985-ben megjelent *Osvát Ernő a kortársak között* című remek forráskiadvány. A műbírálatban megalkuvásra képtelen Osvát a szerzetesek alázatával, küldetésszerűen végezte munkáját. Több mint harminc esztendőn át dolgozott másodrendűségének tudatában „a leghálátlanabb anyaggal”, reszkető érzékenységgel emberekkel, s magától értetődő, hogy fanyar kritikai megjegyzéseivel magára vonta az írók haragját. A folyóirat szerkesztőjéhez fűződő viszonyukat a Nyugat munkatársai szinte egyöntetűen a mélylélektan fogalmaival világították meg. A kortársak egybehangzóan állítják: neki írtak. Apa-komplexusra em-

lékeztető szerelmes gyűlöletük csak évekkel Osvát halála után enyhült, s az emlékezésedek engesztelő szövegében lelt megnyugvásra.

Fráter Zoltán értékes önálló kutatásaival bepillantást enged az életmű eddig ismeretlen tartományaiába is. Gazdag áttekintést ad a századforduló-századelő szellemi életéről, részletesen bemutatja Osvát pályakezdését és a Nyugat-korszakot megelőző termékeny évtizedet. Mélyrehatóan elemzi a fiatal kritikus munkásságát és irodalomszervező törekvéseit. Felvillantja folyóirat-kísérleteinek irodalomtörténeti távlatát, és meggyőzően hitelesíti a jól ismert tétel érvényességét: mindkét folyóirata – a *Magyar Gêniousz* és a *Figyelő* is – a Nyugat közvetlen előzményének tekinthető. Fráter Zoltán regényes irodalomtörténetében minden számbavehető adatot, dokumentumot feldolgozott. Rendhagyó műfajú monográfiája egységben mutatja fel a rejtőzködő Osvát Ernő életének eseményekben nem éppen bővelkedő történetét és irodalmi munkásságát.

Áttetszően világos szerkezetű könyvében Fráter Zoltán nem térhetett ki vállalkozásának legizgatóbb feladata elől: az Osvát-szerkesztette Nyugat huszadik századi kultúránkban betöltött szerepével is számot kellett vetnie. Irodalomtörténet-írásunkban hosszú évekig szívósan tartotta magát az a felfogás, amely Lukács György nevéhez fűződik. A személyében is megbántott, engesztelhetetlen filozófus 1947-ben tanulmányt írt *Osvát Ernő Összes Műveiről*. Nagyívű gondolatmenetét figyelmesen olvasva sorairól világosan kitűnik, milyen napi politikai érdekeket szolgált magasztos teloszokat felvillantó kritikai anatómiája: „Ma . . . Osvát egyike azoknak a hajtóerőknek, azoknak az ideológiai tényezőknek, amelyek irodalmunkat az új élettől elválasztják . . . Ez az irodalompolitikai helyzet kényszerít a bírálóra egy bizonyos élességet az Osvát-legendával, Osvát kritikai személyiségével szemben”. A Nyugat irodalompolitikáját Lukács a kiegyezést követő magyar társadalomfejlődés torzulásaiból eredeztette, így válhatott sommás értelmezésében „Osvát . . . vonala a magyar »viktorianizmus«, a Ferenc József-kor, a stílussá vált kompromisszum apoteózisává”. Historizáló gondolatkörében 1867 az a reakciós fordulat, amely után voltaképpen a magyar szellemi élet egésze elfogadta a Thomas Mann-i „hatalomvéde benség” lojális magatartását, egészen a felszabadulásig. Lukács a demokratikus átalakulást féltette a „boldog békeidők” legendájától. Súlyos aránytévesztése a magyar progresszív hagyomány és irodalomtörténet negatív nivellálásához vezetett: „a mai Kosztolányi–Babits-epigonság abban a veszélyben forog, hogy a magyar nemzet egy döntő és általános sorsfordulatából vágyódik vissza a fordulat előtti »csendesebb«, a tiszta irodalom számára kedvezőbb időkbe”.

Fráter Zoltán némiképp ellentmondásosan építette be a maga Osvát-értékelésébe Lukács György fent elemzett koncepcióját. Fenntartás nélkül elfogadja minden lényeges tételét, holott az Osvát személyiségét, szerkesztői gyakorlatát és irodalomszemléletét tágas kortörténeti összefüggésrendszerbe ágyazó fejtegetéseibe nem illeszkednek hézagtalanul Lukács gondolatai. Fráter Zoltán művészetszociológiai következtetéseit a magyar társadalom és eszmetörténet széles horizontú, kritikai elemzése hitelesíti, s így módon Osvát-életrajza termékeny ösztönzéseket adhat a Nyugat-mozgalom értékeléséhez. A függetlenségére mindig kényesen ügyelő Osvát igazán távol állt attól a radikális társadalomkritikustól, akinek mértékével bírálói időnként mérték. Az irodalomtörténeti értékelés számára a művészet autonómiáját védő Nyugat *eszméisége* a mérvadóbb. Egy jó folyóirat mindig többet jelent a benne közölt írások összegénél, s ezt a többletet jórészt szerkesztője adja hozzá. A Nyugat *szellemiségét* két évtizedes munkájával végső soron Osvát Ernő is formálta. Fráter Zoltán alapvetően ebből a felismerésből indult ki, ezért fejthette fel a szerkesztő magatartása köré fonódott legendák némelyikét. Osvátot a közvetlenül politizáló vélemények elfojtásában – annak ellenére, hogy számos mű megítélésében tévedett – első sorban esztétikai megfontolások vezették. Erősen elfogult ember volt, következőképp szerkesztőként saját természetes hajlamai ellen kellett élnie, miként a legtöbb öntörvényű literátornak ebben a szerepkörben. Tehetségtisztelete és minőségérzéke a megértés magas rendű ethoszát alakította ki a Nyugatban. Helyet adott lapjában ellentétes szellemi égtájak képviselőinek is. Kevés író szerette, mégis mindenki ret-

tegye tisztelte elszánt objektivitását, az aszkézisig becsületes irodalmárnak azt a képességét, amely révén saját izlése ellenére is tudta szerkeszteni folyóiratát. Hatvany és Osvát ádáz polémiája élesen vetette fel az imént érintett kérdéseket.

A századelőre visszatekintő irodalomtörténész Hatvany és Osvát vitájáról árnyaltosabb képet alig remélhetett, hisz a filológusok már tüzetesen feldolgozták – az *Auróra* című hetilap felfedezésre váró példányainak kivételével – a Nyugat válságos időszakának dokumentumait, példás alaposágú tanulmányokban feltárták a szerkesztéspolitikai nézetkülönbségek mögött meghúzódó személyes indítékokat és elvi-esztétikai ellentéteket. Fráter Zoltán bensőségesen ismeri a vita teljes anyagát és korszerűnek tetsző forráselemző eljárással közelít a problémához. *Tartalomelemzésének* merész szuverenitása méltányolható, bonyolult okfejtésének végkövetkeztetése mégsem igazolja egyértelműen módszerének eredményességét: „Hatvany bíráló szavai tudatosították a legfőbb érvet, ami a szerkesztő életművét és magatartását alapjaiban támadta, hogy nem teljes válasz az egyéniség kultusza, az esztétikum hitvallása. Ezért érintette Osvátot olyan mélyen Hatvany kritikája”. Hatvany irodalomfelfogása politikai értelemben valóban radikálisabb, mint Osvaté: a Nyugat felelős szerkesztője mondjon le a tehetségek további felfedezéséről, ne veszélyeztesse elismert íróinak jó hírnevét, „engedjen valamit kizárólagos esztétaságából”, közönségére gondolva adjon „kevesebb irodalmat, több életet”; egyszóval válják a haladó törekvések népszerű fórumává, A Nyugat munkatársai végül is egyhangúan elvetették a lap *kiadó-jának* konkrét javaslatait, mert ezek sértették a folyóirat szerkesztésének alapelvét. Az írói szabadság feltétlen tisztelete tömörítette egy táborba a mozgalom tagjait, egyedül ezt a *normatív*, közösségteremtő *eszmét* fogadták el maradéktalanul a Nyugat alkotói.

Fráter Zoltán lelkiismeretes filológus. Osvát Ernő aforizmáit a fogadtatás tükrében is megmutatja. Jó arányérzékéről tanúskodik *Az Elégedetlenség Könyvéből* című fejezet. Babits esszéjéből és Lackó Miklós kitűnő Osvát-tanulmányából ezúttal is bőszéggel merít, mégis egyéníti értékelését műértelmezésének körébe vont kötetkompozíció- és motívum-elemzése.

Osvát a maga írásművészetében embertelenül szigorú mértéket érvényesített, szenvedélyévé vált a maradéktalan kifejezés vágya. Szüntelenül a tökéleteset ostromolta, a leküzdhetetlen meddőségig. Az elérhetetlen hajszolása felemésztette alkotó energiáit, s tehetetlenségének bénító élménye némaságra kárhoztatta. 1928-ban mégis megtörte hallgatását. Osvát aforizmáit okkal nevezte Babits rövid lírai költeményeknek. Lobogó szenvedélyű, szigorú intellektus portréját rajzolják ki megrendítő prózaversei. Személyisége egymásnak feszülő erőit a moralista tartotta egyensúlyban: önfegyelmét tanúsítja a választott műfaj, melyben hatalmas arányú ellentéteket kényszerített klasszikusan tömör, zárt formába. Emésztő tűzű belső küzdelmekben kivívott életelveit szentenciákká hűtötte, mégis áthevíti őket a mögülük felcsapó személyes élmény. Nem a lüktető gondolat élteti maximáit, hanem a belőlük föltetsző lélektörténet. A közlésre szánt kéziratokat Osvát behatóan elemezte, rendszerint a szerző jelenlétében. „Véres szellemi flörtjeinek” találó mondatai nemegyszer visszaköszönnek *Az Elégedetlenség Könyvéből*. Tört fényű aforizmaiban a műterem-beszélgések villanó gondolattörmelékeinek nemesebb anyagát csiszolta ékesre.

Osvát-legendánk dacol az idővel. Jelképe valaminek, ami talán örökre elveszett, de általa él elmúlhatatlan vágyunk: „léleekben legyünk a szabad vizek hajósai”. (*Magvető, 1987*)

A KÉK HEGYEKEN TÚL...

Hol a haza? *A kék hegyeken túl*... De hol a túl, és hol az innen? Attól függ, honnan nézzük. És mikor, és ki nézi. Ki beszél itt? Mészáros Sándor regényének alapkérdései ezek.

Regény, mely a népi szociográfiák, a történelemkutató és értelmező memoárok, a lírai konfessziók jegyeit is magán viselve úgy elevéníti fel az egyéni életutat, hogy abban nemcsak egy kisebbségi népcsoport általánosítható sorsa, de az egész XX. századi magyar történelem megmutatkozik. Igaz, egyetlen, a mű (el)beszélőjének szubjektív nézőpontjából látva.

Szöts Ferenc, egykor bukovinai székely parasztember, Tamási Ábele, Ottlik Jakobi Pétere (és mások) nyomában a „hazatalálni”, az „otthon lenni valahol” egyetemes emberi törekvésének legújabb képviselője irodalmunkban. „Melyik es az én igazi hazám” – teszi fel a kérdést önmagának életútjának végéhez közeledve, s válaszolnia nem könnyű. Elbeszéléséből vázlatos képet kapunk a mádэфalvi veszedelem után Moldvába menekülő, majd Bukovinában letelepülő, a II. világháború első éveiben pedig „haza”, „a kék hegyeken túlra”, az „Ígíret Födjire”, Magyarországra induló, és a bácskai, zalai évek után végül Tolnában, Baranyában földhöz jutó székely népcsoport egész történetéről, de a vallomásokból, a számvetés igényéből következően a hangsúlyt az egyéni létélmény kapja.

A bukovinai székelység hányatott sorsáról az utóbbi években megjelent művekből (Albert Gábor, Csupor Tibor monográfia igényű szociográfiáiból, Lőrincz Imre, Gáspár Simon Antal memoárjaiból, Tamás Menyhért regényeiből) számtalan információt szerezhetünk már. Mészáros Sándor művével nem ezek számát akarta növelni, hanem a történelem viharaiiban helyét kereső ember benső drámáját igyekezett feltárni és művésziileg is érvényes formában felmutatni.

Az elbeszélés alaprétégét az ún. igaztörténetek alkotják, melyeket át-átszőnek a népi tudatban hagyományozódó és formálódó történeti emlékek, anekdoták, babonásballadás események, egyéni álmok, látomá-

sok, esszéisztikus elmékedések a visszaemlékezések asszociatív logikájához igazodóan. Nem csökkentik ezek az elmondottak valósgártartalmát, ellenkezőleg, mélyen átél, megszenvedett voltát erősítik, a főhősnek az anyaföldhöz, a természet, a tárgyak, az emberek világához fűződő lázadó, mégis meghitt, bensőséges viszonyát érzékeltetik. Az ízes bukovinai székely nyelvjárás és beszédmód sajátosságait megőrző nyelvi forma sem öncélú magakelletés, mégcsak nem is ritka egyéni színekkel való felruházása a műnek, hanem a szemlélet és világkép elválaszthatatlan eleme, a létélmény adekvát kifejezése. A népi bölcsességek és egyéni szentenciaszerű kijelentések sűrítve mutatják mindezt.

Az elbeszélés kilenc fejezetre tagolt „külső” szerkezete a megélt történelem elmondásának, a személyes sorsvallomásnak kilencszeri nekifutását rögzíti. Közben az időben szinte megdegyék előrébb juttatja az olvasót, de lényegileg ugyanazt fogalmazza meg. Így és a visszatérő, ismétlődő témák, motívumok segítségével bontakozik ki a körkörös (mert kilépni belőle lehetetlen), önmagába visszatérő „belső” szerkezet. Bukovinai gyermek- és ifjúkor, vándorlás a „népek országútján”, ötvenes évek, 1956 október – ezek a fő állomások, a feledhetetlen, meghatározó élmények. Az embert próbáló időkben Szöts Ferenc cselekedeteit az illúziótlan népi bölcsesség és a keresztény erkölcsiség szilárd talaján állva mindig a megmaradás célja vezérli („az embernek minden helyzetben segíteni kell a másikonl”, „Elég azt megszírni, akit nem szír senki”, „S az az ember elveszett, aki elveszti a hitit”). Hányattatásai során önmaga és népe kiszolgáltatott helyzetét látva legszívebben az apolitikus paraszti humanizmus magatartását választaná, a kor és a körülmények szorítása azonban gyakran aktív környezetalakító, politizáló tevékenységre készíti („Távol es akartam tartani magamot a politikától, de hát nem lehetett, pedig egyetlen porcikám se kévánt egyetlen politikust se”). Igazának tudatában leplezetlen őszinteséggel vall és ítél önmaga mellett a kortársakról is, legyen szó bár orosz vagy német katonáról, nyilasról vagy orosházi kommunistáról, sváb földönfutóról vagy székely honfoglalóról. Ezért lesz a mű külön történeti értéke a felszabadulás, az ötvenes évek, 1956, a hatvanas évek paraszti világának érzékletes bemutatása. Ami föl-

erősíti azon véleményünket, hogy a történelmet bár gyakran misztifikáljuk, vak és végzetes erők harcaként látjuk, a valóságban mégiscsak emberek csinálták, csinálják, akiknek önmaguk és embertársaik előtt felelniük kell tetteikért.

Ez a XX. századi közép-európai „történelem” megfosztotta Szóts Ferencet a világban való otthonosság élményétől. Hiába lendítette át szülőföldjéről a kék hegyek innenső oldalára, hazájának ezt az országot nem érezhette, s nem csak azért, mert a haza ott van, ahol megszületünk, felnövünk. S hiába tér vissza szülőfalujába a hetvenes években, már az egykori Istensegítsben is csak azt érezheti: „idegeny vagyok”. Az értékpusztító, az otthon melegét megtagadó, csonkult világgal szemben azonban Szóts Ferencnek „belül” sikerült megőriznie az egykori teljességet, a létezésben való otthonosságélményt, amely a „minden megvan” boldogságérzésének pillanataihoz olykor mindenek ellenére eljuttathatja.

Megkapóan szép és könyörtelenül igaz könyvet írt Mészáros Sándor, mellyel nemcsak emléket állított Szóts Ferencnek, de az újabb magyar irodalom egyik emlékezetes alakját is megformálta.

Nem lehet egy ilyen kurta recenzió feladata körüljárni és kijelölni e kötet helyét a bukovinai székelység sorsáról szóló, egyre gazdagodó irodalomban. A kiadói megfontolások és irodalompolitikai széljárások huzatában évekig álló, 1980–82-ben írott mű információértéke mára kétségtelenül csökkent, de az esztétikum má formált emberi üzenet értéke időtálló lesz. (*Magvető, 1987*)

ELEK TIBOR

Farnbauer Gábor

A HIÁNY SZORÍTÁSA

Farnbauer Gábor költő, fizikus, 31 éves, csehszlovák állampolgár. Ez az első kötete, 1987-ben jelent meg a pozsonyi Madách Könyvkiadónál 1250 példányban.

Nyilván nem most kezdett el írni. Ennek legfőbb bizonyossága, hogy a kötet színvonalja meglehetősen egyenetlen. Talán olykor egy kicsit zavarosan, de fesztelenül, jól ír.

S ez nem csekélység, mert könnyedsége nem témáinak könnyedségéből ered. Létkérdéseket nehéz érinteni visszatetsző bombasztikuság, sekélyes közhelyek vagy terméketlen cinizmus nélkül. Farnbauer, ha nem is mindig, de képes rá.

Sőt, egészen nagyszerű tehetséget sejtet az *Egy másik élményről* című prózai darab. Ez a szöveg rabul ejtett. Mesterkéetlen, tiszta. Példaszerű, hogy ilyen végső dologról ennyire egyszerűen, és nem leegyszerűsítve lehet írni. Parabola, de nem olyasféle, amely rejtvényfejtői énünket felcsigázva próbál hatni, hiszen Farnbauer nagy bátran konklúziószerűen értelmezi, el is mondja nekünk, hogy miről van szó. Mégsem banális, mégsem lóg ki a pedagógiai vagy bölcselkedő lóláb. Ez azért olyan fontos, mert egészséges ellenpéldáját adja a fiatal művészek obligát gyermekbetegségének, akik a Formabontó Művek öntudatlan proletárjaiként termelik az emészthetetlen irodalmat „Új!” („neu!”, „new!”) felirattal takarva el a mindenáron eladni akart áru gyengeségeit. Farnbauer művei mentesek ettől a hangoskodástól. Ahol a mű nem alkotás, hanem gesztus – mint *Az ibolya il-lata* vagy a *Don't drink and drive!* –, ahol tehát „korszerű”, még ott is „korszerűtlenül” hiteles.

Mivel Farnbauer szentimentális, a közvetlen és nagyon sűrített, kiváltképpen lírai darabok nem sikerül(het?)nek neki. Ahol ellenben teret engedhet reflexióinak és az értelmi kontrollnak – azaz prózai szövegeiben –, ott bőbeszédűbb ugyan, de mégis jóval intenzívebb: vibráló, izgalmas, sőt szellemes. Nagyon hasznos kompenzációja ez az „anakronisztikus” szentimentalitásnak durva és tapintatlan korunkban; az „új érzékenység” ugyanis nemhogy érzéketlen sokminden iránt, de van, amit egyszerűen nem tűr meg, így a primér érzelmességet sem. De épp ezért, hadd térjek vissza egy pillanatra az *Egy másik élményről*-höz. Itt fel sem merülnek az iménti problémák. Ez a szöveg túlságosan jó ahhoz, hogy valamiféle „problémázgatás” illesse. A nyolcvanas évek magyar irodalmának majdani reprezentatív szövegyűjteményében a helye.

Bár e mű színvonalát nem sikerül tartani, a prózai szövegek nagy része élvezetes. És bár nem sohasem volt-eredeti, meglehetősen sajátos. Ez gondolkodásának frissességéből ered. Nem érinti például a neo-, transz-, poszt- és egyéb avantgardisták újért és

eredetiségért lihegő konzervatívizmusa. Aztán nem zavarja „a tudomány” és „a művészet” közé hagyományosan és némi erőszakkal húzott határvonal sem. Demokritos, Aquinoi Tamás spekulációi éppoly érdekesek, megejtőek, poétikusak lehetnek, mint Szűz Mária szakálla vagy a titokzatos és kiismerhetetlen elektron. Az egzakt természettudományok, így a fizika is (és Farnbauer fizikus!) lassan visszahull a költészet földjére, mert eljutott ugyan fejlődésének azon stádiumába, ahol már szinte semmi sem bizonyos, de ha beteljesítette volna is hivatását – hogy az „objektív” világ összefüggéseit megmagyarázza –, az ember hajlamos a kérdésre: „Na és?”. Ilyesféle okai lehettek annak, hogy *Az ibolya illata* című poéma oly igen megmelengette a szívemet. Ez semmi mást nem tartalmaz, mint egy szénhidrogén-vegyület korrekt kémiai képletét. A természettudományos álom, a big science bukása. „A térben és időben való élet rejtélyének megoldása téren és időn kívül fekszik. (Nem természettudományos kérdéseket kell megoldani.)” – írta századunk „szigorú tudományának” egyik legnagyobb elméje.

Farnbauer Gábor mindazonáltal nem költő.

Konok következetességgel érvényesül számomra, hogy Farnbauer prózai szövegei jók, helyenként nagyon jók; a verszerű (tördelt) szövegek pedig rosszak, helyenként nagyon rosszak. A jó vers erősnek látszik, mert minden tökéletesnek sejlik benne. De épp emiatt érezzük meg, milyen törékeny is valójában. Újra és újra elcsodálkozom: mik ezek itt? Miért ilyen rövid a sorok, ha ilyen szélesek a lapok? Ostoba kérdés, persze: a verseket így szokás írni. De akkor mitől versek? Miért a cezúra, ha a szöveg nem metrikus, nem igazán ornamentális (vagy, jakobsoni kifejezéssel, önreflexív)? Talán mert annyira tömött, sűrű, nehéz, erős, hogy nem „fér el” egy sorban. Az ilyen megnyilatkozásoknak valóban szükségük van cezúrákra; hogy

közben levegőt is kapjunk. De Farnbauer versei általában ritkásak, túl könnyűek. Mintha egy átlagos, nem művészi intencióval megírt önéletrajzi napló egy-egy találmára kiragadott mondatát fognánk és a szintagmák grammatikai kohézióerőssége szerint vessorokra tördelnénk.

De van ennél egy jóval fontosabb hiányosság is. Azt hiszem, a mű akkor lehet esetleg jó, ha a teremtő alkotás pillanata és valamely revelatív élmény pillanata egybeesik. Így lehet az írásnak ereje, öntörvényű dinamikája. Amit a költészetben előre megfontolt szándékkal követnek el, ami benne prekoncepciózusan elhatározott, az gyanús. A mű megbosszulja, bármily okos vagy bravúros is, ha nem a szellem izgalma, az élmény intenzív pillanata szülte. Farnbauer is régóta dédelgetheti magában skizoid érzéseit, identitászavarait, vagy lét-revelációját, mert ahol ezekről kezd tűnődni, ott egyszerűen érdektelenné válik. S valószínűleg nem azért, mert ezek nem fontos és hiteles élményei, hanem mert önmaga számára túlságosan triviálisak, régóta ismeretek, reflexíve agyonhasználtak, s így képtelen impulzív szövegben feltárni, sőt, szerintem maga is unta, amikor leírta őket. Ezek a versek csupán fáradt, megkésett, felsejlő tartalmukhoz képest méltatlanul profán krónikák.

De Farnbauer nem tudja igazán elnyomni valódi arculatának tehetséges megformálását. Gyermeki, néhol gyerekes, ugyanakkor öreg, minden illúziótól mentes. És legfőképp: határozatlan. Ez ma a legkorszerűbb szindróma. „Nem vagyok. És hol? Vagy nem” – kezdi *Az elektron dalát*. „Te engem / nem tudsz mire vélni – dialogizál én és szintén – én / is.” Vagy így fogalmaz egy másik vers: „És te nem vagy ember? / Igen. Nem vagyok.” Vagy „Ahogy csak akarjuk, úgyse tudjuk: mit!” Lehet ebből a határozatlanságból nem irodalmat csinálni? Farnbauer a példa, hogy nem, igen. (*Madách, 1987*)

FARKAS ZSOLT